

MUSA QASIMLI, CAVID HÜSEYNOV

**AZƏRBAYCANIN
BAŞ NAZİRLƏRİ**

“ADİLOĞLU”
Bakı-2005

Az
Q 23

Q 23 Musa Qasımlı, Cavid Hüseynov.
AZƏRBAYCANIN BAŞ NAZİRLƏRİ.
Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı-2005. 134 səh.

Kitabda Azərbaycanın, bəzi xarici ölkələrin arxiv və kitabxanalarında saxlanılan mənbə və ədəbiyyatlar əsasında 1918-ci ildən sonrakı dövrdə Azərbaycanın baş nazirləri işləmiş şəxslərin həyat və fəaliyyəti işıqlandırılmışdır.

Kitab dövlət qulluqçuları, siyasətçilər, elm adamları, tələbələr, bütövlükdə, Azərbaycan dövlətçilik tarixi ilə maraqlanan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Q $\frac{4312117078}{121-2005}$ sifarişlə

ISBN 9952-25022-3

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
▪ Fətəli xan Xoyski	5
▪ Nəsib bəy Yusifbəyli	17
▪ Nəriman Nərimanov	26
▪ Qəzənfər Musabəyov	45
▪ Dadaş Bünyadzadə	51
▪ Mircəfər Bağırov	58
▪ Hüseyn Rəhmanov	69
▪ Teymur Quliyev	74
▪ Sadiq Rəhimov	78
▪ Vəli Axundov	82
▪ Məmməd İsgəndərov	87
▪ Ənvər Əlixanov	92
▪ Əli İbrahimov	97
▪ Həsən Seyidov	100
▪ Ayaz Mütəllibov	102
▪ Həsən Həsənov	105
▪ Rəhim Hüseynov	110
▪ Əli Məsimov	115
▪ Pənah Hüseynov	119
▪ Surət Hüseynov	120
▪ Fuad Quliyev	122
▪ Artur Rəsizadə	125
▪ İlham Əliyev	128

ÖN SÖZ

Hörmətli oxucu, zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqının tarixində dərindən öyrənilməsinə ehtiyac duyulan problemlər hələ də qalmaqdadır. Xüsusən, ötən yüzilliyin sonlarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin tövsiyə etdiyi kimi XX əsr Vətən tariximiz ciddi araşdırılmalıdır. Hətta öyrənilməsi bitmiş hesab edilən bir sıra problemlərə dair yeni tədqiqat işlərinin yazılması da vacibdir.

Ötən əsrdə ilk dəfə olaraq müsəlman Şərqiində respublika formasında dövlətin mövcud olduğu 1918-20-ci illərdə, sovet hakimiyyəti illərində, 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra Azərbaycan hökumətinə başçılıq etmiş şəxslərin bioqrafiyasının tərtib edilməsi, fəaliyyətlərinin geniş oxucu kütlələrinə çatdırılması elmi və siyasi baxımdan əhəmiyyətlidir. Sırr deyil ki, nəinki adi oxucular, humanitar elm sahəsinin adamları, hətta hökumət və qeyri-hökumət strukturlarında işləyənlər Azərbaycanda hökumət başçıları işləmiş şəxslər haqqında kifayət qədər məlumata malik deyillər. Hökumət başçıları işləmiş şəxslərin həyat və fəaliyyətinin işıqlandırılması XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişaf yolunu, bütövlükdə, tariximizin bir hissəsini öyrənmək baxımından aktualdır. Bu kitab həm də tarixdən ibrət almaq, xalqa və dövlətə xidmət etməyin nə dərəcədə vacibliyini gənclərə öyrətmək baxımından da əhəmiyyətli ola bilər. Ona görə də müəlliflər 1918-ci ildən sonrakı tarixi dövr ərzində Azərbaycanın baş nazirləri işləmiş şəxslərin həyat və fəaliyyətini arxiv və digər sənədli materiallar əsasında olduğu kimi, obyektiv verməyi qarşılıqlarına məqsəd qoymuşlar.

Kitabın Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinin öyrənilməsində yararlı olacağı inancı ilə xeyirxah qeydlərini söyləyəcək şəxslərə əvvəlcədən təşəkkürümüzü bildiririk.

FƏTƏLİ XAN İSGƏNDƏR XAN OĞLU XOYSKI

28 may 1918 – 14 mart 1919

Azərbaycanın görkəmli dövlət və siyasi xadimlərindən, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcılarından biri və onun ilk baş naziri Fətəli xan Xoyski olmuşdur. F.Xoyski 1875-ci il noyabrın 25-də Şəki şəhərində anadan olmuşdur.

F.Xoyskinin əsl adı Cənubi Azərbaycanın Xoy şəhərindəndir. Onun atası İsgəndər xan Şimali Azərbaycanın Şəki şəhərinə köçmüşdür. Xoy xanları nəslindən olan İsgəndər xan Rusiya təbəəliyini qəbul etmiş və ona çar ordusu general-leytenantı rütbəsi verilmişdir.

F.Xoyski 1892-ci ildə Yelizavetpol (indiki Gəncə) klassik gimnaziyasını bitirdikdən sonra Moskva şəhərinə gedərək Moskva universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuşdur. Moskva mühiti gənc Fətəli xana böyük təsir etmiş, onun dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. O, ilk gündən hüquq fakültəsinin qabaqcıl və fəal tələbələrinə qoşularaq tədbirlərdə iştirak etmişdir.

1897-ci ildə Moskva universitetinin hüquq fakültəsinə birinci dərəcəli diplomla bitirən F.Xoyski Tiflis Məhkəmə Palatasının sərəncamına göndərilmişdir. F.Xoyski 1897-1907-ci illərdə Yelizavetpol, Kutaisi, Yekaterinodar dairə məhkəmələrində kiçik məhkəmə məmuru, kollej katib, böyük məhkəmə məmuru, istintaq sahəsi müdiri, qəza, dairə məhkəmə prokurorlarının müavini və s. vəzifələrdə çalışmışdır. Gənc Fətəli xan məhkəmələrin rus dilində və qeyri-ruslara qarşı ədalətsiz aparıldığını şahidi olmuş, işləri zalımcasına icra edən məmurlara qarşı onda nifrət hissi oyanmışdır.

II Dövlət Dumasına keçirilən seçkilərdə Bakı və Yelizavetpol quberniyalarından X.Xasməmmədov, İ.Tağıyev, Z.Zeynalov və b. ilə yanaşı Yelizavetpol quberniyasında

ədalətli məhkəmə işçisi kimi böyük hörmət qazanmış F.Xoyski də deputat seçilmişdir. II Dövlət Duması 1907-ci il fevralın 20-dən iyunun 3-nə qədər fəaliyyət göstərmişdir. F.Xoyski Dumanın Müsəlman deputatları fraksiyasının və bürosunun üzvü olmuş, şəxsi toxunulmazlıq, Dövlət Dumasının 55 üzvünün cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, amnistiya haqqında qanun layihəsi komissiyalarının tərkibinə seçilmişdir. Dumanın bir sıra iclaslarında çıxış edərək çarizmin aqrar, seçki, vətəndaşların siyasi və mülki hüquqlarını məhdudlaşdıran siyasətini kəskin tənqid etmişdir. F.Xoyski Dumada müzakirə edilən aqrar məsələ ilə əlaqədar çıxışında torpaq məsələsinin çox lazımı, çətin və təxirəsalınmaz olduğunu qeyd etmişdir. O, demişdir ki, hökumət bu çətin məsələni kəndli torpaq bankları və köçürmə yolu ilə həll etmək istəyir. Rusiya şəraitində köçürmə heç bir xeyirli nəticə verməz.

1907-ci il mayın 18-də II Dövlət Dumasına Rusiyada milli və dini fərqlərə görə vətəndaşların siyasi və mülki hüquqlarını məhdudlaşdıran qanunların ləğvi haqqında layihə təqdim edilmişdir. Bu layihəni 173 deputat, o cümlədən F.Xoyski də imzalamışdır.

II Dövlət Duması qovulduqdan sonra Yelizavetpola gələn F.Xoyski 1907-1912-ci illərdə andlı iclasçı işləmişdir.

F.Xoyski 1913-1917-ci illərdə Bakıda dairə məhkəməsinə andlı iclasçı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bakıda bu dövrdə bir sıra siyasi və ictimai tədbirlər həyata keçirilirdi. F.Xoyski bir ziyalı kimi tədbirlərdə, yeni yaranmaqda olan xeyriyyə cəmiyyətlərində və siyasi təşkilatlarda yaxından iştirak etmişdir.

F.Xoyski 1917-ci il Fevral inqilabından və Oktyabr çevrilişindən sonra siyasi və ictimai mübarizə hərəkatına daha fəal surətdə qoşulmuş, qısa müddət ərzində Azərbaycan xalqının azadlığı və müstəqilliyi uğrunda aparılan hərəkatın liderlərindən birinə çevrilmişdir.

1917-ci il martın 29-da Bakıda Müsəlman Milli Şurasının Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsi yaradıldı. Onun tərkibinə M.Rəsulzadə, M.Hacınski, Ə.Topçubaşov və b. ilə yanaşı F.Xoyski də daxil olmuşdur. Bu təşkilatın gərgin fəaliyyəti nəticəsində 1917-ci il aprelin 15-20-də Bakıda Ümumqafqaz müsəlmanlarının qurultayı çağırıldı. F.Xoyski qurultayın çağırılmasında və gedişində fəal iştirak etmişdir.

1917-ci il sentyabrın 5-6-da və 12-də Bakı Müsəlman İctimai təşkilatları Komitəsinin növbəti iclası keçirildi. İclasda komitənin yeni tərkibi seçildi. Ə.Topçubaşov sədr, M.Rəsulzadə və F.Xoyski isə sədrin müavinləri seçildilər.

1917-ci il oktyabrın 29-da ümumi seçki hüququ əsasında Bakı Şəhər Dumasına seçkilər keçirildi. Yeni seçilmiş demokratik Dumanın ilk iclası noyabrın 10-da çağırılmış və burada F.Xoyski 46 səslə Şəhər Dumasının sədri seçilmişdir.

F.Xoyski 1917-ci il noyabrın 15-də Tiflisdə Y.Gegeçkorinin sədrliyi ilə yaradılmış Müstəqil Zaqafqaziya hökuməti – Zaqafqaziya Komissarlığının xalq maarif komissarı vəzifəsini tutmuşdur.

1918-ci il fevralın 23-də Tiflisdə Zaqafqaziya Seymi işə başladı. Seymin tərkibinə Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan sosial-demokratik təşkilatların nümayəndələri seçilmişdir. Azərbaycandan Müsavat Partiyasından və bitərəf demokratik qruplardan 30 nəfər, o cümlədən F.Xoyski də iştirak etmişdir. Bu partiya və təşkilatlardan əlavə Müsəlman Sosialist Partiyasından 7, İttihaddan 3, Hümmət Partiyasından 4 nümayəndə iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, Zaqafqaziya Seymində 44 azərbaycanlı deputat var idi. F.Xoyski eyni zamanda Seymin Müsəlman fraksiyasının üzvü olmuşdur. F.Xoyski Seymin və Müsəlman fraksiyasının iclaslarında dəfələrlə çıxış edərək Güney Qafqaz xalqları arasında əmin-amanlıq yaradılmasını, qazanılmış müstəqilliyin qorunub saxlanılmasını, Türkiyə ilə sülh bağlanmasını və münasibətlərin yaxşılaşdırılmasını irəli sürmüşdür.

1918-ci il aprelin 22-də Seym səs çoxluğu ilə müstəqil Zaqafqaziyayı Demokratik Federativ Respublika elan etdi. Seym aprelin 26-da A.Çxenkelinin sədrliyi ilə Zaqafqaziya federasiyasının yeni hökumətinin tərkibini təsdiq etdi. F.Xoyski yeni yaradılmış hökumətin tərkibinə ədliyyə naziri kimi daxil olmuşdur.

1918-ci il mayın 25-də F.Xoyskinin sədrliyi ilə Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyasının iclası keçirildi. Bu iclasa F.Xoyskinin təklifi ilə Zaqafqaziya Seyminin sədri K.Çxeidze, Seymin üzvləri Sereteli və Gegeçkori gəldilər. A.Sereteli gürcü fraksiyası adından bildirdi ki, Güney Qafqaz xalqlarını müstəqillik ətrafında birləşdirmək mümkün olmadığı üçün biz Gürcüstanın müstəqilliyini elan etmək məcburiyyətində qalıyıq. F.Xoyski ona cavab verərək demişdi: «... gürcü xalqının iradəsi belədirsə, bizim ona mane olmağa heç bir haqqımız yoxdur. Azərbaycan türklərinə isə yeni vəziyyətlə bağlı olaraq müvafiq qərarlar qəbul etməkdən başqa bir şey qalmır».

1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seyminin sonuncu iclasında Seymin buraxılması və Gürcüstanın müstəqilliyi elan edilməsi ilə əlaqədar olaraq mayın 27-də Müsəlman fraksiyasının fəvqəladə iclası keçirildi. M.Rəsulzadənin sədrliyi ilə Müvəqqəti Milli Şura və F.Xoyskinin sədrliyi ilə Milli Şuranın İcra Komitəsi yaradıldı.

Müvəqqəti Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-dəki iclasında Azərbaycanın müstəqilliyini bildirən «Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında Akt» qəbul olundu. İstiqlal bəyannaməsini imzalayan 24 nəfərdən biri F.Xoyski olmuşdur. Həmin iclasda Milli Şura F.Xoyskiyə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətini təşkil etməyi tapşırırdı. F.Xoyski bir saatlıq fasilədən sonra Milli Şuranın iclasına hökumətin tərkibini təqdim etmişdir. F.Xoyski burada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının ilk baş naziri və daxili işlər naziri vəzifələrinə seçilmişdir.

Beləliklə, Şərqdə ilk dəfə olaraq dini deyil, demokratik əsaslar üzərində dövlət Azərbaycanda yaradıldı. Onun

yaradılması və fəaliyyətində M.Rəsulzadə, M.Hacınski, M.Cəfərov, N.Yusifbəyov və Azərbaycanın digər görkəmli siyasi xadimləri ilə birlikdə F.Xoyski də xeyli əziyyət çəkmişdir.

F.Xoyski baş nazir olduğu ilk gündən Azərbaycan dövlətinin dünya ölkələri tərəfindən tanınması işinə var qüvvəsi ilə başlamışdır. Onun 1918-ci il mayın 30-da dünya ölkələrinin xarici işlər nazirliklərinə göndərdiyi radioteleqramda yazılırdı: «İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, London, Roma, Vaşinqton, Sofiya, Buxarest, Tehran, Madrid, Haaqa, Moskva, Stokholm, Kiyev, Xristianiya, Kopenhagen, Xarici işlər nazirinə.

Zaqafqaziya Federativ Respublikası parçalanmış, Gürcüstan ondan ayrılmış, ona görə də Azərbaycan Milli Şurası keçən ayın 28-də Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmiş, Azərbaycan Respublikasının yarandığını təntənə ilə bildirmişdir. Yuxarıdakıları Sizə bildirməklə, zati-alinizdən bu barədə hökumətinizə xəbər vermənizi rica edirəm. Mənim hökumətim müvəqqəti olaraq Yelizavetpol şəhərində yerləşir. İmza. Xoyski, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının sədri».

Azərbaycan Milli Şurası və F.Xoyski başda olmaqla milli hökumət Azərbaycan ərazisində öz fəaliyyətini daha geniş və hərtərəfli aparmaq məqsədilə Yelizavetpola (Gəncə) köçdü. Lakin onlar burada siyasi qüvvələrin qızgın mübarizəsi ilə üzləşdilər. Mayın ortalarında Yelizavetpola gəlmiş Nuru Paşa Milli Şuraya və Azərbaycan hökumətinə ehtiyatla yanaşaraq onların nümayəndələri ilə görüşmək istəmirdi. Belə vəziyyəti görən F.Xoyski 1918-ci il iyunun 17-də Milli Şuranın iclasında istefa bəyanatı ilə çıxış edərək bildirdi: «Gürcüstan Zaqafqaziyadan ayrıldıqdan sonra bizim ölkəmiz hökumətsiz və hakimiyyətsiz qalmışdı. Buna görə də biz Müvəqqəti hökumət təşkil etməyə məcbur olduq. İndi biz öz ərazimizdəyik. Mən və mənim yoldaşlarım bizim istefaya çıxmağımızı xahiş edirik. Ümid edirik ki, bizim xahişimizi qəbul edəcək və bizim çatışmazlıqlarımızı bağışlayacaqsınız».

İclas F.Xoyski hökumətinin istefasını qəbul etsə də, yeni hökumətin təşkilini təkrarən ona tapşırdı. F.Xoyski ikinci hökumətdə də Nazirlər Şurasının baş naziri və ədliyyə naziri vəzifələrini tutmuşdur. F.Xoyski Azərbaycanın müstəqilliyi və bir dövlət kimi inkişafı uğrunda ardıcıl mübarizə aparmağı yeni hökumətin əsas vəzifəsi olaraq bəyan etmişdir. F.Xoyski Yelizavetpolda dövlət aparatının yaradılması, ayrı-ayrı nazirlik və idarələrin təşkili ilə məşğul olmuşdur.

F.Xoyskinin başçılıq etdiyi hökumət bir sıra tədbirlərə başladı. 1918-ci il iyunun 17-də Azərbaycan xalqına müraciət etdi. Burada göstərilirdi ki, hökumətin ən yaxın vəzifəsi bütün dövlət müəssisələrinin, məhkəmələrin və məktəblərin milliləşdirilməsidir. İyunun 19-da bütün Azərbaycanda hərbi vəziyyət elan edildi. İyunun 24-də Azərbaycan dövlət bayrağı haqqında qərar verildi. İyunun 27-də Azərbaycan (türk) dili dövlət dili elan olundu.

Bu dövrdə F.Xoyskinin başçılığı altında Azərbaycan hökumətinin ən mühüm işlərindən biri 1918-ci il iyulun 15-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılması olmuşdur. Bu komissiya Birinci dünya müharibəsi illərində, Bakıdakı mart qırğını zamanı, bütövlükdə Güney Qafqaz ərazisində türklərə və digər müsəlmanlara qarşı törədilmiş vəhşilikləri öyrənmək, bu işdə günahkarları tapmaq və onları məsuliyyətə cəlb etmək işi ilə məşğul olmalı idi.

1918-ci il avqustun 30-da F.Xoyski hökuməti 1806-cı ildə çar hökuməti tərəfindən ləğv edilmiş Gəncə şəhərinin adını bərpa etdi. Gəncə şəhəri 1935-ci ilə kimi öz tarixi adını daşıdı.

1918-ci il sentyabrın 15-də Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən Bakı azad edildi. Sentyabrın 17-də F.Xoyskinin rəhbərliyi ilə Azərbaycan hökuməti Bakıya gəldi. Hökumət ilk dəqiqədən Bakıda əmin-amanlıq yaratmağa başladı. Çünki bu vaxt Bakı şəhəri əhalisi soyğunçuluqdan, özbaşınalıqdan, qanunsuzluqdan, milli zəmində adam öldürülməsindən böyük əziyyət çəkmiş və öz şəhərində qaçqın vəziyyətə düşmüşdü. F.Xoyski hökuməti belə bir vəziyyəti aradan qaldırmaq və

əhalini əmin-amanlığa çağırmaq məqsədi ilə şəhər zəhmətkeşlərinə məlumatla müraciət etmişdir. 1918-ci il sentyabrın 18-də F.Xoyskinin imzası ilə «Azərbaycan Respublikası hökumətinin məlumatı» elan edilmişdir. Məlumatda deyilir: «Respublikanın mərkəzi Bakı şəhərinə daxil olmuş Azərbaycan hökuməti şəhərin və ətrafının bütün əhalisinə elan edir ki, milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşlara bərabər münasibət olacaq və hökumət bütün vətəndaşların həyatını, hüquqlarını və əmlakını bərabər surətdə müdafiə edəcəkdir.

Soyğunçular, adam öldürənlər və ümumiyyətlə, belə şəxslər hərbi dövrün ciddi qanunları ilə cəzalanacaqlar, hətta ölüm hökmü veriləcəkdir». F.Xoyski sonralar Azərbaycan parlamentində çıxışlarının birində bu barədə deyirdi: «Şəhər alınarkən nalayiq hərəkətlər olmuşdur. Hökumət bunu gizlətmir... Bəlkə bir çoxlarına əziyyət, bəlkə də cəza olmuşdur. Lakin mümkün idimi, hökumət bunun qarşısını saxlasın... Azərbaycan deyil, heç bir hökumət bunun qabağını almağı bacarmazdı. Burada müsəlmanlar qırılmış, namusuna, canına təcavüz edilmiş, əlindən ixtiyari qoparılmış, ... üç gün davadan sonra şəhər alınmış, əhali və qoşun şəhərə acıqlı girmiş idi... hökumət üç gündən sonra Bakıya girdi. O vaxtadək nə olmuşsa da hökumət gəldikdən sonra bu işlər dayandırıldı».

Azərbaycan hökuməti Bakıya köçdükdən sonra Bakı XKS-nin qəbul etdiyi bütün dekret və qanunları ləğv etdi, özünün sosial islahatlarını həyata keçirməyə və Azərbaycanın bütün ərazisində hakimiyyətini bərpa etməyə başladı. Lakin Azərbaycan hökuməti bu zaman çətin beynəlxalq şəraitlə üzləşməli oldu. F.Xoyski hökumətinin dəvəti ilə Azərbaycana gəlmiş və Azərbaycan torpağını, xüsusən Bakını bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad etmiş türk hərbi hissələri Mondros sazişinə görə Azərbaycandan çıxdı. Onları ingilislər əvəz etdi. Bu zaman Bakının general-qubernatoru olan, daşnak və eserlərin təsiri altına düşən general Tomson Azərbaycan

hökumətini tanımaq istəmirdi. F.Xoyskinin Tomsonla apardığı diplomatik danışıqlar nəticəsində onun Azərbaycan hökumətinə münasibəti dəyişildi və F.Xoyskinin başçılıq etdiyi Azərbaycan hökumətini tanıdığını bildirdi.

1918-ci il dekabrın 7-də ölkədə ziddiyyətli siyasi şəraitdə Azərbaycan parlamenti öz işinə başladı. Parlamenti Azərbaycan Milli Şurasının sədri M.Rəsulzadə təbrik nitqi ilə açdı. Sonra söz F.Xoyskiyə verildi. F.Xoyski parlamentin işə başlaması münasibətilə deputatları təbrik edərək dedi: «Bugünkü gün Azərbaycan üçün böyük, əziz mübarək gündür ki, yuxumuzda görməzdik, əqlimizə gəlməzdi. Bu gün o gündür ki, muxtariyyəti əlimizə aldığımız, hökumət vəkalətilə bu bayram günü sizi və sizinlə bərabər özümüzü də təbrik edirəm». Sonra o, hökumətin may ayından bəri apardığı daxili və xarici siyasəti haqqında məlumat verdi. F.Xoyski nitqinin axırında parlamentə müraciət edərək dedi: «... hökumət çalışmışdır ki, öz nüfuzunu millətin gözündə itirməsin. Biz xahiş edirik ki, nöqsanlarımızı bizə göstəriniz... hökumətin ixtiyarı bu günə qədər idi... heç bir hökumət parlamenti açıldıqdan sonra iş başında qalammaz. Ona görə mən bütün yoldaşlarım tərəfindən xəbər verirəm, hökumət hüzurunuzda istefasını verir».

Parlament F.Xoyski hökumətinin istefasını qəbul etdi və yeni hökumətin təşkilini yenə də ona tapşırırdı. F.Xoyski 1918-ci il dekabrın 26-da yeni hökumətin qarşısında duran vəzifələri və tərkibini Azərbaycan parlamentinə təqdim etdi. Parlament təqdimatı geniş müzakirədən sonra qəbul etdi. F.Xoyski bu hökumətdə baş nazir vəzifəsilə yanaşı, xarici işlər naziri vəzifəsini də tutmuşdur.

F.Xoyski hökuməti parlament tərəfindən təsdiq olunandan sonra ölkənin iqtisadi vəziyyətinin və əmin-amanlığının bərpası işinə başladı. Lakin parlamentdə iştirak edən partiyalar arasındakı ziddiyyətlər onu həyata keçirməyə imkan vermirdi. Onlar F.Xoyski hökumətini aqrar, neft alveri, polisin qanunsuz hərəkətlərinin qarşısını ala bilməmək və b. məsələlərdə təqsirləndirirdilər. Bu məsələlər haqqında parlamentdə bir neçə

dəfə keçirilən müzakirələrdə F.Xoyski hökuməti kəskin tənqid olunurdu. F.Xoyski parlamentin 1918-ci il fevralın 5-də keçirilən iclasında çıxış edərək onlara dedi: «O günlər ki, siz neçə dəfələrlə mənə müraciətən bu hökumətin təşkilinə mənə vadar etdiniz... Mən o vaxt sizə dedim ki, belə xətləri bir zamanda heç kəs cəsərət edib tamamən hökuməti əlinə ala bilməz... Sizin sidq dil ilə hökumətin dalında durub kömək edəcəyinizə ümid olurduq... əgər görsəm ki, sədaqət yoxdur, bir dəqiqə hökumət başında durmaram... hökumətə kömək cürbəcür olur... heç hökumət... sorğudan inciməz... sorğu da var, sorğu da. Bir sorğu var ki, atanın oğluna verdiyi nəsihət, bir sorğu var ki, zəhərli, bədxahlıq sorğusudur... Bu sorğu hökumətə badalaq vurmaq, biz soxmaq deməkdir».

Onun başçılıq etdiyi hökumətə qarşı istər parlamentdə, istərsə də siyasi partiyalar arasında gedən danışıqlara son qoymaq məqsədilə F.Xoyski başçılıq etdiyi hökumətinin istefası haqqında parlamentə məktub göndərdi. 1919-cu il fevralın 25-də Azərbaycan parlamenti F.Xoyskinin məktubunu müzakirə edib, onun istefasını qəbul etdi. Lakin parlament yeni hökumətin təşkilinə qədər vəzifəsini icra etməyi ondan xahiş etdi.

F.Xoyski istefaya çıxsa da, siyasi və ictimai fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, bu dövrdə Azərbaycan parlamentinin üzvü kimi Azərbaycan hökumətinin bir sıra tədbirlərində fəal iştirak etmişdir. Siyasi, iqtisadi və maliyyə məsələlərinin həllində, Cənubi Qafqaz respublikaları arasında mübahisəli sərhəd məsələlərinə həsr edilmiş Qafqaz konfransının çağırılmasında, Azərbaycanla Ermənistan arasında mübahisəli ərazi məsələlərinin həllinə həsr edilmiş konfransın keçirilməsində fəal iştirak etmişdir. F.Xoyski bu iclas və konfranslarda çıxış edərək Azərbaycanın qəti mövqeyini bildirmiş və bəzi qonşu dövlətlərin Azərbaycana bədxah münasibətini kəskin tənqid etmişdir. Onları dostluğa və ədalətli qonşuluq münasibətləri yaratmağa çağırmışdır. O, demişdir ki,

Böyük rus inqilabı Güney Qafqaz xalqlarının azadlığa çıxmasına səbəb olmuşdu, mən belə düşünürəm ki, Qafqazın azadlıq sevən oğullarının – istər o azərbaycanlı olsun, istərsə də dağlı, gürcü və ya erməni olsun, müstəqil yaşamaq ideyasında, sərbəstlik ideyasında yolları birdir.

1919-cu il dekabrın 22-də Azərbaycan parlamenti N.Yusifbəyovun təşkil etdiyi beşinci hökumət kabinetində F.Xoyskini xarici işlər naziri vəzifəsinə təyin edilmişdir. F.Xoyski bu vəzifədə 1920-ci ilin aprelinə qədər çalışmışdır.

Paris sülh konfransı tərəfindən Azərbaycanın istiqlaliyyətinin tanınması münasibətilə Azərbaycan parlamentinin təntənəli iclası 1920-ci il yanvarın 14-də keçirildi. İclasda ilk söz xarici işlər naziri F.Xoyskiyə verildi. Azərbaycanın dünya ölkələri tərəfindən tanınması sahəsində ardıcıl mübarizə aparılardan biri olmuş F.Xoyski parlamenti təbrik edərək böyük sevinclə bildirmişdir: «May ayının 28-də 1918-ci ildə Azərbaycan xalqı öz istiqlaliyyətini aləmə məlum etmişdir. İstiqlalını elan etdikdən sonra bir millət gərək cəmi aləmə göstərsin və isbat etsin ki, istiqlaliyyətə layiqi vardır... bir il on ay müddətində Azərbaycan milləti öz həyatın, dolanacağı Avropaya, cəmi mədəniyyət aləminə məlum edib özünü öylə göstərdi ki, Avropa onun həqqini verməklə və istiqlalını təsdiq etməyə vadar oldu...»

Bu xəbər bizdən ötrü böyük bayramdır. Bu yalnız bizim üçün deyil, ümumi türk milləti və ümumi türk aləmi üçün böyük bir bayramdır. Böylə bir günü dərk etmək üçün qeyri millətlər on illər ilə çalışmışlar. Biz isə onu az müddətdə bir il yarım içərisində qazandıq».

F.Xoyski sovet Rusiyası ilə əlaqələr yaratmaq haqqında Rusiyanın xalq xarici işlər komissarı G.Çiçerinlə bir neçə dəfə notalar mübadiləsi etmişdir. O, G.Çiçerinin Azərbaycanı general Denikinlə mübarizəyə cəlb etmək fikrinə qarşı çıxaraq, Azərbaycanın Rusiya tərəfindən tanınmasını, rus və Azərbaycan xalqları arasında ədalətli, hər iki dövlətin

suverenliyi prinsiplərinə əsaslanan mehriban qonşuluq münasibətləri yaradılmasını irəli sürmüşdür. Ancaq F.Xoyskinin sovet Rusiyası ilə münasibətləri yaxşılaşdırmaq cəhətləri bir fayda verməmişdir.

1920-ci il aprelin 15-də parlamentdə hökumətin sovet Rusiyasına diplomatik nümayəndə göndərmədiyini tənqid edən Əliheydər Qarayevə cavab verən F.Xoyski demişdir: «Biz üç dəfə sovet Rusiyasına dostluq əlaqələri yaratmaq üçün danışıqlara getməyə hazır olduğumuzu təklif etmişik. İndiyə kimi bizim təklifimiz diqqətdən kənar qalıb. Çıxış edən natiq nəhaq yerə bizi günahlandırır. Əgər o, istəyirsə ki, bizimlə Rusiya arasında dostluq münasibətləri yaradılsın, qoy onda o, öz həmfikirələrini danışıqlara getməyə məcbur etsin».

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci il aprelin 27-də XI ordu tərəfindən işğal edildi. F.Xoyski bu zaman Tiflis şəhərinə getmiş və orada 1920-ci il iyunun 19-da erməni quldurları tərəfindən xaincəsinə öldürülmüşdür. Xoyski Tiflisdə azərbaycanlıların qəbiristanlığında görkəmli filosof, maarifçi, dramaturq M.F.Axundovun məzarı yanında dəfn olunmuşdur. Onun öldürülməsi haqqında Tiflisdə çıxan «Qruziya» qəzetinin 23 iyun 1920-ci il sayında nekroloq dərc edilmişdir. Xoyskinin öldürülməsi bir sıra ölkələrin, o cümlədən Böyük Britaniya rəsmi dairələrinin diqqətini cəlb etmişdir.

* * *

- Adres-kalendarğ Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 q. Baku, 1920.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.276, siy.7, iş 253.

- Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, f.970, siy.1, iş 241.

- Azərbaycan tarixi. C.2. Bakı, 1964.

- Azərbaycan tarixi. C.3. H.1. Bakı, 1973.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.X. Bakı, 1987.
- Azərbaycan Demokratik Respublikası. Azərbaycan hökuməti. 1918-1920. Bakı, 1990.
- Azerbaydjanskaə Demokratiçeskaə Respublika (1918-1920). Vneşnəə politika (dokumentı i materialı). Bakı, 1998.
- Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920). Bakı, 1998.
- Azerbaydjanskaə Demokratiçeskaə Respublika (1918-1920). Parlament (stenoqrafiçeskie otçetı). Baku, 1998.
- Balaeev A. Azerbaydjanskoe naüionalğno-demokratiçeskoə dvijenie 1917-1920 qq. Baku, 1990.
- Çleni Qosudarstvennoy Dumı (portretı i bioqrafii). Vtoroy sozıv 1907-1912 qq. M., 1907.
- Fətəli xan Xoyski: Həyat və fəaliyyəti (sənəd və materiallar). Bakı, 1998.
- Həsənov C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920). Bakı, 1993.
- «Kaspiy» qəz., 1917, 23 aprel, №89; 14 sentyabr, №206; 14 noyabr, №249.
- Qasimov M. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xarici İşlər Nazirliyinin şəxsi heyəti. Bakı, 2002.
- Qasımlı M., Hüseynova E. Azərbaycanın xarici işlər nazirləri. Bakı, 2003.
- Qasımlı M. Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti. III hissədə. II hissə. Bakı, 2001; III hissə. Bakı, 2004.
- Qosudarstvennaə Duma. Vtoroy sozıv. Stenoqrafiçeskie otçetı. 1907 q. Sessia vtorəə. T. I i II. SPb. 1907.
- Quliev Dj.B. Borğba Kommunistiçeskoey Partii za osuhestvlenii leninskoy naüionalğnoy politiki v Azerbaydjane. Baku, 1970.
- «Qruziə» qəz., 1920, 23 iyun, №67.
- Zakavkazskiy Seym. Stenoqrafiçeskiy otçet. I sessia. Tiflis, 1918.
- The Great Britian Archive Foreign Office, 371/4992/28423.

- Nəсібzadə N. Azərbaycan Demokratik Respublikası (məqalələr və sənədlər). Bakı, 1990.
- Seidzadə D.B. Azerbaydjanskie deputatı v Qosudarstvennoy Dume Rossii. Bakı, 1991.

NƏSİB BƏY YUSİF BƏY OĞLU YUSİFBƏYLİ

14 aprel 1919 – 30 mart 1920

Azərbaycanın görkəmli ictimai və dövlət xadimlərindən və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratıcılarından biri N.Yusifbəyli olmuşdur. O, 1881-ci ildə Yelizavetpol (Gəncə) şəhərində ziyalı bir ailədə anadan olmuşdur. 1902-ci ildə şəhər klassik gimnaziyasını bitirən N.Yusifbəyli Odessaya gedir və Odessa Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur. O, tezliklə burada azərbaycanlı tələbələr tərəfindən yaradılmış Azərbaycanlı həmyerlilər təşkilatına daxil olur və bir müddətdən sonra təşkilatın rəhbərlərindən birinə çevrilir. Gənc Nəsim bəy bu təşkilat vasitəsi ilə Odessada genişlənməyə başlayan tələbə hərəkatına qoşulur və çar hökumətinə qarşı qüvvətlənən siyasi mübarizənin ən fəal üzvlərindən olur.

1905-1907-ci illər rus inqilabı dövründə siyasi mübarizəyə daha fəal qoşulan N.Yusifbəyli bu dövrdə Odessada fəhlə və matroslar, tətill vaxtlarında Gəncədə zəhmətkeşlər arasında inqilabi təşviqat işi aparır. O, 1905-ci ilin axırlarında Yelizavetpolda Ə.Xasməmmədov və b. birlikdə çarizmin təqibi nəticəsində cəmi bir həftə fəaliyyət göstərmiş «Qeyrət» partiyasının təşkilatçılarından biri olmuşdur.

İnqilabi mübarizənin getdikcə qüvvətlənməsindən və bu hərəkatda tələbələrin kütləvi şəkildə iştirakından qorxuya düşən çarizm Rusiyada fəaliyyət göstərən ali məktəbləri bağlamağa başlayır. 1907-ci ildə Odessa Universiteti bağlanır. Bu vaxt Krımın Baxçasaray şəhərinə gedən Nəsim bəy burada çap olunan «Tərcüman» qəzetində çalışmağa başlamışdır. O, bu qəzetin səhifələrində çar hökumətinin Rusiyada yaşayan xalqlara zidd siyasət yeritdiyini, zülm etdiyini tənqid edən ictimai-siyasi məqalələrlə çıxış etmişdir. O, eyni zamanda Krım tatarlarının mədəni-ədəbi tədbirlərində, Azərbaycan dramaturqlarının

əsərlərinin Baxçasarayda tamaşaya qoyulmasında fəal iştirak edir, bəzən özü də rollar oynayır.

İnqilabi fəaliyyət üstündə çarizmin təqiblərindən yorulan N.Yusifbəyli təhsilini yarımçıq qoyub 1908-ci ildə Türkiyəyə getməyə məcbur olur. O, bir müddət İstanbulda yaşamış və burada «Türk dərnəyi» cəmiyyətinin yaradıcılarından və fəal üzvlərindən biri olmuşdur.

1909-cu ildə Gəncəyə qayıdan N.Yusifbəyli şəhər bələdiyyəsində işləməyə başlayır və «Mədrəseyi-ruhaniyyə» məktəbində dərs deyir, Gəncədə Azərbaycan dilində olan kitablardan ilk kitabxana yaradır, qəzetlərə müxtəlif səpgidə məqalələr yazır, «Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti», «Müsəlmanlar içində maarifi yayan cəmiyyət» və «Aktyorlar cəmiyyəti»ndə yaxından fəaliyyət göstərir və öz gizli inqilabi fəaliyyətini davam etdirir. O, bu dövrdə tez-tez Bakı şəhərinə gedir, oradan siyasi və ictimai vəziyyətlə tanış olur, bir sıra qabaqcıl ziyalılarla görüşür və xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparmaq üçün bir sıra məsləhətlər alır.

Rusiyada baş vermiş Fevral inqilabından və çarizmin devrilməsindən sonra Azərbaycanın başqa görkəmli ziyalıları kimi N.Yusifbəyli də açıq ictimai və siyasi fəaliyyətə başlayır. 1917-ci ilin martında onun bilavasitə başçılığı ilə Gəncədə Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Firqəsi yaradılmış və partiyanın İcraiyyə Bürosunun sədri seçilmişdir. Partiya Rusiya daxilində Azərbaycana muxtariyyət verilməsi uğrunda mübarizə aparmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu.

1917-ci il aprelin 15-20-də Bakıda Qafqaz müsəlmanlarının qurultayı çağırılır. Qurultayda Gəncədən nümayəndə olan N.Yusifbəyli iştirak etmiş, Ə.Topçubaşov, N.Nərimanov, M.Rəsulzadə və b. birlikdə qurultayın rəyasət heyətinə seçilmiş və nitq söyləmişdir. O, çıxışında Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Firqəsi partiyasının proqramına əsaslanaraq Azərbaycana Rusiyanın tərkibində muxtariyyət verilməsini irəli sürmüşdür.

1917-ci ilin aprelində əsas məqsədləri və Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizə yolu bir olan M.Rəsulzadənin başçılıq etdiyi Müsəlman Demokratik Müsavat Partiyası ilə N.Yusifbəylinin yaratdığı Türk Ədəmi-Mərkəziyyət Firqəsinin birləşdirilməsi haqqında razılıq əldə edildi. 1917-ci ilin iyulunda hər iki partiya birləşərək Türk Ədəmi (federalist) Mərkəziyyət Partiyası Müsavat adlandırıldı. Partiyanın MK-si başda M.Rəsulzadə olmaqla Bakıda, şöbəsi isə başda N.Yusifbəyli olmaqla Gəncədə fəaliyyət göstərməyə başladı. Partiyanın birləşməsi və adı 1917-ci il oktyabrın 25-29-da keçirilmiş Müsavat Partiyasının I qurultayında rəsmiləşdirildi. N.Yusifbəyli qurultay tərəfindən seçilmiş Müsavatın MK-na M.Rəsulzadə, M.Hacınski, R.Vəkilov, X.Rəfiyev və b. birlikdə daxil olmuşdur.

1918-ci il fevralın 23-də Tiflis şəhərində Zaqafqaziyanın qanunverici orqanı olan Seym işə başladı. Seymdə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan sosial-demokratik təşkilatını təmsil edən nümayəndələr iştirak edirdilər. Buraya Azərbaycandan Müsavat Partiyasını və bitərəf demokratik qrupları təmsil edən 30 nəfər, o cümlədən N.Yusifbəyli də seçildi. Bu partiya və təşkilatlardan əlavə Müsəlman sosialist blokundan 7, İttihad-dan 3, Hümmət partiyasından 4 nümayəndə iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, Zaqafqaziya Seymində 44 Azərbaycan nümayəndəsi təmsil olunmuşdu. Eyni zamanda Seymin Müsəlman fraksiyası da fəaliyyət göstərirdi. N.Yusifbəyli onun da üzvü olmuşdur. N.Yusifbəyli Zaqafqaziya Seyminin və Müsəlman fraksiyasının iclasında iştirak etmiş, müxtəlif komissiyalarına seçilmiş və çıxış etmişdir. O, çıxışlarında Zaqafqaziyada milli qırğının aradan qaldırılmasını, Türkiyə ilə danışıqlara başlanmasını, Batum şəhərinin müdafiə olunmasını irəli sürmüşdür.

1918-ci il aprelin 22-də Zaqafqaziya Seyminin geniş iclasında gərgin müzakirələrindən sonra Rusiya Müvəqqəti hökumətinə tabe olan Zaqafqaziya hökuməti istefa verdi və müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublika

yaradılması haqqında qərar qəbul olundu. Seym aprelin 26-da A.Çxenkelinin sədrliyi altında Zaqafqaziya federasiyasının yeni hökumətinin tərkibini təsdiqlədi. Bu yeni təşkil olunmuş hökumətdə N.Yusifbəyli xalq maarif naziri vəzifəsini tutdu.

1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seyminin sonuncu iclası çağırıldı. Seym buraxıldı və Gürcüstan müstəqil respublika elan edildi. Bununla əlaqədar olaraq mayın 27-də F.Xoyskinin başçılığı ilə Seymin Müsəlman fraksiyasının fəvqəladə iclası keçirildi. Bu iclasda M.Rəsulzadənin sədrliyi altında Müvəqqəti Milli Şura yaradıldı. İclasda fəal iştirak edən N.Yusifbəyli Müvəqqəti Milli Şuranın rəyasət heyətinə üzv seçildi.

Müvəqqəti Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-də keçirilmiş iclasında Azərbaycanın müstəqilliyini təsdiq edən «Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında Akt» qəbul olundu. İstiqlal bəyannaməsini imzalayan 24 nəfərdən biri də Nəsim bəy Yusifbəyli idi. Həmin iclasda Milli Şura F.Xoyskiyə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti təşkil etməyi tapşırırdı. Bir saatdan sonra F.Xoyski Milli Şuranın iclasına yeni hökumətin tərkibini təqdim etmişdi. N.Yusifbəyli ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin tərkibinə maliyyə və xalq maarif naziri kimi daxil olmuşdur.

N.Yusifbəyli 1918-ci ilin mayından – 1919-cu ilin aprelin ortalarına kimi əsasən AXC-nin xalq maarif naziri vəzifəsini daşımışdır. O, ilk gündən bir xalq maarif naziri kimi Azərbaycanda maarif sisteminin qaydaya salınması, məktəblərin bərpa olunması, bütün ibtidai məktəblərdə dərslərin ana dilində aparılması, 1919-cu il 7 sentyabr tarixli qərarı ilə azərbaycanlı uşaqlara ancaq milli əlifba ilə dərs keçilməsi, tədris müəssisələrinə qəbul zamanı azərbaycanlılara bəzi güzəştlər verilməsi, Zaqatala, Göyçay, Şuşa və b. qəzalarda yeni məktəblər açılması, 1919-cu ilin sentyabrında Bakıda kişi seminariyasının və Bakı Dövlət Universitetinin təşkil olunması və s. mədəni tədbirlərin həyata keçilməsində xeyli əmək sərf etmişdir.

1918-ci ilin noyabr ayında türk qoşunları Azərbaycandan çıxarıldı. Onları ingilislər əvəz etməli idi. Bu zaman Azərbaycan hökuməti Ənzəlidə olan ingilis komandanı general Tomsonla danışıq aparmaq üçün göndərirdi nümayəndələrdən biri N.Yusifbəyli olmuşdur.

1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan parlamenti fəaliyyətə başladı. Parlamentdə 120 deputat iştirak edirdi. Onlardan biri də Müsavat Partiyasının rəhbərlərindən, AXC-nin ilk maarif naziri N.Yusifbəyli olmuşdur.

1919-cu il martın 12-də Azərbaycan parlamenti binasının qarşısında Rusiya Fevral inqilabının ildönümünə həsr edilmiş Bakı zəhmətkeşlərinin təntənəli mitinqi keçirildi. Fevral inqilabının qələbəsinin və çarizmin devrilməsinin əhəmiyyəti haqqında zəhmətkeşlər qarşısında H.Ağayev, R.Vəkilov, M.Rəsulzadə, Ə.Qarayev və b. yanaşı N.Yusifbəyli də çıxış etmişdir.

1919-cu il aprelin 14-də Azərbaycan Parlamenti 29-cu səhər iclasında bütün fraksiyalar tərəfindən («İttihad»dan başqa) müdafiə olunan Müsavat Partiyasının liderlərindən biri N.Yusifbəylinin sədrliyi altında AXC-nin IV hökumət kabinetini təsdiq etdi. Axşam iclasında AXC yeni baş naziri N.Yusifbəyli çıxış edərək onun başçılıq etdiyi kabinetin qarşısında duran vəzifələrdən: Azərbaycan ərazisinin bütövlüyünü qorumaqdan, qonşularla sülh şəraitində yaşamaqdan, milli düşmənçiliyi aradan qaldırmaqdan, kəndli və fəhlə məsələlərinin müsbət həllindən, torpaq islahatı keçirməkdən, xalq maarifinin, neft sənayesinin inkişafından, orduya qayğı və diqqəti artırmaqdan və s. məsələlərdən danışıbmışdır.

1919-cu il mayın 6-13-də Bakı Fəhlə Konfransının təşəbbüsü ilə Bakıda tətillər baş verdi. Azərbaycanlı fəhlələrin tətillin hökumət əleyhinə və siyasi tətillə çevrilməsinə qarşı çox fəal çıxış etmələri nəticəsində tətillər məğlubiyyətə uğradı. Bununla əlaqədar Azərbaycan parlamentində məsələ müzakirə olunmuş və bu zaman çıxış etmiş N.Yusifbəyli bildirmişdir ki, tətillər iqtisadi xarakter daşısa da o, əsl siyasi tətildir. Onlar bütün

keçmiş Rusiyada sovet hakimiyyətini qurmaq istəyirlər, o, cümlədən Azərbaycanda. Bizdə faktlar var ki, fəhlə konfransının rəhbərləri Rusiya deputatlar sovetinin göstərişi və planı ilə hərəkət edirlər. Hökumətin gördüyü tədbirlər nəticəsində dəmiryolu, poçt, teleqraf işləmiş, tezliklə bu cinayətkar tətilləyə olunacaqdır.

«Vahid və bölünməz Rusiya» ideyasında olan çar generalı A.Denikin cənuba doğru irəliləyərək Dərbəndi işğal etdi. Bu, Azərbaycanın müstəqilliyini böyük təhlükə altına alırdı. Belə bir vəziyyətin yaranması AXC hökumətini müəyyən tədbirlər görməyi tələb edirdi. 1919-cu il mayın 26-da Azərbaycan parlamentinin 41-ci fəvqəladə iclasında bu məsələ geniş müzakirə olundu. İclasda çıxış edən N.Yusifbəyli ölkənin təhlükəsizliyi ilə əlaqədar tədbirlər görüldüyünü, A.Denikin nümayəndələri ilə danışıqlar aparıldığı haqqında məlumat verərək demişdir ki, mən generala dedim ki, biz vədlərdən doymuşuq, indi bir nəfər kimi öz hüquq və müstəqilliyimizi müdafiə edəcək və dünyada heç bir qüvvə bizə mane ola bilməz. Azərbaycan parlamenti hökumətin bütün tədbirlərini bəyəndi, respublikanın müstəqilliyinin və ərazisinin qorunmasında ona hərtərəfli yardım edəcəyini bildirdi. Bu məqsədlə 1919-cu il iyunun 9-da Azərbaycan hökuməti ölkənin müdafiəsini təşkil edəcək 5 nəfərdən ibarət Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Qərar da deyilir:

«1. Dövlətin müdafiəsi üçün yaradılan xüsusi orqan – Dövlət Müdafiə Komitəsi adlansın.

2. Dövlət Müdafiə Komitəsi 5 nəfər üzvdən ibarət müəyyən edilsin. Komitəyə – Nazirlər Şurasının sədri, hərbi nazir, yollar naziri, xarici işlər naziri, ədliyyə naziri daxil edilsin».

1919-cu il iyunun 11-də Dövlət Müdafiə Komitəsinin sədri N.Yusifbəylinin imzası ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi.

1919-cu il dekabrın 2-11-də Bakıda Türk Ədəmi (federalist) Mərkəziyyət Partiyası Müsavatın II qurultayı çağırıldı. Qurultayı giriş sözü ilə M.Rəsulzadə açdı. N.Yusifbəyli qurultayın rəyasət heyətinə seçilmiş və təbrik nitqi söyləmişdir. O, nitqinin axırında qeyd etmişdir ki, biz Qafqaz müsəlmanlarının I qurultayında Azərbaycanın muxtariyyəti haqqında açıq danışıqdan qorxurduqsa, indi Azərbaycanı bütün dünya tanıyır və biz qurultayı hökumət adından təbrik edirik. N.Yusifbəyli qurultay tərəfindən M.Rəsulzadə, M.Cəfərov, M.Hacınski və b. birlikdə Müsavat Partiyasının siyasi komissiyasına seçilmişdir.

1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan tarixində böyük bir hadisə baş verdi. Paris sülh konfransında Ali Şura və müttəfiq dövlətlər tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyi tanındı. Bu münasibətlə yanvarın 14-də Azərbaycanda bayram şənlikləri: Bakıda mitinq və nümayişlər, ordunun hərbi paradı, parlamentdə təntənəli iclas və s. keçirildi. Həmin gün respublika mətbuatında baş nazir N.Yusifbəylinin «Azərbaycan vətəndaşlarına» müraciəti dərc olunmuşdur. Müraciətdə deyilirdi: «Vətəndaşlar. 1918-ci sənənin mayıs ayının 28-də Azərbaycan millətinin əzmi qərarı ilə müstəqil elan edildi. Şiddətli hadisələr və fəlakətlər içərisində Cümhuriyyət doğmuşdu... Müstəqil həyata və kəndisini idarəyə müqəddir olduğunu göstərən millət kəndi iradəsilə hür və demokratik yeni Azərbaycan Cümhuriyyətinin təsis və davamına təntənəli surətdə müvəffəq oldu. Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında böyük müttəfiqlər Şuraya Alisi tərəfindən müttəhimən rəy qəbul edilmişdir. Azərbaycan bütün hüquqa malik olaraq Qərbin pişrov millətləri ailəsinə daxil olması onun tarixində ən işıqlı bir gündür. Bu gündən etibarən ruhən və mənən tərəqqi edərək millətin müvəyyə-i-mənəviyyəsi gün-gündən nəşvünüma edəcəyinə şübhə yoxdur...

Yaşasın müstəqil Azərbaycan xalqı».

N.Yusifbəyli 1919-cu ilin aprelindən – 1920-ci ilin aprelinə qədər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin baş naziri olmuşdur. Bu dövr onun siyasi və dövlət xadimi kimi

fəaliyyətinin ən gərgin və yüksələn dövrü olmuşdur. N.Yusifbəylinin başçılıq etdiyi hökumət Azərbaycanın hərtərəfli – ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni inkişaf etməsi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir: «Azərbaycan Cümhuriyyəti əhalisinin torpaq təminatı haqqında», «Xüsusi sahibkar meşələrin dövlət mülkiyyətinə çevrilməsi haqqında» qanun layihələri hazırlanmış, Dövlət bankının yaradılması, Azərbaycan-Gürcüstan arasında hərbi-müdafiə sazişinin bağlanması, Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh sazişinin imzalanması, İranla Azərbaycan arasında beynəlxalq hüquqi münasibətlərin nizama salınması haqqında müqavilənin imzalanması və s.

1919-cu il dekabr ayının sonlarından – 1920-ci ilin mart ayının axırlarınadək Azərbaycan parlamentinə daxil olmuş müsəlman partiyaları arasındakı münasibətlər, Qafqazda ermənilərin dövlət əleyhinə qaldırdıqları üsyan və şimaldan sovet Rusiyası qoşunlarının Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşması ölkədə siyasi və iqtisadi böhranı dərinləşdirirdi. Parlamentdə bu vəziyyətdən çıxmağı bacarmayan hökumət tənqid olundu və istefası tələb edildi. 1920-ci il martın 30-da N.Yusifbəylinin başçılıq etdiyi Azərbaycan hökuməti istefa verdi.

1920-ci il aprelin 27-də Bakı XI ordu tərəfindən işğal olunduqdan və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən sonra may ayının əvvəllərində Tiflisə getməyə çalışan N.Yusifbəyli Yevlaxın Qorxun kəndində dostunun evində qonaq qalmışdır. Dostu onun əlindəki çamadanının qızilla dolu olduğunu zənn edib N.Yusifbəyli öldürmüş və boğazına daş bağlayıb Kür çayına atmışdır.

* * *

- Adres-kalendarğ Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920 q., Baku, 1920.

- Azerbaydjanskaə Demokratiçeskaə Respublika (1918-1920). Vneşnəə politika (Dokumenti i materialı). Bakı, 1998.
- Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920). Bakı, 1998.
- Azerbaydjanskaə Demokratiçeskaə Respublika (1918-1920). Parlament (Stenoqrafiçeskie otçetı), Baku, 1998.
- «Azərbaycan» qəz., 1919, 4 dekabr, №263.
- «Azərbaycan» qəz., 2003, 1 iyun, №123.
- Azərbaycan tarixi. C.3. H.1. Bakı, 1973.
- Azərbaycan Demokratik Respublikası. Azərbaycan hökuməti, 1918-1920. Bakı, 1990.
- Balaev A. Azerbaydjanskoe naüionalğno-demokratiçeskoe dvijenie, 1917-1920 qq. Baku, 1990.
- «Kaspiy» qəz., 1917, 16 aprel, №84, 18 aprel, №85.
- İbrahimov Z. Sosialist inqilabı uğrunda Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsi, Bakı, 1957.
- «Odlar yurdu» qəz., 1992, 13 noyabr, №30-31.
- Quliev Dj.B. Borğba Kommunistiçeskoy Partii za osuhestvlenii leninskoy naüionalğnoy politiki v Azerbaydjane, Baku, 1973.
- Quseynov M.D. Törkskaə demokratiçeskaə partiə federalistov «Musavat» v proşlom i nastoəhem. Tiflis, 1927.
- Nəsibzadə N. Azərbaycan Demokratik Respublikası (məqalələr və sənədlər). Bakı, 1990.
- Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, 1990.
- Zakavkazskiy seym. Stenoqrafiçeskiy otçet. I sessiə, Tiflis, 1918.

NƏRİMAN KƏRBƏLAYI NƏCƏF OĞLU NƏRİMANOV

28 aprel 1920 – 12 mart 1922

Azərbaycanın görkəmli dövlət və ictimai xadimlərindən, Azərbaycan xalqının azadlığı və müstəqilliyi uğrunda yorulmadan mübarizə aparanlardan biri Nəriman Kərbəlayi Nəcəf oğlu Nərimanov olmuşdur.

N.Nərimanov Azərbaycanın siyasi mübarizə meydanına müəllim, publisist, yazıçı-dramaturq və həkim kimi daxil olmuş, sonralar isə təkcə Qafqazda, sovet Rusiyasında deyil, Şərqdə görkəmli siyasi və dövlət xadiminə çevrilmişdir.

N.Nərimanov 1870-ci il aprelin 14-də Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. O, 1885-ci ildə Tiflis müsəlman ruhani məktəbini bitirdikdən sonra Qori şəhərindəki Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasına daxil olmuşdur. O burada həvəslə elmə can atmış və onun bütün sahələrini öyrənməyə çalışmışdır. Seminariyada ədəbi fəaliyyətə başlamış, Azərbaycan, rus, dünya ədəbiyyatı klassikləri ilə tanış olmuşdur.

O, eyni zamanda Azərbaycan xalqının maariflənməsi, elm və mədəniyyətə yiyələnməsi uğrunda necə mübarizə aparmaq haqqında düşünürdü.

1890-cı ilin iyununda Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasını müvəffəqiyyətlə bitirən N.Nərimanov Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasının Qızıl Hacılı kəndinə müəllim vəzifəsinə təyin edilmişdir. Şəhər həyatından kənd həyatına düşən N.Nərimanov ilk dəfə olaraq burada kəndlilərin ağır, dözülməz həyatı ilə tanış olmuş, kənddə hökm sürən cəhalət və avamlıqla üz-üzə gəlmiş, kəndlilərin gözünü açmaq, məktəb və maarif yolu ilə onları istismardan, avamlıqdan qurtarmaq üçün onlar arasında mədəni-maarifçilik işi aparmışdır. O, bu kənddə ilk bədii əsəri olan «Nadanlığ»ı yazmışdır.

N.Nərimanov 1891-ci ildə Bakıya gəlmişdir. O, burada müəllimlik-maarifçilik işini davam etdirmişdir. Bakıda şəxsi gimnaziyada Azərbaycan və rus dilləri müəllimi işləmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycanın qabaqcıl ziyalılarının köməyi ilə 1894-cü ildə Bakıda Şərqdə ilk ictimai xalq kitabxanası – oxu zalı açmışdır. Onun yorulmaq bilmədən mədəni-maarifçilik fəaliyyəti nəticəsində kitabxana – Oxu zalı təkcə Bakı deyil, bütün Qafqaz ziyalıların, mədəniyyət xadimlərinin, zəhmətkeşlərinin mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir. Kitabxanada N.Nərimanovun rəhbərliyi altında əhali arasında aparılan mədəni iş məsələlərini müzakirə edən iclaslar çağırılmış, yeni əsərlər müzakirə olunmuş və yoxsul tələbələrə köməklik üçün tamaşalar göstərilmişdir.

1895-1901-ci illərdə N.Nərimanov Bakıda müəllimlik etməklə yanaşı geniş bədii və ictimai-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. O, bu dövrdə «Dilin bəlası» («Şamdan bəy»), «Bahadır və Sona», «Nadir şah» əsərlərini yazmış, tərcümələr etmiş, bir sıra məqalələrlə, məruzə və mühazirələrlə çıxış etmişdir.

Oxumağa, elmə gənc yaşlarından həvəsi olan və daima ona can atan N.Nərimanov ali savad almaq üçün bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdir. Gimnaziya müəllimi olmasına baxmayaraq, ali məktəbə girmək üçün attestat lazım idi. Buna görə də o, 1902-ci ildə Bakı kişi gimnaziyasında eksterni qaydası ilə imtahan verib kamal attestatı almış, Odessa şəhərinə gedib oradakı Novorossiyski Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuşdur.

1902-1908-ci illər N.Nərimanovun tələbəlik illəridir. Tezliklə Novorossiyski Universitetinin qabaqcıl müəllim və tələbələrin böyük hörmətini qazanan N.Nərimanov inqilabçı tələbələrə yaxınlaşmış, bu dövrdə qüvvətlənən tələbə çıxışlarında fəal iştirak etmiş və şəhərin liman fəhlələri arasında inqilabi iş aparmışdır. Onun tələbəlik illəri Rusiyada inqilabi mübarizənin gücləndiyi bir dövrə düşmüşdür. Bu dövrdə o, istər Odessada, istərsə də tətillər vaxtı Bakıya gəldiyi zaman fəhlələr arasında inqilabi-təbliğati iş aparmış, tələbələrin mitinq və çıxışlarında nitq söyləmiş, 1905-ci ildə Bakıda Hümmət sosial-

demokratik partiyasına daxil olmuş, İran sosial-demokratik partiyası Mücahidin yaradılmasında iştirak etmişdir.

1906-cı ildə N.Nərimanov RSDFP proqramını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayında onun sədrilərindən biri seçilmiş və çıxış edərək müəllimləri xalqın azadlığı uğrunda mübarizəyə, məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslər keçməyə və məktəb islahatı aparmağa çağırmışdır.

N.Nərimanov 1906-1908-ci illərdə öz inqilabi mübarizəsini «Kaspi», «İrşad», «Həyat», «Təkamül» qəzetlərində, siyasi-ictimai və mədəni səpgidə yazdığı onlarla məqalələri vasitəsilə aparmışdır.

1908-ci ildə Universitetin tibb fakültəsini müvəffəqiyyətlə bitirən N.Nərimanov Bakıya gələrək şəhər xəstəxanasında həkim işləməyə başlamışdır. O, tezliklə zəhmətkeş xalq içərisində «bizim doktor» kimi məşhurlaşır. O, Bakıya gəldiyi ilk gündən gərgin ədəbi, ictimai və maarifçilik fəaliyyətinə başlayır. Lakin Nərimanov Bakıda çox qala bilməmişdir. Siyasi fəaliyyətinə görə o, polis təqiblərinə məruz qalmışdır. 1909-cu ilin yanvarında Tiflis şəhərinə gedərək müalicəxanaların birində işə düzəlmişdir. Tiflisdə az keçməmiş onun evində polis tərəfindən axtarış aparılır. Polis burada çarizmin əleyhinə inqilabi sənədləri, İran Mücahid Partiyası MK-nın məktubunu, 1905-ci ildə Odessada tələbə çıxışları zamanı yazdığı respublikanın monarxiyadan üstünlüyü barədə referatının əlyazmasını və s. tapmış və N.Nərimanovu həbs edib Metex qalasına salmışdır. 7 ay həbsdə saxlanılan N.Nərimanov 2 il müddətinə Həştərxan şəhərinə sürgün edilmişdir.

1909-1913-cü illərdə N.Nərimanov Həştərxanda «Rusiya» sığorta cəmiyyətində həkim işləməklə yanaşı fəal ədəbi və siyasi fəaliyyətini davam etdirmişdir. O bu dövrdə «Şureyi-İslam» cəmiyyətinin üzvü seçilmiş, Həştərxan quberniyası həkimlərinin II qurultayında iştirak və çıxış etmiş, Həştərxan xalq universitetləri cəmiyyətinin əvvəlcə sədrinin müavini, sonra isə sədri olmuş, 4 il müddətinə Həştərxan Şəhər Dumasına seçilmiş

və Dümanın məktəb komissiyasının üzvü təyin edilmişdir. Həştərxan müsəlmanlarını «Ağ gül» xeyriyyə bayramında iştirak etmələrinin təşkilatçısı olmuşdur. Eyni zamanda N.Nərimanovun burada «Qadın məcəlləsi», «Səhiyyə və islam» kitabları, «Burxani-tərəqqi», «Kavkaz», «Prikaspiyskiy kray», «Astraxanskiy kray», «Kaspiy» qəzetlərində müxtəlif səpgidə məqalələri çap olunmuşdur.

Sürgün vaxtı qurtaran N.Nərimanov 1913-cü il iyulun 15-də Bakıya qayıtmışdır. O, Bakının müxtəlif müalicəxanalarında həkim, şöbə müdiri, müdir vəzifələrində çalışmışdır. Eyni zamanda ədəbi və ictimai-siyasi fəaliyyətini davam etdirmişdir. «Nicat» mədəni-maarif cəmiyyətinin pedaqoji şöbəsinin sədri seçilmiş, «Qənaət» kooperativinin təşkilində iştirak etmiş və I qurultayında onun sədri seçilmiş, «Xalq evi» beynəlmiləlçi mədəni-maarif cəmiyyətinin idarə heyətinin tərkibinə seçilmişdir. O, eyni zamanda «Bakineç», «İqbal», «Yeni İqbal» və s. qəzətlərdə məqalələrlə çıxış etmiş, səhiyyənin müxtəlif sahələri üzrə və inqilabi mübarizənin genişləndiyi bir vaxtda əhali qarşısında çıxışlar etmişdir.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada inqilabın qələbə çalması, çar monarxiyasının devrilməsi bədii əsərləri, məqalələri, ictimai və siyasi fəaliyyəti ilə daima xalq kütlələrini azadlıq uğrunda mübarizəyə çağıran N.Nərimanovu daha geniş və açıq siyasi mübarizə aparmağa ruhlandırmışdır. O, Hümmət təşkilatının təcili konfransında Müvəqqəti Komitənin sədri seçilmişdir.

1917-ci il aprelin 15-20-də Bakıda Ümumqafqaz müsəlmanlarının qurultayı keçirilmişdir. N.Nərimanov Hümmət komitəsinin tapşırığı ilə qurultayda iştirak etmiş, Ə.Topçubaşov, M.Rəsulzadə, M.Hacınski və b. ilə birlikdə qurultayın rəyasət heyətinə seçilmiş, nitq söyləmişdir. O, çıxışında Azərbaycan fəhlə və kəndlilərinə, ümumiyyətlə, bütün Cənubi Qafqaz müsəlmanlarına müraciət edərək demişdir: «Siz rus inqilabının xarakterini başa düşməlisiniz. Soyğunçu müharibə olan dünya imperialist müharibəsindən sonra Rusiyada qələbə çalmış inqilab bütün dünyada inqilabın başlanğıcıdır. Hərgah siz bu

bütün dünya inqilabı fırtınasında qərq olmaq istəmirsinizsə, Rusiya fəhlə və kəndlilərinin qızıl bayrağı altında sıx birləşin».

N.Nərimanov 1917-ci ilin aprel-dekabr aylarında Hümmət təşkilatının iclaslarına sədrlik etmiş, komitəsinin sədri seçilmiş, onun redaktorluğu altında «Hümmət» qəzeti nəşr olunmuş, Bakı şəhər dumasına seçilmiş, Oktyabr inqilabı münasibətilə Azadlıq meydanındakı mitinqdə çıxış etmiş, o eyni zamanda Balaxanı, Sabunçu mədən fəhlələri xəstəxanalarında, Ümumqafqaz tələbə cəmiyyətində siyasi vəziyyətlə əlaqədar məruzə etmiş «Hümmət», «Bakinskiy raboçi», «Kaspiy» və s. qəzetlərdə məqalələri dərc olunmuşdur. O, bu məqalələrində və əhali qarşısındakı çıxışlarında rus inqilablarının Azərbaycan xalqının və bütün Şərq xalqlarının azadlığa çıxmasında böyük rol oynadığını qeyd etmişdir.

1918-ci il martın 17-dən (30-a) – 20-sinə (aprelin 1) kimi Bakıda mart qırğını baş vermişdir. Başda S.Şaumyan olmaqla bolşevik-daşnak qüvvələri sovetləri möhkəmləndirmək pərdəsi altında mart qırğını törətmişdilər. Martın 30-da silahlı toqquşmaya rəhbərlik etmək üçün Bakı Sovetinin İnqilabi Müdafiə Komitəsi təşkil olunmuşdur. Onun tərkibinə S.Şaumyan, P.Çaparidze, Q.Korqanov və b. yanaşı N.Nərimanov da daxil edilmişdir. N.Nərimanov ilk gündən bu qanlı qırğının qarşısını almağa çalışmış, öz mənzilində S.Şaumyanın, M.Əzizbəyovun və b. bolşeviklərin iştirakı ilə müşavirə çağırmış və onlardan tezliklə bu əksinqilabi milli qırğının dayandırılmasını tələb etmişdir. Onun «Hümmət» qəzetində çap olunmuş «Bakı, 1 Aprel», «Bizi aldatmışlar və aldadırlar» məqalələrində və «S.Şaumyana və P.Çaparidzeyə» göndərdiyi açıq məktubunda onların daşnak silahlı qüvvələrindən istifadə etmələrini, müsəlmanlara – azərbaycanlılara qarşı düzgün siyasət yeritməmələrini və sovet hakimiyyəti ilə qorxutduqlarını kəskin tənqid edərək yazırdı: «... Bu sovet hakimiyyətinə ləkədir və adına xələl gətirir. Əgər Siz yaxın vaxtlarda bu qara pərdəni cırıb və bu ləkəni

silməsəniz, bolşevik fikri və Sovet hakimiyyəti burada qala bilməz.

Sizə məlumdur ki, silah gücünə əldə edilmiş hakimiyyəti xalq müdafiə etməsə, yaşaya bilməz».

N.Nərimanov bu dövrdə Bakı şəhəri İnkilabi Müdafiə Komitəsinin tapşırığı ilə milli toqquşmanın qarşısını almaq üçün zəhmətkeşlərə daha yaxın olan müsəlman sosialist partiyalarının bürosunu təşkil etmiş, S.Şaumyan və b. komissarlarla birlikdə Bakı və onun regionlarında erməni silahlı qüvvələrini tərksilah etmək üçün Erməni Milli Komitəsinə göndərilən əmri imzalamış, Təzəpir məscidində Bakı zəhmətkeşlərinin mitinqində çıxış etmişdir. O, eyni zamanda «Hümmət» qəzetinin səhifələrində «Biz ayıq olmalıyıq», «Çağırış», «Bakı, 18 aprel», «İnkilab və əksinqilab, inqilabçılar və əksinqilabçılar» məqalələrlə çıxış edərək Bakıda, istərsə də Azərbaycanın başqa yerlərində baş vermiş milli qırğını törədənləri kəskin tənqid etmiş və milliyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycan zəhmətkeşlərini qardaşlığa, dostluğa və həmrəyliyə çağırmışdır.

1918-ci il aprelin 25-də Bakı fəhlə, əsgər və matros Sovetinin iclasının qərarı ilə Bakı Xalq Komissarları Soveti yaradıldı. Azərbaycanda və bütün Zaqafqaziyada ilk sovet hakimiyyəti olmuş Bakı Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə S.Şaumyan, P.Çaparidze, İ.Fioletov və b. ilə yanaşı N.Nərimanov da daxil olmuş və ona şəhər təsərrüfatı komissarı vəzifəsi tapşırılmışdır. N.Nərimanov ilk gündən bir komissar kimi şəhərin sanitar vəziyyəti ilə tanış olmağa başlamış, xəstəxanalara, məktəblərə, müəssisələrə getmiş, Bakı dəmiryolunun II stansiyasında məskunlaşmış Quba və Muğan qaçqınlarının vəziyyəti ilə tanış olmuş, əmək intizamını möhkəmləndirmək haqqında şəhər xalq təsərrüfatı komissarlığı üzrə əmri imzalamışdır.

1918-ci il mayın 26-28-də Bakı qəzası kəndli deputatları sovetlərinin qurultayı keçirildi. N.Nərimanov qurultaya sədrlik etmiş, onu təbrik nitqi ilə açmış, ikinci iclasında hakimiyyət

məsələsi haqqında məruzə etmişdir. O, məruzəsində qeyd etmişdir ki, indiki hökuməti hiss etmək üçün köhnə hökumətin fəaliyyətinə nəzər salmalıyıq. Köhnə hökumət istibdad hökuməti idi, «heç müstəbid istəməz ki, onun əlinin altında olan əhali gözüaçıq olsun». Sonra o, Rusiya inqilabının köhnə hökumətin iç üzünü açması və onları devirmələri, yeni hökumətin yaradılması haqqında kəndlilərə məlumat vermişdir. N.Nərimanov məruzəsində inqilabın hakimiyyəti yeni hökumətə – bolşeviklərə verdiyini qeyd edərək deyirdi: «İxtiyar və hökumət biz bolşeviklərin, yəni camaatın əlinə keçdi. Bu hökumət nə tələb edir? Bu hökumət çalışır ki, Rusiyada inqilab hiss olunsun, camaata yer verilsin; fəhlələr 8 saat işləsinlər, çox məvacib alsınlar,.. fabriklər milliləşdirilsin». Qurultay Bakı qəzası kəndli deputatları sovetinin 15 nəfərdən ibarət İcraiyyə Komitəsini seçdi. Onun tərkibinə M.Əzizbəyov, D.Bünyadzadə, M.Vəzirov ilə yanaşı N.Nərimanov da daxil olmuşdur.

Xalqın azadlığa çıxması və müstəqilliyi uğrunda gərgin mübarizə aparmış N.Nərimanov 1918-ci ilin iyununda ağır xəstələnərək xəstəxanaya düşmüşdür. Bu vaxt onun xəstələnməsi haqqında «Hümmət» qəzeti məlumat vermişdir. N.Nərimanov xəstəliyinin ağırlığına görə həkimlərin məsləhəti ilə Həştərxana getmişdir.

1918-1919-cu illərdə N.Nərimanov Həştərxan şəhərində fəaliyyət göstərmişdir. N.Nərimanov Həştərxan Quberniya İcraiyyə Komitəsinin hərbi-sanitar, maarif şöbələrinin müdiri, Həştərxanda təşkil edilmiş Zaqaqfaziya müsəlmanları işləri üzrə komissar vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

N.Nərimanov Hümmət təşkilatının Həştərxan bürosunu yaratmış və ona başçılıq etmiş, eyni zamanda 1919-cu ilin mayından 1920-ci ilin mayına qədər Həştərxanda çap olunmuş «Hümmət» qəzetini redaktə etmişdir.

N.Nərimanov Həştərxanda dəfələrlə müsəlman qızıl əsgərləri, kommunistləri, qadınları, ruhani və müəllimləri qarşısında, fəhlələrin iclaslarında, yığıncağında, kurslarında müxtəlif

mövzuda təbliğat əhəmiyyətli çıxış və məruzələr etmiş, onlara Rusiyada və bütün dünyada baş verən hadisələrdən ətraflı danışmışdır.

N.Nərimanovu bu dövrdə daima Azərbaycan zəhmətkeşləri ilə əlaqə saxlamış və burada baş verən hadisələr haqqında məlumatlar almışdır. Onun yazdığı və imzaladığı «Zaqafqaziya biz nə şüarla gedirik», «Qafqaz fəhlə və kəndlilərinə» müraciətləri Bakıya göndərilmişdir. O, bu müraciətlərdə Qafqaz və Zaqafqaziya zəhmətkeşlərini xarici müdaxiləçiləri öz torpaqlarından qovmağa, fəhlə-kəndli hökuməti olan sovetlər qurmağa və kapitalist-mülkədar hakimiyyətinə qarşı çıxmağa çağırmışdır.

N.Nərimanov 1919-cu il iyunun axırlarında RK(b)P MK tərəfindən Moskvaya çağırılmışdır. O, ilk dəfə olaraq burada RSFSR Xalq Komissarlar Sovetinin sədri V.İ.Leninlə görüşmüşdür. O, V.İ.Leninlə Qafqazda baş verən hadisələr, sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə problemləri, kommunistlərin fəaliyyəti, Şərqdə sovet hakimiyyəti və s. məsələlər haqqında ətraflı söhbət etmişdir. V.İ.Lenin ilk dəqiqələrdən hiss edir ki, onun həmsöhbəti N.Nərimanov Şərq məsələlərini dərinləndirən və incəlikləri ilə bilən bir şəxsdir.

1919-cu ilin iyulundan 1920-ci ilin mayına qədər Moskvada fəaliyyət göstərmiş N.Nərimanov bu dövrdə müxtəlif vəzifələr daşmışdır: RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri, RSFSR xalq millətlər komissarının müavini və komissarlığın kollegiya üzvü. O, eyni zamanda bu dövrdə Moskvada keçirilən iclas və müşavirələrdə iştirak etmiş, məruzə və nitq söyləmişdir. Millətlər Komissarlığının müxtəlif məsələləri müzakirə etmiş bir sıra kollegiya iclasları onun çədrliyi altında keçmişdir. O dövriki mətbuatda dərc olunmuş RSFSR xalq xarici işlər komissarı G.Çeçerin ilə birlikdə imzaladığı «Türkiyə fəhlə və kəndlilərinə», «Azərbaycan, Dağıstan və Gürcüstan kəndlilərinə» və «İran fəhlə və kəndlilərinə» müraciətlərdə Türkiyə və İran zəhmətkeşlərini

xarici müdaxiləçiləri ölkələrindən qovmağa, sultan və şah rejimini inqilab edib devirməyə, sovet Rusiyası ilə əlaqələr yaratmağa, azərbaycanlıları, gürcüləri və Dağıstan zəhmətkeşlərinin əldə etdikləri azadlığı qoruyub saxlamağa, denikinçilərə qarşı mübarizəyə çağırmışlar.

1919-cu il noyabrın 22-dən dekabrın 3-dək Moskvada Şərq xalqları kommunist təşkilatlarının II Ümumrusiya qurultayında N.Nərimanov iştirak etmiş və Tatar-Başqırd muxtar respublikasının yaradılması haqqında çıxış etmişdir. O, bu çıxışında qeyd etmişdir ki, sovet hakimiyyəti dəfələrlə hər bir xalqa müstəqillik vermək, muxtar respublikası yaratmaq haqqında bəyanatlar vermişdir. Biz Tatar-Başqırd muxtar respublikasının yaranmasının əleyhinə deyilik, lakin onun sonralar burjuva nümayəndələrin əlinə keçməsindən qorxuruq. «Bu məsələnin həllinə ehtiyatla yanaşmaq lazımdır». Qurultay RK(b)P MK yanında Şərq xalqları kommunist təşkilatlarının Mərkəzi bürosunun yeni tərkibini seçmişdir. N.Nərimanov RK(b)P MK Siyasi bürosunun iclasında Şərq xalqları kommunist təşkilatlarının mərkəzi bürosuna üzv seçilmişdir.

1920-ci il fevralın 11-12-də Bakıda gizli şəraitdə keçirilən Azərbaycan kommunist təşkilatlarının I qurultayında V.İ.Lenin və N.Nərimanovu fəxri sədr seçildilər.

V.İ.Leninin göstərişi ilə Qafqaza gedən N.Nərimanovun üzərinə 1920-ci il aprelin 5-də RSFSR Xalq Millətlər Komissarlığı Kollegiyasının qərarı ilə Zaqafqaziya müsəlmanları işləri üzrə komissar vəzifəsi də qoyulur.

N.Nərimanov Azərbaycana yola düşməmişdən əvvəl aprelin 20-də V.İ.Leninlə görüşmüş və bir saatdan çox söhbət etmişdir. O, V.İ.Leninlə Azərbaycanın iqtisadi və siyasi vəziyyət haqqında məlumat vermiş, Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda sovet hakimiyyəti məsələləri və onun istiqlalı haqqında fikir mübadiləsi etmişdir. Sonralar N.Nərimanov Bakıda iclasların birində V.İ.Leninlə bu söhbəti haqqında danışaraq qeyd edirdi: «Lenin mənə dedi ki, bizə ancaq Bakı və Xəzər sahili torpaqlar

lazımdır. Mən isə cavabında dedim ki, Bakı Azərbaycansız, Azərbaycan da Bakısız yaşaya bilməz.»

Aprelin 27-də Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi yaradılmış və N.Nərimanov qiyabi olaraq onun sədri seçilmişdir. Aprelin 28-də Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsinin iclasında Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti (Azərbaycan XKS) təşkil olundu. Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin sədri və xalq xarici işlər komissarı vəzifələrinə N.Nərimanov təsdiq edilmişdir.

Mayın 16-da N.Nərimanov Bakıya gəlmişdir. Qırmızı bayraqlarla, şüarlarla bəzədilmiş Bakı vağzalında o, böyük təntənə ilə qarşılanmışdır. Onu qarşılamağa gəlmiş şəhər əhalisi içərisində İnqilab Komitəsinin üzvləri ilə yanaşı məktəblilər, partiya və ordu nümayəndələri var idi. N.Nərimanov vaqondan düşəndən sonra nitq söyləyərək hamını qırmızı Moskva və ordu adından təbrik etmiş, Azərbaycan fəhlə və kəndli hökumətinin qızıl Şərq inqilabı üçün əhəmiyyətindən bəhs etmiş və Azərbaycan zəhmətkeşlərinin şimal qardaşları ilə birlikdə gələcəklərinə əmin olduğunu bildirmişdir.

N.Nərimanov 1920-ci il aprelin 28-dən 1922-ci il martın 12-nə kimi Azərbaycan XKS sədri olmaqla yanaşı Azərbaycan İnqilab və Müdafiə Şurasının sədri vəzifələrində də çalışmışdır. O, Azərbaycan sovet hakimiyyətinin ilk vaxtlarında daxili və beynəlxalq vəziyyətin gərginliyi ilə əlaqədar olaraq 1920-ci ilin aprelindən mayın axırlarına kimi Azərbaycan xalq xarici işlər komissarı vəzifəsini də daşımış, sonralar bu vəzifəni müavini M.Hüseynova həvalə etmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycana rəhbərliyə başladığı ilk gündən Azərbaycanın yeni istiqamətdə tərəqqisi işinə gərgin fəaliyyətlə başlamışdır. Onun və İnqilab Komitəsinin başqa üzvlərlə birlikdə imzaladıqları – əhalini sovet hakimiyyəti ətrafında birləşdirmək, inqilabi qaydalara əməl etmək, orduya yardım etmək, sovet quruculuğunu və onun möhkəmləndirilməsinə

köməklik göstərmək, sovet Rusiyası ilə qardaşlıq ittifaqı yaratmaq haqqında müraciətləri dərc olunmuşdur.

N.Nərimanov Azərbaycanın tezliklə və hərtərəfli inkişafı, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin dövlətin əlində cəmlənməsi məqsədilə bir sıra dekretlər vermişdir: neft sənayesinin, Xəzər ticarət donanmasının, bankların, balıq sənayesinin, H.Z.Tağıyevin toxuculuq fabrikinin və s. milliləşdirilməsi.

1920-ci il sentyabrın 1-7-də Bakıda Şərq xalqlarının I qurultayı çağırılmışdır. Qurultayda Avropa və Asiya ölkələrindən gəlmiş 1900-ə yaxın nümayəndə iştirak etmişdir. N.Nərimanov qurultayı Kommunist Beynəlmiləli İcraiyyə Komitəsi adından açaraq demişdir: «Yoldaşlar, Şərq xalqlarının dünyada görünməmiş, eşidilməmiş birinci qurultayını açmaq səadəti bu gün mənə nəsib olmuşdur...»

Bu gün burada iki dünya görüşür: istismar olunanlar və istismar edənlər dünyası. Şübhə yoxdur ki, əgər istismar edənlər dünyasının nümayəndələri burjua sinfinin nümayəndələri olsaydılar, onda Qocaman Şərqin göz yaşları, bəlkə də təsirsiz qalardı. Lakin xoşbəxtlik bundadır ki, burada iştirak edən nümayəndələr məhz burjua ölkələrinin fəhlə sinfini təmsil edirlər, onlar başa düşürlər ki, bizə imkan verərlər ki, yaxın vaxtlarda III Beynəlmiləlin ümumdünya hakimiyyətini təntənəli surətdə elan edək». Qurultay özünün daim fəaliyyət göstərəcək icraiyyə orqanını – Təbliğat və Fəaliyyət Şurasını seçdi. Onun tərkibinə M.Hüseynov, S.Kirov, S.Orconikidze, M.Sübhi, Heydər Əmioğlu, Y.Stasova və b. yanaşı N.Nərimanov da daxil olmuşdur.

1920-ci il sentyabrın 30-dan oktyabrın 4-dək N.Nərimanovun başçılığı altında partiya, dövlət rəhbərlərindən və fəhlə nümayəndələrindən ibarət komissiya Azərbaycanın Ucar, Göyçay, Gəncə, Qazax, Tovuz, Yevlax, Ağdam, Bərdə, Şuşa, Şəki, Kürdəmir və s. yerlərinə getmiş, şəhər əhalisi və kəndlilərlə görüşmüşdür. O, getdiyi yerlərdə əhalinin vəziyyəti ilə tanış olmuş, çıxış edərək kəndlilərə Azərbaycanda,

ümumiyyətlə, bütün dünyada baş verən siyasi məsələlər haqqında məlumat vermişdir. N.Nərimanov kəndliləri sovetlər ətrafında birləşməyə, sovet hökumətinin onlara verdiyi torpağı vaxtı-vaxtında əkib-becərməyə, əsil sahibi olmağa, əksinqilabçılardan qorumağa, çanaq toplanmasında fəal iştirak etməyə, kənd məhsulları ilə Bakı fəhlələrinə yardım etməyə, sovet Rusiyası ilə dostluğa və qardaşlığa çağıraraq demişdir: «Sovet Rusiyası ilə birləşdikdən sonra biz neft anbarlarını boşaltmağa, istehsalatımızı artırmağa, fəhlələri saxlamaq üçün vəsait əldə etməyə... və azad sovet Rusiyasının və azad sovet Azərbaycanının qarşılıqlı köməyi nəticəsində imkan tapdıq».

1920-ci il dekabrın 22-29-da Moskvada VIII Ümumrusiya sovetlər qurultayı oldu. Qurultay məşhur QOELRO (Rusiyanı elektrikləşdirmək üçün Dövlət komissiyası) planını qəbul etdi. Qurultayda ilk dəfə olaraq başda N.Nərimanov olmaqla Azərbaycan nümayəndələri də iştirak etmiş və o, qurultayda Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

1921-ci il yanvar ayının əvvəllərində N.Nərimanov Moskvada olarkən sovet Rusiyasında yaşayan müsəlman xalqları kommunistlərinin müşavirəsi keçirilmişdir. Müşavirədə iştirak edən N.Nərimanov müşavirənin rəyasət heyətinə seçilmişdir.

1921-ci il mayın 6-19-da keçirilən I Ümumazərbaycan sovetlər qurultayını giriş nitqilə N.Nərimanov açmışdır. O, qurultayın rəyasət heyətinə seçilmiş, bir neçə iclasına sədrlik və çıxış etmişdir. Eyni zamanda qurultay N.Nərimanovun bir il ərzində Azərbaycan SSR hökumətinin fəaliyyəti və beynəlxalq vəziyyət haqqında məruzəsini dinləmişdir. Qurultay Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə, 9 üzv və 3 namizəddən ibarət onun rəyasət heyətini seçdi. N.Nərimanov M.Hacıyev, S.Ağamalıoğlu və b. birlikdə onun tərkibinə seçilmişdir. Azərbaycanın ilk konstitusiyasını təsdiq edən qurultay rəsmi olaraq N.Nərimanov başda olaraq Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin tərkibini müəyyənləşdirmişdir. Mayın 21-də Azərbaycan MİK I plenumunun I sessiyası keçirildi. N.Nəri-

manov iclası açarkən demişdir ki, fəhlə və kəndlinin üstünlüyü ilə sovet respublikasının ali orqanını seçərək biz bütün Azərbaycan qarşısında, bütün Şərq qarşısıyla nəzərə çatdırırıq ki, burada hakimiyyət zəhmətkeşlərin öz əlindədir. Sessiya qurultay tərəfindən seçilmiş Azərbaycan MİK rəyasət heyətini və N.Nərimanov başda olmaqla Azərbaycan XKS təsdiq etmişdir.

1921-ci il iyulun 19-da Azərbaycan MİK rəyasət heyətinin iclası oldu. İclas N.Nərimanovun sədrliyi ilə keçmiş və onun Zaqafqaziya respublikaları nümayəndələrinin Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasında sərhədlərin müəyyənləşməsinə həsr edilmiş konfransın yekunları haqqında məruzəsi müzakirə edilmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı ilə məşğul olduğu bir vaxtda Azərbaycanın «sol kommunistləri» Bakı komitəsini ələ keçirərək ona maneçilik törədildilər. Bu işdə onları S.Orconikidze müdafiə edirdi. Bunu hiss edən N.Nərimanov yığıncaqlarda, icaslarda, plenumlarda, konfranslarda, hətta qurultaylarda «sol kommunistləri» kəskin tənqid edir və onları partiyanın qarşıya qoyduğu məsələlərlə məşğul olmağa çağırır. Dediklərinin nəticəsiz olduğunu görən N.Nərimanov 1921-ci ilin avqustunda S.Orconikidzeyə məktub yazır. O, bu məktubda göstərirdi: «Hörmətli Serqo! Mən 1918-ci ildə Bakıda sovet hakimiyyəti üçün düzgün olmayan və məhvedici siyasət aparılmasında, yol. Şaumyana tarixi məktubumu yazmışam. İkinci tarixi məktubu indi sənin adına göndərmək lazım gəlir...

Mən həmişə demişəm və deyirəm: biz Bakını bütün Azərbaycansız saxlaya bilmərik, buna görə də vahid birlik yaratmaq lazımdır...

Qafbürodan başqa mən özümü və səni belə bir çətin şəraitdə sovet Rusiyası qarşısında cavabdeh sayıram.

Bu xəbərdarlıqdan sonra əgər sənın tərəfindən Bakı komitəsinin sağlamlaşdırılması üçün tədbir görülməsə mən bütün məsuliyyəti öz üzərimdən götürürəm».

N.Nərimanov 1921-ci il noyabrın 15-16-da Azərbaycan MİK rəyasət heyətinin və Azərbaycan XKS iclasında iştirak etmişdir. İclasda «Zaqafqaziya respublikalarının vahid siyasi-iqtisadi ittifaqda birləşməsi» məsələsi müzakirə olunmuşdur. Rəyasət heyəti N.Nərimanov başda olmaqla komissiya yaratmış və konstitusiyanın layihəsini hazırlamağı tapşırırmışdır.

1921-ci il dekabrın 30-da türk əlifbası komitəsinin I konfransı keçirilmişdir. Giriş sözü ilə konfransı açan N.Nərimanov yeni əlifbanın üstünlüklərindən və əhəmiyyətindən, ərəb əlifbasının nöqsanlarından danışıraq demişdir: «Hərgah biz indi bu əlifbaya keçməsək, o zaman 10 ildən sonra bu əlifba öz-özünə itəcək. Odur ki, indi keçməli və elə etməli ki, on ildən sonra olacaq zəhmətkeş ədəbiyyatını zəhmətkeş balaları oxuya bilsin».

N.Nərimanov Azərbaycanda məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsi, onlara azərbaycanlı balalarının cəlbi və məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslərin çoxaldılması sahəsinə çox fikir verirdi. Lakin bəzi rəhbər işçilər buna maneçilik törədirdi və mətbuatda çıxış edərək məktəblərdə Azərbaycan dilində dərslərin azaldılmasını irəli sürürdülər. N.Nərimanov onları tənqid edərək 1922-ci il iyunun 15-də «Bakinski raboçi» və iyunun 18-də «Kommunist» qəzetlərində «Bir neçə yoldaşlara cavab» məqaləsi ilə çıxış etmişdir. O, yazırdı: «Azərbaycanda hakimiyyət kimin əlindədir? Fəhlə və yoxsul kəndlilərin əlindədir. 2/3 savadsız, məzlum, avam və şüursuz yoxsul kəndli və fəhlə türkdür; 1/3 başqa millətlərdir – ruslar, ermənilər, yəhudilər, savadlılıq münasibətində və ümumiyyətlə, mədəniyyət cəhətdən yüksəkdə dururlar.

Türk fəhlə və kəndlisinin uşaqlarını başqa millətlərin uşaqlarını hansı dilə yaxınlaşdırmaq istəyirsiniz?...

Burada i üzərinə nöqtə qoyaq, deyək: mənim rus dili xoşuma gəlir, rus dilində hər şey mənə yüngül və başa düşüləndir, Puşkinin gözəl şerləri bu dildə yazılmışdır. Mən istəyirəm ki, türk uşaqları bunu bilsinlər.

Türk uşaqları ancaq Puşkinin şerlərini deyil, Şekspiri, Şilləri də bilməlidirlər. Ancaq, əvvəlcə onlar əsil proletar şairi

Sabirin acıqlı, mübariz şerlərini, Vaqif, Zakir, Vidadi kimi xalq şairlərini bilməlidirlər...»

1922-ci il yanvarın 27-də Moskvada çağırılmış Ümumru-siya MİK fəvqəladə sessiyasında İtaliyanın Genuya şəhərində keçiriləcək konfransa gedəcək nümayəndələr seçilmişdir. Nümayəndə heyətinin tərkibinə Azərbaycanlı N.Nərimanov daxil edilmişdir.

1922-ci il martın 11-12-də Tiflisdə Azərbaycan, Gürcüs-tan, Ermənistan Mərkəzi İcraiyyə Komitələrinin səlahiyyətli konfransında Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikaları Federativ İttifaqı (ZSSRFİ) təşkil edildiyi bildirilmiş, ZSSRFİ-nin rəyasət heyəti seçilmişdir. Onun tərkibinə N.Nərimanov da daxil olmuşdur. Sonra konfrans ZSSRFİ-nin N.Nərimanov, A.Bekzadyan və P.Midvanidən ibarət Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üç sədrini seçdi. Onlar növbə ilə Zaqafqaziyanın bütün işlərinə rəhbərlik etmişlər.

1922-ci il aprelin 10-dan mayın 19-dək İtaliyanın Genuya şəhərində iqtisadi və maliyyə məsələləri üzrə beynəlxalq konfrans çağırılmışdır. Konfransda sovet nümayəndə heyəti də iştirak etmişdir. Sovet nümayəndə heyətinin tərkibinə: G.Çiçerin, L.Krasin, M.Litvinov, A.İoffe, V.Vorovski, Y.Rudzutak, X.Rakovski, N.Nərimanov, B.Mdivani, A.Bekzadyan, A.Şlyapkin daxil idi. Azərbaycan hökuməti ona bəyanat vermək, çıxış etmək və sənəd imzalamaq üçün səlahiyyət vəsiqəsi – mandat vermişdir. Vəkalətdə oxuyuruq: «Nəriman Nərimanov ümumsovet nümayəndələrinin tərkibində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının mənafeyini təmsil etməyə, Azərbaycan sovet hökuməti adından hər cür bəyanat verməyə, konfransda müzakirə olunacaq məsələlər üzrə qərarlar qəbul etməyə, Azərbaycan hökuməti adından sazişlər, müqavilələr, konvensiyalar, müşahidələr və s. bağlamağa vəkil edilmişdir». N.Nərimanov aprelin 10-dan mayın 6-a kimi Genuya konfransında iştirak etmiş, sovet nümayəndələrinin mövqeyində durmuş, Bakı neftinə sahib olmağa çalışan kapitalist

dövlətlərinin hər bir cəhdini rədd etmişdir. O, Bakı neft mədənlərinin bir qisminin xaricilərə konsessiyalara verilməsinə tərəfdar olmuşdur. Nərimanov Genuya konfransından sonra bir sıra qəzetlərin müxbirlərinə müsahibələr vermiş, konfranslarda, qurultaylarda, iclas və müşavirələrdə çıxış edərək konfrans haqqında, sovet nümayəndələrinin mövqeyi haqqında məlumat vermiş və yazdığı «Əqil sərmayənin cəngində», «Genuya 10 aprel 1922 q.» məqalələrdə hərtərəfli izah etmişdir. N.Nərimanov sonralar ziyalıların, fəhlələrin və kəndlilərin bu məsələyə marağını nəzərə alaraq verdiyi müsahibələri, bəyanatları, çıxışları və məqalələrini bir yerə toplayıb, «Genuya nədir?» adlı 6 fəsillik kitabça hazırlamış, lakin nəşr etdirməmişdir. Kitabça Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət arxivində N.Nərimanovun fondunda saxlanır.

1922-ci il noyabrın 8-də Bakıda Sabir adına bağda M.Sabirin heykəli qoyulmuşdur. Onun açılışında Azərbaycan dövlət və ictimai xadimləri, ziyalılar, tələbələr iştirak etmişdir. Həmin vaxt Bakıda olan N.Nərimanov da heykəlin açılışında iştirak etmiş və nitq söyləmişdir. N.Nərimanov M.Sabirin yaradıcılığına böyük qiymət verib yalnız fəhlə və kəndli hökuməti tərəfindən ona heykəl qoyulduğunu qeyd edərək demişdir: «Sabir Nikolay hökumətinin ən qorxulu günlərində heç kəsdən qorxmayıb özünün kəndli və fəhlə tərəfdarı olduğunu hamıya bildirdi. Öz şerləri və yazıları ilə kəndlilərin və fəhlələrin haqlarını müdafiə edirdi... Buna görə heç kəs təəccüb etməsin ki, ilk dəfə Sabiri yad edən və ona yadlıq (heykəl) dikəldən biz kəndli və fəhlə tərəfdarı oldu!».

1922-ci il dekabrın 10-13-də Bakıda Zaqafqaziyanın Birinci sovetlər qurultayı toplandı. Qurultayı giriş nitqi ilə N.Nərimanov açaraq demişdir: «Bu təntənəli tarixi gündən bütün Zaqafqaziya zəhmətkeşlərinin ürəkləri sevinclə döyünür, çünki bu gün elə bir evin təməli qoyulur ki, həmin evdə Zaqafqaziyanın bütün zəhmətkeşləri öz kədər və sevinclərini bölüşdürəcəklər...»

Bu gün biz buradan bütün dünya zəhmətkeşlərinə var səsimizlə qışqırmalıyıq ki, zəhmətkeşlərin öz məqsədlərinə doğru getmək istədikləri yolu, biz, Zaqafqaziya zəhmətkeşləri tərəfindən tapılmışdır».

N.Nərimanov sonra qurultayın ikinci iclasında ZSSRFİ-nin fəaliyyəti haqqında rus və Azərbaycan dillərində məruzə etmiş, birinci iclasının sədri olmuş, Zaqafqaziya MİK üzvü və Ümumrusiya qurultayına nümayəndə seçilmişdir.

1922-ci il dekabrın 30-da SSRİ I Sovetlər qurultayı çağırıldı. Qurultayda RSFSR, Ukrayna, Belorusiya və ZSFSR birləşərək SSRİ yaratdılar. Qurultayı SSRİ-nin ali qanunverici orqanını – SSRİ MİK-i – seçdi. 1923-cü il yanvarın 2-də SSRİ MİK birinci sessiyası oldu. Birinci sessiya SSRİ MİK rəyasət heyətini və SSRİ-nin yaradılmasında iştirak etmiş respublikaların sayına görə, SSRİ MİK-nın dörd sədrini – M.Kalinin, N.Nərimanov, Q.Petrovski, A.Çervyakovu seçdi.

N.Nərimanov 1923-cü ilin iyun-dekabrında, sonra isə ona əlavə 1924-cü ilin mayında RK(b)P MK-ya, Stalinə, L.Trotskiyə və K.Radekə «Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair» adlı məktubunu göndərmişdir. O, bu məşhur məktub-əsərində sovet Rusiyasının Şərqlə olan münasibətini tənqid edərək göstərir ki, biz Qərblə olduqca çox maraqlanıyıq, Şərqdən uzaqlaşmışıq.

N.Nərimanov eyni zamanda Azərbaycanda siyasi vəziyyətə də çox yer verir. O, Azərbaycanda bəzi azərbaycanlı kommunistlərin, Mikoyan, Sarkis, Mirzoyan, Kirov və Orconikidzenin düzgün iş aparmadıqlarını, köhnə azərbaycanlı kommunistləri partiyadan qovduqlarını, müsəlman fəhlələrinin arasında heç bir siyasi iş aparmadıqlarını və s. kəskin tənqid etmiş, Bakı komitəsini ələ keçirmiş bu «solçuluq oyununu», onların fəaliyyətini tənqid edənlərə qarşı Bakı komitəsindən bir silah kimi istifadə etmələrini pisləmişdir. Dağlıq Qarabağ məsələsinə gəldikdə isə N.Nərimanov yazırdı: «Mirzoyanın güclü təzyiqli nəticəsində Dağlıq Qarabağ muxtar vilayət elan edildi. Mənim dövrümdə bu, baş tutmadı, ona görə yox ki, mən

bu muxtariyyətə qarşı idim, sadəcə olaraq erməni kəndliləri özləri bunu istəmirdilər. Mirzoyan bu dövrdə erməni daşnak-müəllimlərinin köməyi ilə zəmin hazırlamış və məsələni Zakkraykomdan keçirmişdir. Bu vaxtdan kəndlilərə, türk kəndlilərinə münasibət kəskin dəyişmişdi... Məndə azca da olsa şübhə qalmamışdır ki, Azərbaycan KP MK-sı Serqo və Stalin sifətində bizə – türklərə inanmır və Azərbaycanın taleyini ermənilərə – daşnaklara tapşırırlar».

1923-1925-ci illərdə N.Nərimanov Moskvada SSRİ MİK sədrlərindən biri kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, bu dövrdə SSRİ MİK rəyasət heyətinin bir sıra iclaslarına sədrlik və iştirak etmiş, dekret, qərar, sərəncam və müraciətlərin hazırlanmasında, verilməsində, SSRİ-nin ilk Konstitusiyasının hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Eyni zamanda bu illərdə RK(b)P, Zak.ÖK, AK(b) P plenum, konfrans və qurultaylarında, SSRİ, RSFSR və Azərbaycan SSR sovetlər qurultaylarında iştirak etmiş, MK bürolarına, rəyasət heyətlərinə üzv seçilmiş, bir sıra iclaslarına sədrlik etmişdir.

1925-ci ilin fevral-mart aylarında Moskva, Tiflis və b. şəhərlərdə N.Nərimanovun ictimai-siyasi və ədəbi fəaliyyətinin 30 illiyi təntənə ilə qeyd edilmişdir.

N.Nərimanov Moskvada 1925-ci il martın 19-da axşam qəflətən vəfat etmişdir. Martın 20-də zəhmətkeşlərin onunla vidalaşması üçün cənazəsi Sovetlər Evinin sütunlu zalına qoyulmuşdur. Onun dəfni matəm günü elan edilmişdir. Martın 23-də N.Nərimanov Qızıl meydanda, V.İ.Leninin Mavzoleyinin yanında müsəlman qaydası ilə dəfn edilmişdir. N.Nərimanov müsəlman Şərqi Qızıl meydanda dəfn olunmuş ilk nümayəndəsidir.

* * *

- Aqasiev V. Odesskie straniü. Baku, 1981.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivı, f.1, siy.74, iş 128; v.609, siy.1, iş 1-6, 9, 21, 39, 41, 119.

- Azərbaycan tarixi. C.2. Bakı, 1964.

- Azərbaycan tarixi. C.3. H.1. Bakı, 1973.

- Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinin öçerkləri. Bakı, 1964.

- ASE. C.VII. Bakı, 1983.

- Dubinskiy-Muxadze N.Narimanov. Moskva, 1978.

- Əhmədov T. Nəriman Nərimanov. Bakı, 1982.

- Əhmədova F. Nəriman Nərimanov – ideal və gərçəklik (1920-ci il). Bakı, 1998.

- Əliyev H. Görkəmli dövlət və partiya xadimi Nəriman Nərimanov. Bakı, 1974.

- Fatullaev G. Nariman Narimanov. Baku, 1996.

- Həsənov H. Nəriman Nərimanov – milli təmayüllü kommunist. Bakı, 2004.

- İbrahimov Z. Sosialist inqilabı uğrunda Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsi. Bakı, 1957.

- İbrahimov Z. V.İ.Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi. Bakı, 1970.

- Kaziev M. Nariman Narimanov. Baku, 1956.

- Kaziev M. Nariman Narimanov. Baku, 1970.

- «Kaspiy» qəz., 1917, 16 aprel, №84.

- Köçərli F. Nəriman Nərimanov. Bakı, 1965.

- Qasimov M. Xarici dövlətlər və Azərbaycan (aprel işğalından SSRİ yaradılana qədərki dövrdə diplomatik-siyasi münasibətlər). Bakı, 1998.

- Qasımlı M., Hüseynova E. Azərbaycanın xarici işlər nazirləri. Bakı, 2003.

- Qurbanov Ş. Nəriman Nərimanov. Ömrünün son illəri. Bakı, 2003.

- Məmmədov V. Nəriman Nərimanov. Bakı, 1957.

- Məmmədli Q. Nəriman Nərimanov. 1870-1925 (həyat və yaradıcılığının salnaməsi). Bakı, 1987.

- Nəriman Nərimanov. Məqalələr və nitqlər. C.1. Bakı, 1971.
- Nariman Narimanov. İzbrannie proizvedeniə. T.1. 1890-1917. Bakı, 1988.
- Nariman Narimanov. İzbrannie proizvedeniə. T.2. 1918-1921. Bakı, 1989.
- Nariman Narimanov. K istorii naşey revolöüii v ok-rainax. Bakı, 1990.
- Perviy Zakavkazskiy Scezd Sovetov. Tiflis, 1923.
- I sessiə Üentralğnoqo İspolnitelğnoqo Soöza Sovetskix Soüialistiçeskix Respublik. M., 1923.

QƏZƏNFƏR MAHMUD OĞLU MUSABƏYOV

aprel 1922 – mart 1930

Qəzənfər Mahmud oğlu Musabəyov 1888-ci il iyulun 26-da Quba qəzasının Pirəbədil kəndində varlı kəndli ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Quba şəhərində alan Musabəyov onu davam etdirmək məqsədilə Bakı şəhərinə gəlir və I Bakı gimnaziyasına daxil olur. Xoşxasiyyəti, səmimiliyi və mülayimliyi, möhkəm iradə və hafizəsi ilə gimnaziyada müəllim və şagirdlərin hörmətini qazanır. 1911-ci ildə Q.Musabəyov gimnaziyanı müvəffəqiyyətlə bitirir.

Biliyə, elmə can atan Q.Musabəyov həkim olmaq istəyirdi. O dövrdə Bakıda ali məktəb yox idi. Azərbaycanlılar ali təhsil almaq üçün Rusiya şəhərlərinə gedirdilər. Məhz buna görə də Q.Musabəyov həkim olmaq üçün Kiyev şəhərinə getmək məcburiyyətində qalır. O, 1912-ci ildə Kiyev şəhərinə gedib universitetin tibb fakültəsinə daxil olur. Qəzənfər ilk gündən siyasi məsələlərlə maraqlanır və gizli fəaliyyət göstərən tələbələrə yaxınlaşır, həmyerlilər təşkilatına daxil olur və tezliklə onun rəhbərlərindən birinə çevrilir. 1912-ci ildə Kiyevdə bilavasitə Q.Musabəyovun təşəbbüsü ilə bütün müsəlman tələbələrinin gizli qurultayı keçirilir. Qurultayın müzakirə etdiyi əsas məsələ siyasi məsələ olmuşdur.

1917-ci ilin yazında Kiyev universitetini müvəffəqiyyətlə bitirən Q.Musabəyov vətənə inqilabçı bir həkim kimi qayıdır. O özünün yazdığı kimi: «Özünün geridə qalmış xalqının içərisində işləmək arzusu ilə Bakıda qalmaq istəməyib Qubaya getdi». Qubaya gələn Q.Musabəyov tezliklə zəhmətkeşlərə pulsuz tibbi yardım göstərməyə başlayır və şəhər əhalisi arasında böyük hörmət və nüfuz qazanır.

1917-ci ilin iyun ayında Qubada fəhlə və əsgər deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinə seçkilər keçirildi. Quba zəhmətkeşləri gənc həkim Q.Musabəyova böyük ehtiram göstərərək Quba fəhlə və əsgər deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1917-ci il iyulun 11-də Quba Qəza Ərzaq Komitəsinin yığıncağında isə Quba Qəza Ərzaq Komitəsinin sədri seçmişdir. O, bu iki vəzifəni daşımaqla yanaşı həkimliyini də edirdi. Bu dövrdə Q.Musabəyov tez-tez zəhmətkeşlər qarşısında çıxış edir, kəndlərə gedir və görüşür, onları maraqlandıran məsələləri başa salır, öz azadlıqlarını axıra kimi müdafiə etməyə çağırır, qəzada ərzaq və sənaye mallarına olan ehtiyacları sahmana salmağa səy göstərir.

1917-ci il noyabrın 12-də ərzaq məsələsini qaydaya salmaq məqsədilə Bakı Sovetinin geniş iclası çağırılmışdı. İclas ərzaq işini qaydaya salacaq ali orqan olan Ərzaq konfransı təsis etdi. Noyabrın 19-da isə Bakıda ərzaq komissiyalarının, Həmkarlar İttifaqı Şurası, quberniya və şəhər ərzaq idarələri nümayəndələrinin iştirakı ilə fəvqəladə konfrans keçirildi. Konfrans ərzaq təşkilatlarına rəhbərlik etmək üçün özünün İcraiyyə orqanını – Mərkəzi Ərzaq Komitəsinə yaratdı. Q.Musabəyov konfransda Quba Qəza Ərzaq Komitəsinin nümayəndəsi kimi iştirak etmiş və yeni yaradılmış Bakı Quberniya Ərzaq Komitəsi sədrinin müavini seçilmişdir. Q.Musabəyov bu vəzifədə Bakı zəhmətkeşlərini aclıqdan xilas etmək üçün möhtəkirlərə qarşı mübarizədə, ərzağın düzgün bölünməsində, kartoçkalar paylanmasında və s. işlərdə yaxından iştirak etmişdir.

1918-ci il aprelin 25-də Bakı Xalq Komissarları Soveti yaradıldı. XKS Q.Musabəyovu Bakı quberniyasında və Dağıstan vilayətində məhsul tədarükü üzrə komissar təyin etmişdir. Musabəyov bu dövrdə ərzaq cəhətdən çox ağır çətinliklər keçirən Bakının xilas edilməsi, çörək və başqa ərzaq məhsulları ilə təchizi sahəsində var qüvvəsilə çalışmış və zəhmətkeş əhali arasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır.

1918-ci ilin iyul ayının axırlarında eser-mənşeviklərin və xarici müdaxiləçilərin təzyiqi ilə Bakı XKS hakimiyyətdən əl

çəkdi və sovet hökuməti yıxıldı. Bu zaman Azərbaycanın bir sıra inqilabçıları ilə birlikdə Q.Musabəyov da Həştərxan şəhərinə getmişdir.

1918-1919-cu illərdə Q.Musabəyov Həştərxanda N.Nərimanovla birlikdə müsəlman hərbi xəstəxanası təşkil edir və iki il onun baş həkimi işləyir. O, eyni zamanda Həştərxanda olduğu dövrdə müxtəlif partiya tapşırıqlarını yerinə yetirir: RK(b)P Həştərxan təşkilatı müsəlman bölməsinin katibi, Hümmət təşkilatının Həştərxan şöbəsinin sədri, Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə komissar vəzifələrini də daşımışdır.

Q.Musabəyov 1919-cu il noyabr ayının axırlarında Moskva-yə çağırılır və 1920-ci ilin fevral ayında gizli inqilabı iş aparmaq məqsədilə Bakıya göndərilir. O, aprel ayının əvvəllərində Dağıstanın Petrovsk (Mahaçqala) şəhərinə gəlir. Burada Azərbaycana hücumla hazırlaşan XI ordu hissələrinə qoşulur və aprelin 27-dən 28-ə keçən gecə «III İnternasional» zirehli qatarında bir neçə Azərbaycan inqilabçısı ilə birlikdə Bakıya girir.

XI ordu tərəfindən Bakı işğal olunduqdan sonra Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulur. Aprelin 28-də başda N.Nərimanov olmaqla Müvəqqəti İnkilab Komitəsi və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti təşkil olunur. Q.Musabəyov XKS-in ilk tərkibinə respublikanın xalq ərzaq komissarı kimi daxil olur. Ona yeni yaranmış Azərbaycan hökumətinin tapşırığı ilə Xalq Ərzaq Komissarlığı ilə yanaşı Xalq Torpaq Komissarlığının və Xalq Təsərrüfatı Şurasının təşkili işlərinə rəhbərlik etmək tapşırılır. O, var qüvvəsini bu komissarlıqların təşkili, hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın iqtisadi və mədəni inkişafına həsr edir.

Q.Musabəyov imperialist və vətəndaş müharibələri nəticəsində, daxili və xarici müdaxiləçilər tərəfindən bərhad hala salınmış xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsi yolunda, əhalinin ərzaqla təmini, aclıqla mübarizə işində çalışmışdır. 1920-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında Q.Musabəyov Quba

qəzası kəndlilərinin birinci qurultayında iştirak edərək dövlətin kənddə aparacağı siyasət haqqında məruzə edir.

1922-ci il aprelin 28 – mayın 3-də II Ümumazərbaycan sovetlər qurultayı çağırılmışdır. Bu zaman sovet Rusiyası nümayəndələri tərkibində Genuya konfransında iştirak etdiyi üçün N.Nərimanovun əvəzində qurultayda Azərbaycan SSR XKS-nin hesabat məruzəsi ilə Q.Musabəyov çıxış etmişdir. O, bu məruzədə Azərbaycanın sənayenin, kənd təsərrüfatının bərpası sahəsində aparılan işlərdən və qazanılan nailiyyətlərdən, bu işdə fəhlə-kəndli ittifaqının mühüm rolundan danışaraq demişdir: «Bir tərəfdən, biz Bakı proletariatu sifətində inqilabçı fəhlə sinfi malik idik... başqa tərəfdən isə biz geridə qalmış, əsrlərlə zülm altında olmuş kənd əhalisinə malik idik. Buna baxmayaraq indi, iki il bizim işimizdən sonra, biz burada cəsarətlə deyə bilərik, Bakı proletariatu ilə Azərbaycan kəndliləri arasında ittifaqa nail olunmuşdur». Q.Musabəyov qurultay tərəfindən yekdilliklə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri seçilir. O, 1922-1930-cu illərdə həmin vəzifədə işləmişdir. Bu məsul dövlət vəzifəsində Q.Musabəyov Azərbaycanın xalq təsərrüfatının, əsasən Bakı neft sənayesinin bərpası, kənd təsərrüfatının, mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür. O, bu dövrdə işdə sədaqətli, fəhlə və kəndli sinfinin hər cür düşməninə qarşı amansız bir siyasi və dövlət xadiminə çevrilmişdir.

1930-1931-ci illərdə Q.Musabəyov Azərbaycan SSR MİK sədri vəzifəsini daşımışdır. O, respublikanın ali orqanında çalışarkən Azərbaycanda sənayenin və mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı kənd təsərrüfatının inkişafına, xüsusi ilə kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsinin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması, kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi, suvarma şəbəkələrinin genişləndirilməsi, kolxoz quruculuğunda baş verən əyintilərin aradan qaldırılması, zəhmətkeş kəndlilərin qolçomaqlara qarşı mübarizəsini təşkil etmək sahəsində də coşğun fəaliyyət göstərmişdir. O, deyirdi:

«Ölkənin sənayeləşdirilməsi sürətini azaltmadan, bununla yanaşı olaraq, kənd təsərrüfatımızı yüksəltməli və yenidən qurmalı».

Q.Musabəyov 1931-1936-cı illərdə ZSFSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. O, bu vəzifədə çalışarkən Cənubi Qafqaz xalqlarının iqtisadiyyat və mədəniyyətini daha da inkişaf etdirmək qayğısına qalmış, xalqlar arasında dostluğun daha da möhkəmlənməsi uğrunda yorulmadan mübarizə aparmış, Zaqafqaziya respublikalarının hərtərəfli inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. O, bir dövlət xadimi kimi qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə tez-tez fabriklərə, zavodlara, mədənlərə, kolxozlara getmiş, fəhlələrlə, kolxozçularla və neftçilərlə görüşmüşdür. O, 1933-cü ilin dekabrında SSRİ Millətlər Sovetinin növbəti sessiyasındakı çıxışında Zaqafqaziyanın sənayesinin, kənd təsərrüfatının və mədəniyyətinin tərəqqisindən geniş danışarkən demişdir: «Zaqafqaziya xüsusən son dövrlərdə bir sıra böyük nailiyyətlər qazanmış, bu da bizə Zaqafqaziya respublikasının... İttifaqda ən qabaqcıl respublikalardan biri olduğunu deməyə haqq verir».

Q.Musabəyov SSRİ MİK-nin sədrlərindən biri olmuşdur. O, bu vəzifədə proletar beynəlmiləçiliyi və xalqlar dostluğu prinsiplərinə sadıq qalmış, bu dostluğun möhkəmlənməsi, iqtisadi, siyasi və mədəni quruculuq sahəsində yeni-yeni müvəffəqiyyətlər qazanılmasında əzmlə çalışmışdır. Milli siyasətin və beynəlmiləçiliyin alovlu təbliğatçısı olmuş Q.Musabəyov deyirdi: «Milli məsələdə... dövlətin yeritdiyi düzgün siyasət kiçik və geridə qalmış millətlərin əsil inkişafına təkan verdi... Dünyada elə bir başqa dövlət yoxdur ki, həmin problemləri bizdəki kimi həll edə bilsin».

Q.Musabəyov çıxışlarında və mətbuatda dərc olunan yazılarında azadlığı və müstəmləkə zülmündən qurtarmaq uğrunda mübarizə aparan Şərqi xalqlarının tezliklə əsarət və həqarət boyunduruğundan xilas olacağını və müstəqillik əldə edəcəyini irəli sürmüşdür. O, demişdir: «Şərqi azad görəcəyimiz o parlaq səhər artıq uzaqda deyildir».

Q.Musabəyov demək olar ki, fəaliyyət göstərdiyi dövrdə demək olar ki, bütün partiya və sovet tədbirlərində iştirak etmişdir. O, dəfələrlə Azərbaycan KP və MK bürosunun, ÜİK (b) P Zaqafqaziya Ölkə Komitəsi və MK bürosunun üzvü, ÜİK (b) P MK üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. Q.Musabəyov Azərbaycan, ZSFSR, SSRİ MİK-lərinin üzvü olmuşdur.

Q.Musabəyov repressiyaya məruz qalmış və 1938-ci ildə həbs edilib güllələnmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivı, f.1, siy.8, iş 4056a; siy.74, iş 299.

- Azərbaycanda sovet hakimiyyəti uğrunda fəal mübarizələr. Bakı, 1958.

- Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi uğrunda bolşeviklərin mübarizəsi, sənədlər və materiallar, 1917-1918. Bakı, 1960.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.VII. Bakı, 1983.

- İbrahimov Z. Sosialist inqilabı uğrunda Azərbaycan zəhmətkeşlərinin mübarizəsi. Bakı, 1957.

- İskenderov M. İz istorii borğbu Kommunističeskoy partii Azerbaydjana za pobedu sovetskoy vlasti. Baku, 1958.

- Katibli M. Qəzənfər Musabəyov. Bakı, 1958.

- Musabekov Q. İzbrannie statği i reçi. T.1. 1920-1927 qq. Bakı, 1960.

- Musabekov Q. İzbrannie statği i reçi. T.2. 1928-1937 qq. Bakı, 1962.

- Rüstəmbəyli M. Xalqın səadəti uğrunda. Bakı, 1971.

- Revolöüii i postanovleniə Scezdov Sovetov Azerbaydjanskoy SSR (1921-1937 qq.). Bakı, 1961.

- «Sovet kəndi» qəz., 1968, 25 iyul.

DADAŞ XOCA OĞLU BÜNYADZADƏ

mart 1930 – oktyabr 1932

Azərbaycanın azadlığı uğrunda, çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı ardıcıl mübarizə aparanlardan, siyasi və dövlət xadimlərindən biri də D.Bünyadzadə olmuşdur.

Dadaş Xoca oğlu Bünyadzadə 1888-ci ildə Bakı qəzasının Fatmayı kəndində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Hələ kiçik yaşlarından əzab və məhrumiyyətlərlə dolu olan kəndli həyatının acılığını duymuşdur. O, ilk təhsilini kənd məktəbində (mollaxanada) almış, sonra isə bir il Bakıda rus-tatar (azərbaycanlı) məktəbində oxumuşdur. Ailəsinin ağır vəziyyəti D.Bünyadzadəni təhsilini davam etdirməyə imkan vermir. O, kiçik yaşlarından əmək fəaliyyətinə başlamışdır. O, bir müddət Bakı daş karxanalarının birində arabaçı işləmişdir.

1904-cü ildə H.Z.Tağıyevin toxuculuq fabrikində, 1905-1908-ci illərdə isə dəmirçixanada şagird, çəkicvuran işləmişdir. O, bu dövrdən Azərbaycan zəhmətkeşlərinin inqilabi mübarizəsində fəal iştirak etməyə başlamışdır. O, fəhləlik etməklə yanaşı təhsilini davam etdirməyi də unutmurdu. 1907-ci ildə «Nicat» cəmiyyətinin açdığı cümə günləri kursunda oxumağa başlamış, 1908-ci ildə isə 8 aylıq türk pedaqoji (axşam) kursunu bitirmişdir. O, həyatının bu dövrü haqqında öz tərcümeyi-halında belə yazmışdı: «Səhərdən gündüz saat 3-dək mən çəkicvuran fəhlə sifətilə işləyirdim, gündüz saat 4-dən axşam saat 7-dək axşam kursunda oxuyur, axşam 8-dən sonra isə axşam kursunda rus dilini öyrənirdim».

Kursu bitirən D.Bünyadzadə dəmirçi fəhlə işləməklə yanaşı axşam kurslarında türk dilindən dərs verir, türk dilli qəzetlərlə əməkdaşlıq edirdi. O, İranda şah zülmünə qarşı çıxmış inqilabçılara kömək etmək üçün 1908-1909-cu illərdə partiya

təşkilatının tapşırığı ilə «Yeni həyat» qəzetinin müxbiri kimi bu ölkədə fəaliyyət göstərmişdir.

1909-cu ildə D.Bünyadzadə İrandan qayıtsa da, Bakıya gələ bilmir, onu Tiflisdə həbs edirlər. Tiflis polisi D.Bünyadzadəni təsadüfən həbs etməmişdi. Çünki, onun İrandakı inqilabi fəaliyyəti jandarm idarəsinə məlum idi. D.Bünyadzadə həbs edilməsi haqqında sonralar yazmışdı: «1909-cu ildə Tiflis jandarm polkovniki qarşısında bir cavan inqilabçı sosial-demokrat sifətilə durarkən, polkovnik məndən yoldaşlarımı və onların adlarını söyləməyi soruşdu. O, mənə bir neçə dəfə öz hüzuruna apardırb gətirəndən sonra mənə dedi: «Hər nə istəsən verərik, söylə görək siz nə istəyirsiniz və yoldaşlarınız haradadır?»

Mən hətta fikir etməyərək sakitcə, lakin dərhal polkovnikə dedim: «Cənab polkovnik, mənim istəyim odur ki, bir də sizin üzünüzü görməyim». Polkovnik qəzəbləndi və həbsxanaya göndərməyimi əmr etdi.

D.Bünyadzadə üç ay keçdikdən sonra həbsxanadan azad olub Bakıya gəlir.

1909-1911-ci illərdə D.Bünyadzadə müxtəlif qəzetlərdə işləmiş və «Bakı həyatı» qəzetini redaktə etmişdir. O, 1911-ci ilin axırlarında Bakıda bir neçə qəzet redaktoru ilə birlikdə həbs olunub Türkünstanə sürgün edilir. 1912-ci ildə sürgün vaxtı amnistiyaya düşən D.Bünyadzadə Bakıya qayıdır. Lakin Bakıda ondan qəzetlərdə işləməmək haqqında dilindən kağız alınır. 1912-1916-cı illərdə Bakı daş karxanalarının birində işləsə də, qəzetlərdə başqa imzalarla məqalələr dərc etdirir. Eyni zamanda fəhlə kooperativləri və «Şəfa» cəmiyyəti təşkil etmişdir.

1917-ci il Fevral inqilabından sonra D.Bünyadzadə tamamilə Hümmət partiyasına işləməyə keçir. O, N.Nərimanovun sədrlik etdiyi Hümmət təşkilatının katibi seçilmiş və eyni zamanda Bakı Sovetinin üzvü, Bakı qəzası üzrə müvəkkil və ərzaq şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə Bakı zəhmətkeşlərinin arasında inqilabi təbliğat və təşviqatla yanaşı, şəhərin taxıl və başqa ərzaq məhsulları ilə təmin olunması işində ciddi tədbirlər görmüşdür.

D.Bünyadzadə 1917-ci ilin dekabrında Bakıda keçirilən Qafqaz sosialistlərinin qurultayı nümayəndələrinə müraciət edərək «Hümmət» qəzetində yazmışdı: «Bu gün qurultayda iştirak edən sosialist yoldaşlara üz çevirib cəsarətlə deyirəm: bu gün bizə təşkilat lazımdır. Bizə vahid bir qüvvət lazımdır ki, üç yüz illik romanovlar taxt-tacını parçalayan kimi, mənhus burjuaziya planı da cəmətin boğazından açılsın, torpaqlar kəndlilərə verilsin, hökumət, fəhlə, əsgər və kəndlilər əlinə keçsin».

1918-ci ilin iyulunda Bakıda sovet hakimiyyəti yıxıldıqdan sonra D.Bünyadzadə bir sıra inqilabçılarla birlikdə Həştərxana gedir. O, Həştərxan quberniya komitəsinin tatar vilayət komitəsinin, Müsəlman Komissarlığının üzvü, mətbuat komissarı olmuş və tatar dilində «Tartış» («Mübarizə») qəzetini redaktə etmişdir. D.Bünyadzadə bu zaman Həştərxanda təşkil edilmiş Zaqafqaziya müsəlmanları işləri komissarlığının sədri olmuşdur.

1918-ci ilin payızında Moskvaya çağırılan D.Bünyadzadə mərkəzə Azərbaycan haqqında məlumat verir. 1918-ci il noyabrında Moskvada Ümumrusiya müsəlman kommunistləri qurultayı çağırılmışdır. Qurultayda Moskva, Petroqrad, Nijni-Novqorod, Penza, Saratov, Samara, Həştərxan və s. yerlərdən 46 nümayəndə, həmçinin Azərbaycandan D.Bünyadzadə və B.Sərdarov iştirak etmişdir. Qurultayda D.Bünyadzadə iki dəfə məruzə etmişdir: 1) Şərqdə inqilab haqqında; 2) Azərbaycanda siyasi vəziyyət. O, bu məruzələrdə Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda beynəlxalq vəziyyət haqqında qurultay nümayəndələrinə geniş məlumat vermişdir. Qurultayın D.Bünyadzadənin məruzəsi üzrə qəbul etdiyi qətnamədə göstərilir: «Beynəlxalq siyasətlə RK(b)P müsəlman təşkilatları MK ilə eyni taktikaya əməl edir». Şərq xalqları arasında təşviqat-təbliğat işini gücləndirmək məqsədilə qurultay beynəlxalq təbliğat şöbəsi təşkil etməyi məqsəduyğun saydı. Qurultay RK(b)P Müsəlman Təşkilatlarının Mərkəzi Bürosunu seçdi. D.Bünyadzadə büro üzvlüyünə namizəd seçildi.

D.Bünyadzadə RK(b)P MK göstərişi ilə 1919-cu ilin iyulunda bir neçə inqilabçı ilə Zaqafqaziyada gizli partiya işi aparmaq üçün Həştərxandan gəmi ilə Bakıya gəlir. Burada o, polis tərəfindən həbs edilir. Lakin Bakı fəhlələrinin tələbi ilə tezliklə azad olunur və yenidən inqilabi mübarizəyə qoşulur. O, bu dövrdə Bakı Fəhlə Konfransı sədrinin müavini, Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin üzvü kimi fəhlə və kəndlilər arasında təbliğati-təşviqati iş aparmışdır.

1919-cu il sentyabrın 25-də Qazax şəhərində Qazax qəzası kəndlilərinin qurultayı çağırılmışdır. Qurultayda Bakı Komitəsinin və Hümmət təşkilatının göstərişi ilə Ə.Qarayev, A.Yusifzadə və b. görkəmli inqilabçılarla yanaşı D.Bünyadzadə də iştirak etmişdir. Qurultayda çıxış edən D.Bünyadzadə AXC hökumətinin apardığı siyasəti tənqid edərək nümayəndələrə müraciətlə demişdir: «Hökumət də, parlament də sizi aldadır, bunlardan siz gün gözləyə bilməzsiniz. Bunlar sizi fəlakətə aparır».

D.Bünyadzadə Azərbaycan KP təşkilatçılarından və yaradıcılarından biri olmuşdur. 1920-ci il fevralın 11-12-də Bakıda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommunist təşkilatların (RK(b)P Bakı komitəsi, Hümmət, Ədalət) I qurultayı qeyri-leqal şəraitdə çağırılmışdır. D.Bünyadzadə qurultayda fəal iştirak etmiş və təşkilat məsələsi haqqında məruzə etmişdir. O, qurultay tərəfindən yeni yaradılan AK(b) P MK-ya üzv sevilmişdir. Sonra o, hərbi-inqilab qərargahının, onun əməliyyat qurumunun üzvü seçilir və fəhlə döyüş dəstələrinin təşkil olunmasına, silahlandırılmasına rəhbərlik edir.

1920-ci il martın 15-də Bakı Fəhlə klubunda mitinq keçirildi. D.Bünyadzadə bu mitinqin təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından biri olmuşdur. Mitinqin keçirilməsindən xəbər tutan polis onun təşkilatçılarını, o cümlədən D.Bünyadzadəni də həbs edir. Hökumət orqanları onu AXC-yə qarşı silahlı üsyan hazırlayan qurumun üzvü kimi güllələnməyə məhkum edir. D.Bünyadzadəni bu ölümdən 1920-ci il aprelin 28-də edilən bolşevik çevrilişi xilas etmişdir.

D.Bünyadzadə 1920-ci il aprelin 28-də başda N.Nərimanov olmaqla təşkil edilmiş Azərbaycan Müvəqqəti İnkilab Komitəsinin üzvü və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə daxil olur. D.Bünyadzadə Azərbaycan SSR xalq maarif komissarı və xalq fəhlə-kəndli müfəttişliyi komissarı seçilmişdir. O, bütün qüvvə və bacarığını Azərbaycanın tərəqqisinə və inkişafına sərf etməyə başlayır. O, birinci növbədə savadsızlığın tezliklə aradan qaldırılması üçün köhnə məktəbləri kökündən dəyişib yeniləri ilə əvəz etmək, həmin məktəblərdə fəhlə və kəndli balalarının oxuması üçün hər cür şərait yaratmaq, müəllimlərin şəraitini yaxşılaşdırmaq məsələləri ilə məşğul olur. Respublikada gənc, savadlı mütəxəssislər hazırlanması üçün ali məktəblər, texnikumlar açılması işinə də o, böyük fikir vermişdir. Gənc nəslin düzgün tərbiyələndirilməsi, onların elmi biliklərə səylə yiyələnməsi D.Bünyadzadənin diqqət mərkəzində idi.

1922-1923-cü illərdə D.Bünyadzadə Azərbaycan SSR xalq ərzaq komissarı, Ali İqtisadi Şura və XKS sədrinin müavini, Zaqafqaziya xalq ərzaq komissarı vəzifələrində çalışmışdır. O, bu məsul dövlət vəzifələrində ərzaq vergisinin tətbiqi və toplanması sahəsində əzmlə çalışmış və respublikanın qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmuşdur.

D.Bünyadzadə 1923-1930-cu illərdə Azərbaycan SSR xalq torpaq komissarı, XKS və AİŞ sədrlərinin müavini, Dövlət plan komissiyasının sədri, Zaqafqaziya pambıq komitəsinin sədri və s. vəzifələrdə işləmişdir. O, bu vəzifələrdə Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafı, yeni-yeni əkin sahələrinin və pambıqçılığın genişləndirilməsi, texnikanın tətbiqi, kooperativ və kolxoz təsərrüfatlarının təşkili, qolçomaqlara qarşı mübarizə sahəsində xeyli iş görmüşdür.

D.Bünyadzadə kənd təsərrüfatının kollektivləşməsi uğrunda gedən mübarizənin ön sıralarında gedərək bu dövrdə Azərbaycanda fərdi, xırda təsərrüfatların kolxoz yoluna yönəldilməsində bütün imkanlardan istifadə etmək üçün var qüvvəsini sərf edirdi. O, fərdi təsərrüfatçılara yalnız torpaq

verməyin az olduğunu qeyd edərək göstərirdi ki, torpaqdan başqa yoxsul fərdi təsərrüfatlara hər cür dövlət yardımını olmalıdır. Fərdi təsərrüfatçının kənd təsərrüfatı mədəniyyətini yüksəltmək üçün bütün müasir aqrotexniki üsullardan istifadə etmək üçün ona yardım etmək lazımdır.

1930-1932-ci illərdə D.Bünyadzadə Azərbaycan SSR-in ən yüksək vəzifələrindən birini – Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifəsini tutmuşdur. O, bu yüksək vəzifədə Azərbaycan neft sənayesinin, maşınqayırma və metallurgiyasının, kənd təsərrüfatının, elm və mədəniyyətin inkişafı, fəhlə və kəndlilərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində xeyli əmək sərf etmişdir.

D.Bünyadzadə 1932-1936-cı illərdə ZSFSR xalq torpaq komissarı və s. vəzifələrdə çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə də Zaqaqaziya respublikalarında kollektivləşdirilmənin tamamilə başa çatdırılması, kolxozların maddi-texniki bazalarının möhkəmləndirilməsi, maşın-traktor stansiyalarının təşkili və kənd təsərrüfatı üçün mütəxəssislər hazırlanması sahəsində xeyli iş görmüşdür. D.Bünyadzadə məhz belə bir tədbirlərin həyata keçirilməsinə əzmlə çalışmaqla böyük təşkilatçılıq bacarığına malik olduğunu, fəhlə və kəndlilərin etibarını qazandığını döndönə sübut etmişdir.

Adi fəhləlikdən görkəmli siyasi və dövlət xadimi səviyyəsindəki yol keçmiş D.Bünyadzadə Azərbaycan zəhmətkeşləri tərəfindən dəfələrlə AK(b)P, Zaqaqaziya partiya təşkilatlarının plenum, konfrans, qurultaylarının nümayəndəsi seçilmiş, AK(b)P MK, Zaqaqaziya Ölkə Komitəsinin və bürolarının üzvlüyə namizəd və üzvü olmuşdur. Azərbaycan MİK və ZSFSR MİK rəyasət heyətinin üzvü idi. SSRİ III sovetlər qurultayından başlayaraq SSRİ MİK-nin üzvü seçilmişdir.

D.Bünyadzadə kənd təsərrüfatında, xüsusən pambıqçılıqda qazanılan müvəffəqiyyətlərə görə dövlət tərəfindən Azərbaycan

Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və ZSFSR Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və s. mükafatlandırılmışdır.

D.Bünyadzadə repressiyaya məruz qalmış və 1938-ci ildə həbs edilib güllələnmişdir.

* * *

- Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinin oçerkləri. C.1. Bakı, 1986.

- «Azərbaycan gəncləri» qəz., №42, 1968, 9 aprel.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.74, iş 239; siy.122, iş 139a; siy.85, iş 785.

- Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda fəal mübarizlər. Bakı, 1958.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.II. Bakı, 1978.

- Borğba za pobedu Sovetskoy vlasti v Azerbaydjane 1918-1920. Dokumenti i materialı. Bakı, 1967.

- İbrahimov Z. V.İ.Lenin və Azərbaycanda sosialist inqilabının qələbəsi. Bakı, 1970.

- Rezolöüii i postanovleniə scezdov Sovetov Azerbaydjan-skoy SSR (1921-1937 qq.). Bakı, 1961.

MİRCƏFƏR ABBAS OĞLU BAĞIROV

oktyabr 1932 – dekabr 1933

aprel-iyul 1953

Mircəfər Abbas oğlu Bağirov 1896-cı il sentyabrın 17-də Quba şəhərində zəhmətkeş ailədə anadan olmuşdur.

İlk təhsilini mollaxanada almış Mircəfər 1907-ci ildə Quba şəhərindəki ibtidai məktəbə daxil olur. Məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən Mircəfər təhsilini Quba Ali ibtidai məktəbində davam etdirir.

1913-cü ildə məktəbi bitirib Petrovski (Ma-
haçqala) şəhərinə gedərək Petrovsk 2 illik pedaqoji kursuna daxil olmuşdur. 1915-ci ildə kursu bitirən M.Bağirov əmək fəaliyyətinə gənc müəllim kimi Xudat stansiyasında başlamışdır.

1915-1917-ci illərdə M.Bağirov Nəcəfkənd, Quba şəhər məktəblərində müəllimlik etmiş və məktəbə uşaqların cəlb olunması, böyükələr üçün axşam kursunun açılması və savadsızlığın ləğvi sahəsində xeyli iş görmüşdür. O, müəllimliklə yanaşı zəhmətkeşlər arasında fəal maarifçilik və çarizm əleyhinə gizli inqilabi təbliğat işi aparırdı. Kəndlilərə və onların övladlarına savad öyrətməklə, azərbaycanlı qızları məktəbə cəlb etməklə yanaşı, kəndlilərə yoxsulluqlarının və hüquqsuzluqlarının səbəbini izah edir, onları zülmkarlara və istismarçılara qarşı mübarizə aparmağa çağırırdı.

1917-ci il Fevral inqilabı dövründə M.Bağirov açıq və gərgin inqilabi fəaliyyətə başlamış, Qubada əsgər və kəndli deputatları sovetinin yaradılması, fəhlə və kəndli ittifaqının möhkəmlənməsi, xan və bəy torpaqlarının yoxsul kəndlər tərəfindən zəbt olunması uğrunda mübarizə aparmışdır.

M.Bağirovun və b. inqilabçıların rəhbərliyi altında əksəriyyəti yoxsul kəndlilərdən və əsgərlərdən ibarət olan İnqilabi Şura Qubada hakimiyyəti ələ alır, döyüş drujinası yaradır

və mülkədar mülklərini ələ keçirir. Qubada İnqilab Komitəsinin hakimiyyəti elan edilir və Quba qəza İcraiyyə Komitəsi yaradılır. M.Bağirov İcraiyyə Komitəsinin sədr müavini seçilir.

1918-ci ilin mart-may aylarında M.Bağirovun və b. inqilabçıların Quba qəzasında fəhlə, kəndli və əsgər sovetləri yaratmaq, milli qırğının qarşısını almaq uğrunda apardıqları mübarizəyə baxmayaraq fəaliyyətləri uğursuz olur. M.Bağirov gizli fəaliyyətə keçir. Sonra isə gizli yolla Bakıya gəlir. O, ilk gündən döyüş drujinasının tərkibinə daxil olur və Bakının müdafiəsində iştirak edir. Bakıda sovet hakimiyyət 1918-ci ildə yığıldı. M.Bağirov bu zaman Petrovun dəstəsinin qalıqları ilə birlikdə Həştərxana gedir.

1918-1920-ci illərdə M.Bağirov Həştərxanda dəmir polkun partiya kollektivinin katibi, Birinci müsəlman polkunun hərbi komissarı, XI Ordunun Hərbi İnqilab Şurasının mühüm tapşırıqlarını yerinə yetirən işçi, xüsusi təyinatlı dəstənin hərbi komissarı, Qafqazda sovet hakimiyyəti qurulması üzrə Qafqaz bürosunun əməkdaşı, Qafqaz korpusu hərbi inqilabi şurasının müvəkkili vəzifələrində çalışmışdır. Onun başçılıq etdiyi dəstə Həştərxanda əksinqilabi mart qiyamının yatırılmasında, Ural, Voronej, Volqaqrad ətrafında ağ qvardiyaçılara qarşı döyüşlərdə, Cənubi Dağıstanın və Quba qəzasının əksinqilabi qüvvələrinin təmizlənməsində vuruşmuş, özünü bacarıqlı bir komandir və zəhmətkeşlərin azadlığı uğrunda mübariz bir əsgər kimi göstərmişdir. M.Bağirov göstərdiyi igidlik və mərdliyə görə 1920-ci ilin əvvəllərində RSFSR MİK tərəfindən Qırmızı bayraq ordeni ilə mükafatlandırılmışdır.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra M.Bağirov Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi tərəfindən Dağlıq Qarabağa göndərilir. O, Dağlıq Qarabağ vilayət inqilab komitəsi sədrinin müavini və XI ordunun Hərbi inqilabi şurasının müvəkkili kimi fəaliyyət göstərmiş və burada Azərbaycan ordusu hissələrinin tərkibində, Qarabağ qiyamının yatırıl-

masında, erməni-daşnak və əksinqilabi qüvvələrin darmadağın olunmasında xeyli əmək sərf etmişdir.

1920-1921-ci illərdə XI ordunun Hərbi İnqilabi Şurasının səərənamında olan M.Bağirov II briqadanın komandiri, I atıcı diviziyanın hərbi tribunalının, XI ordu Hərbi tribunalının səyyar sessiyasının sədri, Azərbaycan diviziyasının hərbi komissarı vəzifələrində çalışmışdır. O, bu məsul hərbi vəzifələrdə Azərbaycan ordusunun yaradılmasında, onlara azərbaycanlıların cəlb edilməsində, əsgərlərin nizam-intizamının möhkəmləndirilməsində, yeni silahlarla silahlanmalarında, döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsində xeyli iş görmüşdür.

1921-ci il fevralın 25-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi siyasi bürosunun iclasında iştirak edən M.Bağirova Azərbaycanda ali idarəedici orqan olacaq Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının (AzFK-AzÇK) təşkil edilməsi tapşırılır. O, martın 28-də siyasi büroda AzFK-AzÇK haqqında çıxış edir və aprelin 2-də isə əlavələrlə məruzə edir. O, bu çıxış və məruzəsində Azərbaycanda Fövqəladə Komissiyanın – AzÇK-nın yaranmasının əhəmiyyəti, təşkili və quruluşu haqqında məlumat verir. M.Bağirov 1921-ci il aprelin 2-də AzFK sədri təsdiq edilir. Bu qərar 1921-ci il mayın 6-19-da keçirilmiş I Ümumazərbaycan sovetlər qurultayı tərəfindən bəyənilmiş və M.Bağirov N.Nərimanov başda olmaqla təşkil edilmiş Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə seçilmişdir. O, bu vəzifədə 1927-ci ilin sentyabrın ortalarına kimi çalışmışdır. Bağirov eyni zamanda bu illərdə AzFK sədri olmaqla yanaşı, Azərbaycan Xalq Daxili İşlər Komissarı və Azərbaycan SSR XKS sədrinin müavini vəzifələrini də daşımışdır. N.Nərimanovun təklifi ilə M.Bağirov RK(b)RMK siyasi bürosunun 1921-ci il oktyabrın 15-də keçirilən iclasında Qaf-büronun tərkibinə tövsiyə edilmişdir. M.Bağirov ağır və çətin olan bu vəzifələrdə ilk gündən antisovet qüvvələrə qarşı amansız mübarizə aparmış, üsyanları qəddarlıqla yatırmış, Azərbaycanda kəşfiyyat işinin təşkilində və möhkəmlənməsində, bu sistemə azərbaycanlıların cəlbə sahəsində xeyli iş görmüşdür. M.Bağirov

AK(b)P MK-nın tapşırığı ilə 20-ci illərdə Azərbaycanın bir sıra rayonlarında fəvqəladə vəziyyət yarandığı zaman həmin yerlərə göndərilən komissiyalara başçılıq etmiş və MK-ya məlumatlar vermişdir. Onlardan «Cavanşir qəzasında vəziyyət haqqında», «Qarabağ qəzasında vəziyyət haqqında», «Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin vəziyyəti haqqında», «Dəmiryolu haqqında» və s. göstərmək olar.

1927-1928-ci illərdə Tiflis şəhərinə göndərilən M.Bağirov orada Zaqafqaziya su təsərrüfatı idarəsinin, 1928-1929-cu illərdə isə Zaqafqaziya kənd təsərrüfatı idarəsinin sədri vəzifəsində çalışmışdır. O, burada da özünün bacarıqlı bir təşkilatçı olduğunu göstərmişdir.

Azərbaycan kəndlərində kollektiv təsərrüfatların yaradılması ilə əlaqədar olaraq antisovet hərəkatı artmağa başlamışdı. Onlar yeni yaranmaqda olan kolxoz və sovxozlara böyük ziyanlar vurur, kənd fəallarını öldürürdülər. Belə bir vəziyyət yarandıqda M.Bağirov yenidən Bakıya çağırılır və 1929-cu ilin sentyabrında Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsinin sədri təyin edilir. O, bu vəzifədə 1930-cu ilin sentyabrına kimi çalışmış və antisovet qüvvələrə qarşı amansız mübarizəyə başçılıq etmişdir.

ÜİK(b)P MK qərarı ilə M.Bağirov 1930-cu ilin sentyabrında Moskvaya ÜİK(b)P MK yanında marksizm-leninizm kursunda oxumağa göndərilir. O, 1932-ci ilin fevralında kursu müvəffəqiyyətlə bitirmiş və ÜİK(b)P MK aparatında məsul təlimatçı təyin edilmişdir.

M.Bağirov 1932-ci ilin axırlarında yenidən Bakıya göndərilir və 1932-1933-cü illərdə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinə sədr təyin olunur.

1933-cü il dekabrın 10-da Azərbaycan KP MK və Bakı Komitəsinin birləşmiş büro iclası olmuşdur. Bürodə başqa məsələlərlə yanaşı təşkilat məsələsinə də baxılmışdır. Təşkilat məsələsi haqqında qərarda göstərilir: «Mircəfər Bağirov yol. Azərbaycan K(b)P MK və BK birinci katibi təsdiq edilsin, onu ASSR Xalq Komissarları Soveti sədri vəzifəsindən azad etmək».

M.Bağirovun fəaliyyətində 1937-1938-ci illər qara ləkə kimi iz buraxmışdır. Çünki bu illərdə Azərbaycanın minlərlə millətsevər alimi, şair və yazıçısı, partiya, dövlət xadimi və s. həbs edilmiş və güllələnmişdir. Bu repressiya təkcə onun deyil, həmin dövrdə SSRİ məkanında partiya, sovet və s. təşkilatlarda çalışanların əksəriyyətinin həyatında bir qara ləkə olaraq qalır. Bu işdə M.Bağirovun günahı olsa da, o, partiya əsgəri kimi Ümumittifaq KP MK və SSRİ hökumətinin göstərişlərini, tələblərini yerinə yetirmişdir. Çünki o dövrdə «vətən xainləri», «əksinqilabçılardan», «xariclə əlaqələri olanları» tapıb üzə çıxarmaq müttəfiq respublikalarda adi hal olmuş və plana çevrilmişdi.

1933-1953-cü illərdə M.Bağirov Azərbaycan Kommunist Partiyası MK və BK-nın birinci katibi vəzifəsini daşımışdır. O, bu məsul vəzifədə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına var qüvvəsi ilə çalışmışdır:

Sənaye sahəsində M.Bağirovun bu dövrdəki fəaliyyəti nəticəsində Bakı neft sənayesinin hərtərəfli inkişafı ilə yanaşı, başqa sənaye sahələri də inkişaf etmiş, yeni-yeni fabriklər və zavodların (Bakı Neftayırma zavodu, Bakı Elektrik maşınqayırma zavodu, Bakı Soyuducu kombinatı, Bakı biskvit fabriki, Qaradağ sement zavodu, Gəncə toxuculuq kombinatı, yağ-piy zavodu, Sumqayıt istilik elektrik stansiyası, Boru prokat zavodu, Sintetik kauçuk zavodu, Mingəçevir su elektrik stansiyası) tikilib istifadəyə verilmiş, bir sıra yeni neft yataqları və mədənləri (Lökbatan, Neft daşları, Zığ) kəşf olunmuşdur. Nəticədə neft hasilatı və emalı daha da artmış və yeni yaradılmış sənaye müəssisələri məhsul verməyə başlamışdır. Kənd təsərrüfatında əkinçilik, pambıqçılıq sahələri genişlənmiş, subtropik bitkiləri əkilməyə başlamış, süni suvarma kanalları çəkilmiş və Azərbaycan tarlalarında traktorlar, kombaynlar və s. texnika işləməyə başlamışdır. Azərbaycan kəndinin siması dəyişmiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının inkişafı xeyli artmışdır.

M.Bağirovun bilavasitə rəhbərliyi altında tikinti işləri sürətlə aparılmış, Bakıda Nazirlər Kabinetinin binası, hökumət

evi, Nizami adına kinoteatr, Şəhriyar adına mədəniyyət evi, xalça muzeyi, Respublika stadionu və s. tikilib istifadəyə verilmişdir.

Onun hakimiyyəti illərində Azərbaycan Elmlər Akademiyası və onun bir sıra institutları, Azərbaycan Politexnik İnstitutu və s. ali və orta məktəblər şəbəkəsi istifadəyə verilmişdir.

Bağirov respublikanın kadr məsələsinə də böyük fikir verirdi. Ali və orta ixtisas məktəblərinə ildən-ilə tələbələrin qəbulunun artmasına, partiya və dövlət işlərində çalışacaq kadrların hazırlanmasına, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üçün mütəxəssislərin təkcə respublika deyil, Moskva, Leningrad, Kiyev və s. şəhərlərdə hazırlanmasına xeyli əmək sərf etmişdir.

M.Bağirov Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin inkişafı sahəsində də xeyli iş görmüşdür. Onun dövründə Azərbaycanın şəhər və kəndlərində teatrlar, klublar, mədəniyyət evləri, kitabxanalar tikilib xalqın istifadəsinə verilmişdir. Şair, yazıçı və bəstəkarlar yeni-yeni əsərlər yazmış və yüksək mükafatlara layiq görülmüşlər.

M.Bağirovun başçılığı ilə Sumqayıt, Mingəçevir, Əli Bayramlı, Daşkəsən kimi yeni sənaye mərkəzləri salınmış, onlarla yeni-yeni fabrik və zavodlar, maşınqayırma müəssisələri yaradılmışdır.

1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsi zamanı M.Bağirov alman-faşist işğalçılarına qarşı mübarizəyə və qələbəyə Azərbaycan fəhlələrini, kəndlilərini və ziyalılarını var qüvvəsi ilə səfərbər etmişdir. Azərbaycan milli diviziyalarının yaradılması işinin təşkilatçısı olmuşdur. Eyni zamanda o, ön cəbhəni yanacaq təmin etmək üçün neft çıxarılmasını və neft məhsulları, döyüş sursatları istehsalının artırılması, kənd təsərrüfatının və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanın döyüşən ordunun cəbbəxanasına çevrilməsində səylə çalışmışdır. 1943-cü ildə düşməne tezliklə qələbə çalmaq üçün çoxlu yanacaq tələb olunurdu. Bu zaman müharibəyə çağırılmış Bakı neftçiləri M.Bağirovun təşəbbüsü ilə geri, öz

işlədikləri mədənlərə qaytarılması məsələsi sovet hökuməti qarşısında irəli sürülmüşdür. Dövlət Müdafiə Komitəsi onun təşəbbüsü əsasında neftçilərin ordudan geri çağırılması haqqında xüsusi qərar qəbul etmişdir. Bilavasitə onun rəhbərliyi altında Bakı neftçiləri 1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsi dövründə cəbhə üçün 130 növ müxtəlif silah, döyüş sursatı, hərbi texnika hazırlamış, SSRİ-də istehsal olunan neftin 75%-ni, aviasiya benzininin isə 85-90%-ni istehsal etmişdilər.

Azərbaycan xalqı müharibədən sonra – 1946-cı ilin fevralında SSRİ Ali Sovetinə keçirilən ilk seçkilərdə M.Bağirovun deputatlığa namizədliyini irəli sürmüşdür. O, 1946-cı il fevralın 2-də Bakı şəhərində öz seçiciləri ilə görüşü zamanı respublikanın müharibədən sonrakı inkişafından geniş danışaraq demişdir: «Siz ikinci dəfədir ki, mən SSRİ Ali Soveti deputatlığına namizəd göstərirsiniz. Mən öz tərəfimdən sizi əmin edə bilərəm ki, ... sizin göstərdiyiniz bu yüksək etimadı doğrultmaq üçün var qüvvəmi sərf edəcəyəm.

Bu beşillikdə biz hamımız neft hasilatını müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdırmalı və onu ötüb keçməliyik. Buna müvəffəq olmaq üçün qazma işlərini olduqca genişləndirmək və kəşfiyyata xüsusi fikir vermək lazımdır. Biz, Azərbaycan neft sənayesi üçün qüvvətli ləvazimat – texniki mənbələr yaratmaq haqqında... qərarı həyata keçirməliyik. Bu o deməkdir ki, biz bir neçə zavod, o cümlədən Sumqayıtda böyük boru zavodu tikməliyik.

Biz, neft sənayesinin və ümumiyyətlə, respublika xalq təsərrüfatının elektrik qüvvəsinə olan və getdikcə artan tələblərini tamamilə yerinə yetirməliyik. Bunun üçün bir neçə elektrik stansiyası, o cümlədən Mingəçevir su elektrik stansiyası kimi böyük bir müəssisə tikməliyik.

Bu beşillikdə Zaqafqaziyada metallurji mənbə yaradılır, bunun üçün biz hamımız Daşkəsənin tikintisini başa çatdırılmasını təmin etməliyik».

Sovet ordusu 1941-ci ildə İran sərhədlərini keçib Cənubi Azərbaycana girdi. Bu dövrdə M.Bağirov Cənubi Azərbaycanın müxtəlif şəhər və kəndlərində partiya, sovet, təsərrüfat, mədəniyyət, hüquq müdafiə və s. təşkilatların yaradılmasında, onlara kömək üçün azərbaycanlı kadrlarının göndərilməsində xeyli iş görmüşdür. Eyni zamanda Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinə qənd, taxıl, neft məhsulları, parça və s. məhsullar göndərilməsini təşkil etmişdir.

1941-1945-ci illərdə sovet qoşununun əksəriyyəti azərbaycanlılardan olan əsgər və zabitlərin köməyi ilə Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkət güclənməyə başladı. O, SSRİ hökuməti ilə Cənubi Azərbaycan şəhərlərində fabrik, zavod və s. müəssisələr açılmasını, neft kəşfiyyatı işlər aparılmasını razılaşdırmışdı. Cənubi Azərbaycan məsələlərini həll etmək məqsədilə dəfələrlə Moskvaya getmiş, İ.Stalinlə və b. dövlət rəhbərləri ilə danışıqlar aparmışdır. M.Bağirov Bakı, Naxçıvan və Culfada Cənubi Azərbaycan demokratik hərəkətinin rəhbərləri ilə görüşmüş və onlara bir sıra məsləhətlər vermiş, neçə hökumət qurmaq haqqında fikir mübadiləsi aparmışdır. 1945-ci il dekabrın 12-də Azərbaycan Milli hökumətin yaradılmasını M.Bağirov böyük sevinclə qarşılamış və onun möhkəmlənməsi, tezliklə bütün zəhmətkeşlərin hakimiyyətinə, mənafelərinin müdafiəçisinə çevrilməsi sahəsində xeyli əmək sərf etmişdir. O, bu dövrdə İ.Stalinə yazdığı məktubda yeni yaranmış hökumətin dövlət idarəetmə təcrübəsi olmadığını qeyd edir və onlara kömək üçün öz adamlarımızdan məsləhətçilər göndərilməsini xahiş edirdi.

1946-cı ilin ortalarında sovet qoşunu Cənubi Azərbaycandan çıxarılmğa başlamışdı. Bundan istifadə edən İran hökuməti öz qoşunlarını Cənubi Azərbaycan torpaqlarına yeritmiş və qanlı vuruşmalar başlamışdı. Yenə də M.Bağirov müdafiə işlərini təşkil etmək məqsədilə İ.Stalinə müraciət edərək Azərbaycan ordusunun saxlanması, Təbrizə azərbaycanlı məsləhətçilər göndərilməsini xahiş etmişdir.

Cənubi Azərbaycan Milli hökuməti yıxıldıqdan, İran şah qoşunları Təbrizi və Cənubi Azərbaycanın başqa şəhər və kəndlərini işğal etdikdən sonra sovet sərhədinə çoxlu insan axını toplanmışdı. M.Bağirov İ.Stalinə sərhəddin açılması və qaçqınların Şimali Azərbaycanda yerləşdirilməsi haqqında müraciət edir. İ.Stalindən razılıq alan M.Bağirov Cənubi Azərbaycan qaçqınlarının Şimali Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarında yerləşdirilməsinə nail olur. Onların tezliklə işlə, mənzillə, ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasına çalışır.

1945-ci il noyabr ayının axırlarında M.Bağirov ÜİK(b)P MK katibi G.Malenkovdan bir məktub alır. Məktubda göstərilir ki, Ermənistan K(b)P MK katibi G.Arutunov ÜİK(b)P MK-da DQMV-in Ermənistan SSR-yə verilməsi məsələsinə baxılmasını təklif etmişdir. G.Malenkov Ermənistandan gələn məktubu M.Bağirova göndərmişdi. M.Bağirov məktubla tanış olduqdan sonra G.Malenkova 1945-ci il dekabrın 10-da cavab məktubu göndərmişdi. Məktubda DQMV yaradılması prosesi tarixi ətraflı göstərilməklə yanaşı qeyd olunurdu ki, DQMV Ermənistan SSR ilə həmsərhəd deyil, Ermənistan SSR ilə DQMV arasında əhalinin əksəriyyəti azərbaycanlılar olan Qubadlı, Kəlbəcər, Laçın, Dəstəfur (indiki Daşkəsən) rayonları yerləşir. M.Bağirov məktubda yazır: «Eyni zamanda ÜİK(b)P MK nəzərinə çatdırmağı lazım bilirik ki, DQMV-in Ermənistan SSR-in tərkibinə qatılması məsələsinə baxarkən, Azərbaycan SSR ilə bitişik və əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan Ermənistan SSR-nin Əzizbəyov, Vedi, Qarabağlar rayonlarının Azərbaycan SSR-yə verilməsi məsələsinə də baxılmalıdır... Eyni zamanda Gürcüstan SSR-in Borçalı rayonunun Azərbaycan SSR-in tərkibinə qatılması məsələsinə də baxılmalıdır. Çünki əhalisi tamamilə azərbaycancanlılardır və Azərbaycan SSR-lə bilavasitə yanaşdır.

Nəhayət, biz xahiş edirik, Dağıstan MSSR-in Dərbənd və Qasıməkənd rayonları ərazisinin də Azərbaycan SSR tərkibinə daxil edilməsi məsələsinə də baxılsın. Keçmişdə Azərbaycanın bir hissəsi olmuş və Bakı quberniyasının tərkibinə daxil idi. Bu

rayonların əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarətdir və onların əksəriyyəti heyvandarlıqla məşğuldur, ilin 9 ayını Azərbaycan ərazisində yaşayırlar».

1953-cü il aprelin 18-də Azərbaycan KP MK-nın plenumu olmuş və plenumda bir sıra məsələlərlə yanaşı təşkilati məsələyə də baxılmışdır. Plenum M.Bağirovu Azərbaycan KP MK birinci katibi vəzifəsindən azad etmiş və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq etmişdir. Lakin dövlətə xain çıxmış L.Beriya ilə əlaqədar olaraq bir neçə aydan sonra M.Bağirova da münasibət dəyişmişdir.

1953-cü il iyulun 12-13-də Azərbaycan KP MK və Bakı Komitəsinin birləşmiş VI plenumu olmuşdur. VI plenumda L.Beriya və M.Bağirovun məsələsi geniş müzakirə olunmuşdur. Plenumun M.Bağirov haqqında qərarında yazılır:

«Beriya ilə əlaqədar yol. M.C.Bağirovun partiyaçıya yaraşmayan hərəkətlərini qəbul etmək və pisləmək.

Beriya işi ilə əlaqədar partiyaçıya yaraşmayan hərəkətlərinə, partiya qarşısında qeyri-səmimiliyinə, öz işlərində böyük siyasi səhvlər buraxdığına görə M.Bağirovu Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədri vəzifəsindən götürmək və onu Azərbaycan KP MK bürosunun tərkibindən çıxartmaq».

M.Bağirov 1953-1955-ci illərdə Kuybuşev neft idarəsi rəisinin müavini vəzifəsində çalışmışdır. 1955-ci ildə həbsə alınıb, istintaqa cəlb olunmuş, məhkəmənin hökmü ilə ən ağır cəzaya güllələnməyə məhkum edilmiş və rəsmi məlumatlara görə hökm yerinə yetirilmişdir. M.Bağirovun bağışlanmaq haqqında sovet rəhbərliyinə müraciətləri rədd edilmişdir. Lakin Sov.İKP MK siyasi bürosu iclaslarının sənədlərindən aydın olur ki, beynəlxalq vəziyyət mürəkkəb olduğundan Mikoyanın təklifi ilə bu qərarın icrası iki il dayandırılmışdır. Bununla belə, Azərbaycana güllələnmə haqqında qərarın qüvvədə qaldığı bildirilmişdir. 1980-ci illərdə xarici mətbuat və radioların yaydıqları məlumatlara görə Sibirdə həbsxanaların birində vəfat etmişdir.

M.Bağirov dəfələrlə Sov.İKP MK, ZKÖK MK, Azərbaycan KP MK və bürolarının üzvü, plenumlarının, konfranslarının, qurultaylarının nümayəndəsi, SSRİ, ZSFSR və Azərbaycan MİK və Ali Sovetlərinin üzvü, qurultay və sessiyalarının deputatı seçilmişdir.

O, Azərbaycan sənayesinin tərəqqisində, kənd təsərrüfatının inkişafında və mədəniyyətinin yüksəlməsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə hökumət tərəfindən 5 dəfə Lenin ordeni, 2 dəfə Qırmızı bayraq, 1 dərəcəli Vətən Müharibəsi, Qırmızı Əmək Bayrağı, Azərbaycan Qırmızı Əmək Bayrağı ordenləri və müxtəlif medallarla təltif edilmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivı, f.1, siy.74, iş 129, 130; 134; 135; 335; siy.169, iş 249; siy.277, iş 17, 21; siy.405, iş 3188.

- Bolğşəə Sovetskaə Gnüklopediə. Vtoroe izdanie. M., 1950.

- «Kommunist» qəz., 1946, 25 yanvar, №19; 3 fevral, №25; 1950, 1 mart, №43.

- «Həftə» qəz., 1998, 19 iyun – 10 avqust.

- Qasımov M. Malenkovun Bağirova məktubu // «Qanun» jurnalı, 1998, №13-14, s.11-13.

- Gürcüstan Respublikası Dövlət Ən yeni tarix Arxivı, f.607, siy.2, iş 282.

- Rossiyskiy Qosudarstvennyy Arxiv Söüialğno-Poliçeskoj İstorii (RQASPI), f.3, op.8, d.388, l.16-18; op.10, d.70, l.2; op.10, d.207, l.2; op.12, d.1004, l.37-42^{a-b}; op.14, d.23, l.3; op.14, d.24, l.17; op.14, d.25, l.96-98.

- Qasanlı Dj. Öjny Azerbaydjan: naçalo xolodnoy voynı, Baku, 2003.

- İsmailov G. Vlastğ i narod, Baku, 2003.

HÜSEYN PAŞA OĞLU RƏHMANOV

dekabr 1933 – oktyabr 1937

H.Rəhmanov Azərbaycanın siyasi və dövlət xadimləri cərgəsində layiqli yerlərdən birini tutan şəxslərdəndir.

Hüseyn Paşa oğlu Rəhmanov 1902-ci ilin dekabrında Bakıda dənizçi ailəsində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini rus-tatar (Azərbaycan) məktəbində almış, 1918-ci ildə isə I Bakı kişi gimnaziyasında oxumuşdur. Gənc H.Rəhmanov ailələrinin böyük ehtiyac

içerisində yaşadığını nəzərə alaraq yay tətillərində işləyib təhsil haqqını ödəmək üçün pul yığıb təhsilini davam etdirmişdir.

H.Rəhmanov əmək fəaliyyətinə 1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xarici İşlər Nazirliyində kuryer kimi başlamışdır.

1920-ci ildə bir neçə ay Bakı soveti yanında rayon ərzaq komitəsinin evlər idarəsinin təşkilində çalışan H.Rəhmanov könüllü olaraq ordu sıralarına gedir. Sonra o, əsgərlikdən hərbi məktəbə oxumağa göndərilir.

H.Rəhmanov 1920-1921-ci illərdə Azərbaycan hərbi məktəbinin kursantı olmuşdur. O, kursant olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda antisovet qüvvələrə qarşı mübarizədə iştirak etmişdir.

1921-1924-cü illərdə o, Maştağa və Şəhər rayon komsomol komitələrinin təşkilat şöbəsinin müdiri, Balaxanı-Sabunçu rayon komsomol komitəsinin katibi, Bakı şəhər komsomol komitəsinin təbliğat-təşviqat şöbəsi müdirinin müavini işləmişdir. O, məsul komsomol vəzifələrində çalışarkən Azərbaycan gənclərinin hərtərəfli inkişafına xeyli əmək sərf etmiş və komsomol təşkilatlarının yaradıcılarından biri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1924-1926-cı illərdə H.Rəhmanov Azərbaycan Kommunist Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsində çalışmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan gəncləri H.Rəhmanovun rəhbərliyi ilə xalq təsərrüfatının bərpa və tərəqqisi, fəhlə gənclərin istehsalata cəlb olunması, iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması, komsomol sıralarına proletar və yoxsulmuzdur kəndli övladlarının cəlb olunması, savadsızlığın ləğvi, gənclərin siyasi və mədəni səviyyələrinin yüksəlməsi uğrunda mübarizədə fəal iştirak etmişlər. O, eyni zamanda respublikanın dövlət, təsərrüfat və mədəni quruculuğu sahələri üçün komsomolçu kadrların hazırlanmasına da fikir vermişdir.

H.Rəhmanov iki ilə yaxın – 1926-1929-cu illərdə Zaqafqaziyada Ölkə Komsomol Komitəsinin birinci katibi olmuşdur. O, Zaqafqaziya komsomolçularının və zəhmətkeş gənclərinin ölkədə sənayeləşdirmənin başa çatdırılması və kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi işinə cəlb edilməsində, nəzəri-siyasi biliklərinin yüksəldilməsində, millətçiliyin hər cür təzahürlərinə qarşı mübarizə aparmalarında, beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyələnmələrində yaxından iştirak etmişdir. 1927-ci ilin mayında Tiflisdə Zaqafqaziya komsomol təşkilatlarının ikinci konfransı olmuşdur. Konfransdakı çıxışında H.Rəhmanov demişdir: «Harada olursa-olsun, istər bizim ittifaqın sıralarında, istərsə də kənarında millətçiliyin hətta çalarlarının və təzahürlərinin meydana çıxmasına qarşı amansız və şiddətli mübarizə aparmaq bizim borcumuzdur...».

1928-ci il mayın 17-də Moskvada ÜİLKGİ Mərkəzi Komitəsinin plenumu çağırılmışdır. Plenum H.Rəhmanovu ÜİLKGİ MK bürosunun üzvü və 4 katibindən biri seçmişdir. Bir ildən sonra – yəni 1929-cu ilin aprelində isə o, ÜİLKGİ MK ikinci katibi təsdiq edilmişdir. O, bu məsul işdə komsomol işlərinə həsr edilmiş kitab və broşuraların çapına rəhbərlik etmiş, komsomolçuların ali məktəblərə oxumağa göndərilmələrinin təşkilatçısı, «İnternasional molodyoji» jurnalı redaksiya

heyətinin üzvü olmuş, komsomol MK tapşırığı ilə xaricdə işləyən yoldaşlarla daima əlaqə saxlamış və s. işlər görmüşdür.

H.Rəhmanov komsomol MK-sının katibi işləyərkən dəfələrlə ölkənin müxtəlif rayonlarına getmiş, yerli komsomol təşkilatının işləri ilə tanış olmuş, onlara böyük təşkilatçılıq köməkliyi göstərmiş, kəndlərdə gedən sinfi mübarizədə komsomolçulara və gənclərə yaxından rəhbərlik etmiş və onları antisovet qüvvələrə qarşı daim sayıq olmağa çağırmışdır.

1929-1930-cu illərdə H.Rəhmanov Azərbaycan KP MK-nın üçüncü katibi vəzifəsini aparmışdır. Bu zaman o, Azərbaycanda əksinqilabi çıxışların – Şamxor ruhanilərinin «Şamxor imamı», Qarabağ üsyanlarının yatırılmasında, qrupbazlıq işinin ləğvində yaxından iştirak etmişdir.

H.Rəhmanov 1930-1933-cü illərdə Qazaxıstan Həmkarlar İttifaqında, Moskvada ÜİMHİS-da müxtəlif vəzifələrdə çalışmış və Qırmızı Professorlar İnstitutunda təhsil almışdır.

O, 1933-cü ilin aprelinə Bakıya göndərilmiş və burada Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nın üçüncü katibi, dekabrında isə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifəsinə irəli çəkilməmişdir. H.Rəhmanov bu ali vəzifədə ömrünün axırına – 1937-ci ilin sonuna qədər var qüvvəsi ilə çalışmışdır. O, bu vəzifədə çalışarkən bütün təşkilatçılıq bacarıq və qabiliyyətini, var qüvvəsini respublikada sənayenin daha da tərəqqi etməsinə, kollektivləşdirmə hərəkətinin genişlənməsinə, yeni-yeni kolxoz və sovxozların təşkilinə, onların traktor, kombayn və başqa kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin olunmasına həsr etmişdir. Onu tez-tez mədənlərdə, zavodlarda, fabriklərdə fəhlələr arasında, kolxoz və sovxozlarda kəndlilər arasında, fəhlə yataqxanalarında, ali məktəblərdə tələbələr arasında görmək olardı. H.Rəhmanov fəhlə, kəndli və tələbələr qarşısında çıxış edərək onları əzmlə işləməyə ruhlandırardı.

Bu onun bir sıra kütləvi və siyasi tədbirlərdə etdiyi aşağıdakı çıxışlarından aydın görünür: 1935-ci ilin axırlarında Azərbaycanda respublikanın təşkil edilməsinin 15 illiyi geniş

qeyd edilirdi. Bu işlərin təşkilində H.Rəhmanov bilavasitə iştirak edirdi. 1935-ci il dekabrın 30-da Bakıda Azərbaycan MİK-nin Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 15 illiyinə həsr edilmiş yubiley sessiyası çağırılmışdır. Sessiyada Azərbaycan SSR XKS sədri H.Rəhmanov Azərbaycan SSR-in 15 illik yubileyi haqqında geniş məruzə etmişdir. O, məruzədə Azərbaycanın keçdiyi inkişaf yolunu zəngin fakt və misallarla işıqlandıraraq demişdir: «Bu illər ərzində biz neft hasilatını 19 milyon tona qədər yüksəltmiş, neft sənayesini ən yeni texnika ilə silahlandırmışıq... milli siyasəti möhkəm həyata keçirməklə, yarımfeodal Azərbaycanı sənaye ölkəsinə çevirmişik.

Azərbaycan əməkçi kəndliləri kollektivləşmə yolunda möhkəm durmuşdur».

1936-cı il noyabrın 17-də Azərbaycan fəvqəladə IX sovetlər qurultayı işə başlamış, SSRİ fəvqəladə VIII sovetlər qurultayına nümayəndələr seçərək işini dayandırmışdır. Qurultaya seçilən nümayəndələrdən biri də H.Rəhmanov olmuşdur. Azərbaycan fəvqəladə qurultayı öz işinə yenidən 1937-ci il martın 10-da başlamışdır. Bu iclasda H.Rəhmanov «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyası layihəsi haqqında» məruzə etmişdir. O, məruzəsində Azərbaycanın hərtərəfli inkişaf etməsindən söz açaraq demişdir: «Sovet Azərbaycanına miras olaraq imperialist müharibəsi, ... interventlərin ağılığı nəticəsində dağılmış bir təsərrüfat qalmışdı...

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın xalq təsərrüfatı sosializm yolu ilə inkişaf edərək, ölçüyə gəlməz dərəcədə artmışdır. Bakı fəhlələri və sovet Azərbaycanı əkinçiləri... sənayeləşdirmə siyasətini həyata keçirərək Azərbaycanı feodalizmin hökm sürdüyü ölkədən sənaye-aqrar... ölkəsinə çevirməyə müvəffəq olmuşdur». Azərbaycanın yeni konstitusiyasının xalqa verdiyi azadlıqlardan, qarşıda duran vəzifələrdən, hüquq və vəzifələrindən, azlıqda qalan millətlərin gələcək inkişafından və qarşıda duran və s. vəzifələrdən ətraflı danışaraq demişdir: «Sovet Azərbaycanının çoxmillətli olması əsas tutulur,

respublikamızın ali hakimiyyət orqanlarının bütün qanunları, qərarları... respublikada yaşayan əsas millətlərin dilində elan etməyə məcbur olur və bütün vətəndaşlar üçün məhkəmə öz dilində çıxışda bulunmaq hüququnu təmin edir...

Konstitusiya layihəsində... Azərbaycan SSR vətəndaşları qanun tərəfindən söz azadlığı, mətbuat azadlığı, yığıncaq və mitinqlər azadlığı, küçə yürüşləri və nümayiş azadlıqları təmin edilir».

H.Rəhmanov 1924-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın ali orqanlarının üzvü olmuşdur: AKGİ-nin, AK(b)P MK və BK üzvlüyə namizəd və üzvü, Azərbaycan MİK, Zaqafqaziya MİK və SSR MİK tərkibinə seçilmiş, plenumun, konfrans, qurultay və sessiyaların nümayəndəsi və deputatı olmuşdur.

1935-ci ildə Azərbaycan SSR-nin 15 illiyi qeyd edilən günlərdə respublikanın iqtisadi və mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərdə böyük xidmətlərinə görə H.Rəhmanov Lenin ordeninə layiq görülmüşdür.

H.Rəhmanov repressiyaya məruz qalmış və 1938-ci ildə həbs olunub güllələnmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.8, iş 4709, siy.74, iş 335.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.VIII. Bakı, 1984.

- Azərbaycan komsomolu. Bakı, 1969.

- «Bakinskiy raboçiy» qəz., 1969, 12 may, №6.

- «Kommunist» qəz., 1935, 30 dekabr, №301; 1937, 14 mart, №61.

- Rezolüti i postanovleniə scezdov Sovetov Azerbaydjan-skoj SSR (1921-1937 qq.). Bakı, 1961.

TEYMUR İMANQULU OĞLU QULİYEV

noyabr 1937 – aprel 1953

iyul 1953 – fevral 1954

Azərbaycanın dövlət xadimlərindən biri T.Quliyev olmuşdur. Teymur İmanqulu oğlu Quliyev 1896-cı ildə Qaryagin (indi Füzuli) qəzasının Cəbrayıl kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini iki sinifli kənd məktəbində almış, 1909-cu ildə məktəbi bitirib Gürcüstanın Qori şəhərinə gedərək seminariyaya daxil olmuşdur. O, dünya, rus klassiklərinin əsərləri ilə tanış olmuş və dünyagörüşü xeyli dəyişmiş, gənc Teymurda vətənə, xalqa xidmət etmək əhval-ruhiyyəsi yüksəlmişdir.

1914-cü ildə Qori müəllimlər seminariyasını müvəffəqiyyətlə bitirən T.Quliyev gənc müəllim kimi Cəbrayıl kəndinə gəlmiş və iki sinifli kənd məktəbində müəllimlik etməyə başlamışdır. O, 1918-ci ilin ortalarına kimi müəllimlik edərək kəndli balalarının məktəbə oxumağa cəlb olunması sahəsində xeyli iş görmüşdür. Ailə vəziyyətinin ağırlığı onu müəllimlikdən uzaqlaşmağa məcbur etmişdir.

1918-1919-cu illərdə T.Quliyev Culfa-Bakı dəmiryolunun çəkilişində işləmişdir. 1919-1920-ci illərdə isə o, Cəbrayıl poçtunda çalışmış və burada ikinci peşə – teleqrafçı peşəsini öyrənmişdir. Eyni zamanda o, burada inqilabi hərəkata qoşulmuş, əvvəlcə dəmiryol fəhlələri, sonra isə əsgərlər arasında təbliğati iş aparmışdır. Təbliğatçılıq fəaliyyəti üçün həbs olunacağını hiss edən T.Quliyev gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur olur.

1920-1921-ci illərdə T.Quliyev əvvəllər Cəbrayıl inqilab komitəsinin, sonralar yoxsul komitəsinin sədri, yetim uşaqlar yurdunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə

Cəbrayıl kəndində yoxsulları yeni hakimiyyət orqanlarını müdafiə etməyə, onu möhkəmləndirməyə cəlb etmiş, yoxsul və kimsəsiz uşaqları bir yerə toplayıb yetimlər evi yaratmış və onlara hərtərəfli yardım göstərilməsi işinə xeyli əmək sərf etmişdir.

1921-1934-cü illərdə Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının orqanlarında işləmişdir:

T.Quliyev 1921-ci ildə Qaryagin qəza komitəsinin göstərişi ilə antisovet qüvvələrə qarşı mübarizə aparmaq üçün Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası müvəkkilinin köməkçisi və siyasi bürosunun rəisi olmuşdur. O, bu zaman yeni yaranmaqda olan hökumətin ziddinə gedən dəstələrin məhv olunmasında fəal iştirak etmişdir.

1923-1929-cu illərdə o, Bakıda Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsində gizli şöbənin və xüsusi şöbənin rəisi vəzifələrində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə işlərkən Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına ezam olunmuşdur. T.Quliyev antisovet qüvvələrə qarşı mübarizə aparmış, təşkilati işlərlə məşğul olmuş, yeni – gənc siyasi idarə işçilərinə qarşıda duran problemləri başa salmış və dövlət işində əyintilərə, möhtəkirlərə qarşı amansız olmağa çağırmışdır.

T.Quliyev 1929-1930-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsinin Lənkəran şöbəsinin rəisi olmuş, 1930-1931-ci illərdə isə Gəncə xüsusi əməliyyat şöbəsinin rəisi vəzifəsində işləmişdir. O, bu dövrdə Azərbaycanda din pərdəsi altında genişlənən hərəkətlərə, kolxoz və sovxozların komsomol təşkilatlarının yaradılması əleyhinə çıxan qolçomaqlara qarşı aparılan mübarizədə fəal iştirak etmişdir.

Gəncə hadisələri yatırıldıqdan sonra Bakıya çağırılan T.Quliyev 1931-1934-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsinin mərkəzi aparatında iqtisadi şöbə rəisinin müavini vəzifəsini daşımışdır.

1934-1937-ci illərdə T.Quliyev Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi xüsusi kollegiyasının sədri, Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin sədri olmuşdur. O, bu illərdə respublikada məh-

kəmə işlərinin sistemləşdirilməsi, düzgün aparılması, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və qorunması sahəsində böyük işlər görmüş və hər cür qanun pozanlara, əliyərilərə, dövlət mülkiyyətini mənimsəyənlərə qarşı amansız mübarizə aparmışdır. Belə fəaliyyətinə görə o, «Fəxri çekist» nişanı və döyüş silahı ilə təltif edilmişdir.

Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin rəyasət heyətinin 1937-ci il 3 noyabr tarixli qərarı ilə T.Quliyev Azərbaycan SSR XKS sədri təyin edilmişdir. Qərarı MİK sədrinin vəzifəsini icra edən M.Qasimov və katibi M.Şəmsəddinski imzalamışlar.

1937-1954-cü illərdə T.Quliyev respublikanın ən yüksək vəzifələrindən birində – Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin (sonralar Nazirlər Sovetinin) sədri vəzifəsində çalışmışdır. O, bu məsul vəzifədə özünün tükənməz qüvvəsini Azərbaycanın sənaye və kənd təsərrüfatının, elm və mədəniyyətinin inkişaf etməsi, qabaqcıl respublikaya çevrilməsi işinə sərf etmişdir.

T.Quliyevin sədrlik etdiyi Azərbaycan SSR hökuməti Böyük Vətən müharibəsi illərində alman faşist işğalçıları üzərində qələbə üçün döyüşən cəbhənin lazım olan hər şeylə fasiləsiz təmin olunması uğrunda zəhmətkeşləri gərgin və çətin mübarizəyə qaldırılmışdır.

Azərbaycan xalqının təsərrüfatın və mədəniyyətin bütün sahələrinin inkişafında və müvəffəqiyyətlər qazanmasında respublika Nazirlər Soveti və ona sədrlik etmiş T.Quliyevin xidmətləri böyük olmuşdur.

O, SSRİ Ali Sovetinin ikinci sessiyasının 1951-ci il martın 8-də ikinci iclasındakı çıxışında Azərbaycanın müvəffəqiyyətlərindən danışaraq demişdir: «Ölkəmizin başqa xalqları kimi Azərbaycan xalqı da var qüvvəsilə... respublikada xalq təsərrüfatının və mədəniyyətin bütün sahələrini daha da inkişaf etdirməyə çalışır... Azərbaycan neftçiləri dənizdəki yeni

neft yataqlarını işə salaraq, qazmanın sürətini artıraraq və yeni texnikanı tətbiq edərək, keçən il neft çıxarılması və emalı haqqında... üzərlərinə götürdükleri təəhhüdləri şərəflə yerinə yetirmişdilər... Azərbaycan... dövlətə pambıq..., taxıl təhvil planı... çəltik, kartof, barama və başqa kənd təsərrüfatı məhsulları tədarükü planlarını artıqlaması ilə ödəmişdir». Sadə kəndli oğlu, xalq müəllimi olmuş T.Quliyev şanlı bir həyat yolu, keçərək görkəmli dövlət xadimi vəzifəsinə kimi yüksəlmişdir.

T.Quliyev 1954-1965-ci illərdə Gəncə şəhərinə tabe olan sovxozların birinin direktoru olmuş və təsərrüfatın geriliyinin aradan qaldırılmasında, fəhlələrin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması işində xeyli əmək sərf etmişdir.

O, 1937-ci ildən sovet, partiya plenumlarında, konfrans və qurultaylarda, sessiyalarda iştirak etmiş, dəfələrlə Azərbaycan KP MK-ya, bürosuna üzvlüyə namizəd və üzvü olmuş, Azərbaycan, SSRİ Ali sovetlərinin deputatı, rəyasət heyətlərinin üzvü seçilmişdir.

T.Quliyev 3 dəfə Lenin ordeni, 1-ci dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni, Azərbaycan SSR Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və medallarla təltif olunmuşdur.

O, 1965-ci il noyabrın 18-də Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.43, iş 95; siy.88, iş 246; siy.122, iş 134.

- «Kommunist» qəz., 1937, 14 noyabr, №262; №24, 1946, 2 fevral, №24; 1950, 3 mart, №44.

- SSRİ Ali Sovetinin iclasları (ikinci sessiya). 6-12 mart 1951-ci il. Stenoqrafik hesabat. M., 1951.

SADIQ HACIYARƏLİ OĞLU RƏHİMOV

fevral 1954 – iyul 1958

Azərbaycanın dövlət xadimlərindən biri də S.Rəhimov olmuşdur. Sadiq Hacıyarəli oğlu Rəhimov 1914-cü il sentyabrın 27-də Bakının ən qocaman və zəngin neft rayonu olmuş Balaxanı kəndində neftçi fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası Yarəli Balaxanıda neft mədənlərində əvvəllər fəhləlik etmiş, sonralar qazmaçı və qazma ustası olmuşdur.

Usta Hacıyarəli oğlunu savadlı və dövrünün ziyalı adamlarından olmasını istəyirdi. O, bu məqsədlə də oğlu Sadıqı Balaxanıda yeni açılmış kənd 7 illik məktəbinə oxumağa qoyur. Məktəbdə böyük həvəslə oxuyan S.Rəhimov 1929-cu ildə Balaxanı kənd məktəbini bitirmiş və Bakı neft texnikumuna daxil olmuşdur.

1931-ci ildə texnikumu müvəffəqiyyətlə bitirən S.Rəhimov Bakı maşınqayırma zavodunda texnik vəzifəsində əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

S.Rəhimov 1932-1936-cı illərdə Azərbaycan Yüngül Sənaye komissarlığının 2 saylı Bakı ayaqqabı fabrikində əvvəl texnik, sonra isə mexaniki emalatxananın müdiri olmuşdur.

Elmə, təhsilə, savadını artırmağa daima can atan S.Rəhimov fabrikdə işləməklə yanaşı, 1932-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun maşınqayırma fakültəsinə daxil olmuşdur. O, 1936-cı ildə diplom işini yazmaq və buraxılış imtahanlarını müvəffəqiyyətlə başa çatdırmaq məqsədi ilə müvəqqəti olaraq işdən çıxır.

1937-ci ildə diplom işini əla qiymətlə müdafiə etmiş S.Rəhimov yenə də 2 saylı Bakı ayaqqabı fabrikinə diplomlu mühəndis kimi baş mexanikin müavini vəzifəsinə göndərilir.

S.Rəhimov 1937-1938-ci illərdə 2 saylı Bakı ayaqqabı fabrikində baş mexanikin müavini, 1938-1939-cu illərdə baş

mexanik, 1939-cu ildə isə həmin fabrikin direktoru vəzifələrində çalışmışdır. Zavodda pillə-pillə yüksələn S.Rəhimov məhsulların keyfiyyətini yüksəltmək üçün fabriyə yeni texnikanın gətirilməsi, məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması, fəhlələrin əmək haqqının yüksəldilməsi, maddi rifahlarının yaxşılaşdırılması, fabrikin respublikanın qabaqcıl müəssisələrindən birinə çevrilməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür.

S.Rəhimovun rəhbər kadr kimi inkişaf etdiyini görən respublika hökuməti 1939-cu ildə onu Moskvaya Ali Partiya məktəbinə oxumağa göndərir. O, 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar təhsilini yarımçıq qoyub cəbhəyə gedir.

1941-1942-ci illərdə S.Rəhimov sovet ordusunun Qərb cəbhəsində vuruşan 160-cı atıcı diviziyasında siyasi şöbənin rəisi olmuş, Moskva, Smolenski ətrafında gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmiş, Vyazma şəhəri yaxınlığındakı vuruşlarda yaralanmış və arxaya göndərilmişdir.

Ağır yaralanması ilə əlaqədar hərbi qulluqdan tərxis edilən S.Rəhimov Bakıya qayıdır və Azərbaycan toxuculuq sənayesi nazirinin müavini təyin olunur. O, 1942-1946-cı illərdə bu vəzifədə, 1946-1949-cu illərdə isə Azərbaycan SSR toxuculuq sənayesi naziri vəzifəsində çalışmışdır. 1949-cu illərdə respublikada bir sıra nazirliklər ləğv edilmiş, bəziləri birləşdirilmişdir. Bu zaman Toxuculuq Sənayesi Nazirliyi ilə Yüngül Sənaye Nazirliyi birləşmiş və S.Rəhimov Azərbaycan SSR yüngül sənaye naziri vəzifəsinə təyin edilmişdir. O, bu vəzifədə 1949-1952-ci illərdə işləmişdir. S.Rəhimov respublikanın bu məsul vəzifələrində çalışdığı zaman köhnə toxuculuq dəzgahlarının təmiri, toxuculuq kombinatlarında işləyən köhnə dəzgahların yeniləri ilə əvəz olunması, Kirovabad mahud fabrikinin avadanlığının bərpa olunması və yeni məhsul istehsal etməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür. Onun yorulmaz səyi nəticəsində nazirliyin müəssisələri dövlət tapşırıqlarını artıqlaması ilə yerinə yetirmişlər.

1952-ci ildə Azərbaycan iki vilayətə: Bakı və Gəncə vilayətlərinə bölündü. 1952-ci ilin aprelində Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin qərarı ilə Gəncə Vilayət İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsinə S.Rəhimov təyin olunur. O, bu vəzifədə 1952-1953-cü illərdə işləmişdir. Lakin vilayət quruluşu Azərbaycanda çox fəaliyyət göstərməmiş və bir ildən sonra ləğv edilmişdir.

S.Rəhimov Gəncə vilayəti ləğv edildikdən sonra Bakıya qayıtmış, Azərbaycan SSR kommunal təsərrüfatı və mülki tikinti naziri, sonra isə çox işlənən sənaye malları naziri olmuş və 1953-1954-cü illərdə bu vəzifələrdə çalışmışdır.

Azərbaycanda özünü respublika yüngül sənayesinin bəcarıqlı təşkilatçısı, özünə və tabeliyində olan işçilərə tələbkar və həssas bir rəhbər işçi kimi göstərmiş S.Rəhimov 1954-1958-ci illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə sədrlik etmişdir. O, respublikanın bu ali vəzifəsində Azərbaycan sənayesinin, kənd təsərrüfatının, mədəniyyətinin inkişafı, tərəqqisi yolunda var qüvvəsi ilə çalışmışdır. S.Rəhmanov 1955-ci il dekabrın 26-29-da fəaliyyət göstərmiş SSRİ Ali Sovetinin dördüncü sessiyasının birinci iclasında çıxış edərək Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlərdən danışaraq demişdir: «Azərbaycan xalqı... bütün sovet adamları ilə birlikdə fədakarcasına çalışır. Azərbaycan zəhmətkeşləri... elm və texnikanın yeni nailiyyətlərindən istifadə edilməsi, istehsalın təşkilinin yaxşılaşdırılması əsasında neft və qaz hasilatını daha da artırmaq, neft məhsulları istehsalını artırmaq və təkmilləşdirmək uğrunda sosializm yarışını daha da genişləndirmişlər... Respublikanın neftçiləri 11 aylıq tapşırıqın öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlmiş, plandan əlavə neft çıxarmaq və emal etmək, ... məhsulun maya dəyərini aşağı salmaq haqqında... öhdəliklərini vaxtından əvvəl yerinə yetirmişlər». O, öz çıxışında xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində əldə edilən müvəffəqiyyətlərlə yanaşı nöqsanlardan da söhbət açmış və bu özünü əsasən sənaye, elm və təhsil müəssisələri tikintisində göstərdiyini qeyd edərək demişdir: «Mən ali məktəblərimizin binalarla nə dərəcədə təmin olunması məsələsi üzərində dayan-

maq istəyirəm... respublikamızın ən böyük ali məktəbləri olan... Azərbaycan Dövlət Universiteti və Kənd Təsərrüfatı İnstitutu son dərəcə ağır bir şərait içərisindədirlər. Bu iki ali məktəbdə 10 mindən artıq adam oxuyur, laboratoriyalar isə təchiz edilməmişdir, avadanlıq qoyulmamışdır, lazımı kabinetlər yoxdur».

1958-1961-ci illərdə S.Rəhimov respublika Nazirlər Sovetinin Sənayedə Təhlükəsiz İş Aparılması Üzərində Nəzarət və Dağ-Mədən Nəzarəti Dövlət Komitəsinə sədrlik etmişdir, 1961-1965-ci illərdə isə o, Bakı Baş Tikinti İdarəsinin rəisi olmuşdur. S.Rəhimov bir tikinti təşkilatının başçısı kimi Bakı şəhərinin abadlaşdırılmasında, yeni-yeni mikrorayonlar salınmasında, sənaye müəssisələrinin, kinoteatr və mədəniyyət saraylarının tikilib istifadəyə verilməsində yaxından iştirak etmişdir.

S.Rəhimov 1965-1975-ci illərdə Azərbaycan SSR Yüngül Sənaye Nazirliyinə başçılıq etmişdir. O, düz on il bu məsul vəzifədə çalışaraq respublika yüngül sənayesinin hərtərəfli inkişaf etməsində, sənaye müəssisələrinin yeni texniki avadanlıq və yenidən qurulmasında, xalq istehlakı mallarının istehsalının artırılması üçün xeyli əmək sərf etmişdir.

S.Rəhimov dəfələrlə Azərbaycan KP MK və onun bürosunun, Azərbaycan SSR Ali Soveti və onun rəyasət heyətinin üzvü olmuş, Azərbaycan, SSRİ Ali sovetlərinin deputatı, keçirilmiş plenum, konfrans, qurultay və sessiyalarda nümayəndə kimi iştirak etmişdir.

Onun xidmətləri Lenin ordeni, Qırmızı Bayraq, Qırmızı Əmək Bayrağı, Şərəf nişanı ordenləri və medallarla qeyd olunmuşdur.

S.Rəhimov 1975-ci il iyunun 11-də Bakı şəhərində vəfat etmiş və Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.87, iş 1350.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Altıncı çağırış. Bakı, 1965.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Yeddinci çağırış. Bakı, 1968.
- Dördüncü çağırış SSRİ Ali Sovetinin iclasları (dördüncü sessiya; 26-29 dekabr 1956-cı il). Stenoqrafik hesabat. M., 1956.
- «Kommunist» qəz., 1975, 13 iyun, №137.

VƏLİ YUSİF OĞLU AXUNDOV

iyul 1958 – iyul 1959

Azərbaycanın görkəmli ictimai, siyasi və dövlət xadimlərindən, ziyalılarından söz düşdükdə Vəli Axundovun adı xüsusi hörmətlə çəkilir. Vəli Yusif oğlu Axundov 1916-cı il mayın 14-də Bakı quberniyasının Saray kəndində fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Saray kənd məktəbində alan Vəli 1929-cu ildə həmin məktəbi bitirib Biləcəri stansiyasındakı fabrik-zavod məktəbinə daxil olmuşdur. O, 1931-ci ildə sənət məktəbini bitirib Bakı Sənaye texnikumuna daxil olmuşdur. 1935-ci ildə texnikumun kimya şöbəsini bitirib kimyaçı texnik peşəsinə yiyələnmişdir. O, təhsilini davam etdirmək və ali təhsil almaq məqsədi ilə əvvəlcə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun hazırlıq kursunda oxumuş, 1937-ci ildə isə Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olmuşdur. V.Axundov institutda oxumaqla yanaşı ATİ-nin ictimai elmlər kafedrasının laborantı, «Tibbi kadrlar uğrunda» qəzetin redaktoru və komsomol komitəsinin katibi vəzifəsində çalışmışdır. 1941-ci ildə ATİ-ni müvəffəqiyyətlə bitirən V.Axundov orduya çağırılır.

V.Axundov 1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsində 20-ci atıcı diviziyanın tərkibində bir həkim kimi adi həkim-əsgərdən xüsusi tibbi-sanitar batalyonunun komandiri vəzifəsində yüksəlmiş, Rusiya, Belorusiya, Almaniya, Çexoslovakiya ərazisində gedən döyüşlərdə iştirak etmişdir.

1946-cı ildə ordudan tərxis olunan V.Axundov ATİ-na qayıtmış, tibb tarixi kafedrasının assistenti qəbul edilmiş və Epidemiologiya, Mikrobiologiya və Gigiyena İnstitutunun elmi işçisi, direktoru olmuşdur. Lakin o, tezliklə Azərbaycan Tibb İşçiləri Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsinin sədri seçilir.

V.Axundov 1946-1949-cu illərdə bu vəzifədə çalışmış, ilk gündən həmkarlar ittifaqı aparatının və onun rayon komitələrinin bacarıqlı, enerjili kadrlarla möhkəmləndirilməsi, tibb işçiləri arasında mədəni-kütləvi tədbirlərin yaxşılaşdırılması, respublika əhalisinin tibbi və sanitariya-profilaktik müalicəsinin yaxşılaşdırılması sahəsində fəal iştirak etmişdir.

V.Axundov 1949-1952-ci illərdə Azərbaycan SSR səhiyyə nazirinin müavini, 1952-1953-cü illərdə isə Bakı Vilayəti səhiyyə şöbəsinin müdiri olmuşdur. O, bu vəzifələrdə Bakı vilayətində səhiyyə işinin yaxşılaşdırılmasında özünü işi bilən, bacarıqlı bir rəhbər-təşkilatçı olduğunu göstərmişdir.

1953-1954-cü illərdə V.Axundov Azərbaycan KP MK-da inzibati, ticarət-maliyyə və plan orqanları şöbəsi müdirinin müavini vəzifəsində işləmişdir.

V.Axundov 1954-1958-ci illərdə isə Azərbaycan SSR səhiyyə naziri vəzifəsini aparmışdır. O, Azərbaycanda səhiyyə işinin yaxşılaşdırılması, zəhmətkeşlərin səhhətinin qorunması, yeni-yeni tibb müəssisələrinin açılması, bacarıqlı tibb işçiləri ilə təmin edilməsi, xəstəxana və poliklinikaların müasir tibb avadanlıqları ilə təmin olunmaları üçün xeyli səy göstərmişdir.

O, 1958-ci il fevralında Azərbaycan KP MK katiblərindən biri seçilmiş, bir qədər sonra – 1958-ci ilin iyulunda isə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsinə təyin edilmişdir. O, bu məsul dövlət vəzifəsində 1959-cu ilin iyuluna qədər çalışmışdır. V.Axundov bu vəzifələrdə özünü bacarıqlı, tələbkar, hazırlıqlı, istedadlı, işgüzar bir rəhbər işçi olduğunu göstərmiş və Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı sahəsində xeyli əmək sərf etmişdir.

Getdikcə bir rəhbər işçi kimi inkişaf edən V.Y.Axundov işgüzarlığı, təvazökarlığı, özünə və tabeliyində olanlara yüksək tələbkarlığı və prinsipiallığı, kamil dünyagörüşlüyü ona xalq arasında böyük nüfuz qazandırmışdır.

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə o, respublikada 1959-1969-cu illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində çalışmışdır. V.Axundov birinci katib kimi Azərbaycanda sənayenin, kənd təsərrüfatının, elmin və mədəniyyətin bütün sahələrinin hərtərəfli inkişafına çalışmış və onun ittifaqda qabaqcıllar sırasında olması, qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi sahəsində keyli iş görmüşdür. Onun dövründə Azərbaycan müharibədən sonra ən çox neft – 21,5 mln. ton istehsal etmiş, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı çoxalmışdır. Bu, onun Azərbaycan KP qurultaylarında etdiyi hesabat məruzələrindən aydın görünür. 1966-cı il fevralın 24-26-da Bakıda Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXVII qurultayı olmuşdur. Qurultayda hesabat məruzə ilə çıxış edən V.Axundov demişdir: «Respublikanın iqtisadiyyatının inkişafı uğrunda mübarizə aparmaq... həmişə başlıca vəzifələrdən biri olmuşdur və biridir. İqtisadiyyat xalqın maddi və mənəvi qüvvələrinin tərəqqisinin əsasıdır...

Azərbaycan sənayesi irəliyə doğru böyük addım atmışdır. 7 il ərzində... 61 iri müəssisə tikilib işə salınmışdır. Bunların içərisində Əli Bayramlı Dövlət rayon elektrik stansiyası, Bakı Şin zavodu, Superfosfat zavodu, Komvol kombinatı, Mingəçevir pambıq-parça fabriki, Azərbaycan elektrik avadanlığı zavodu, məişətdə işlədilən elektrik soyuducuları zavodu və başqa müəssisələr vardır.

... Respublikanın yeni sənaye mərkəzləri olan Sumqayıt, Kirovabad, Mingəçevir və Əli Bayramlıda tikinti işləri geniş miqyas almışdır...

Son illər ərzində bol neft verə bilən bir sıra yeni yataqlar: Sənqəçal-dəniz, Düvannı-dəniz, Kürsəngi, Cənubi Bankə yataqları və s. kəşf edilib...

İkinci Zaqafqaziya musiqi baharı, bədii kollektivlərin, ayrı-ayrı incəsənət xadimlərinin xarici ölkələrdəki qastrolları, Azərbaycan rəssamlarının Moskvada, Pribaltika respublikalarında, bir sıra ərəb ölkələrində təşkil edilmiş sərgiləri,

Azərbaycan mədəniyyətinin qardaş respublikalarda və sosialist ölkələrində keçirilən həftələri və ionicünlükləri, Moskva, Lenin-grad teatrlarında və... başqa şəhərlərin teatrlarında Azərbaycan müəlliflərinin pyeslərinin, baletlərinin və operettalarının tamaşaya qoyulması, Azərbaycan bəstəkarlarının simfonik əsərlərinin xarici ölkələrdə ifa edilməsi – bunların hamısı Azərbaycan... mədəniyyətinin öz inkişafında nə kimi böyük nailiyyətlərə çatdığını parlaq surətdə göstərir».

V.Axundov hansı vəzifədə – istər həkim, nazir və ya katib vəzifələrində işləməsindən asılı olmayaraq, elmi işdən, biliyinin artırılmasından əl çəkməmiş, onun zənginləşməsinə çalışmışdır. Məhz buna görə də V.Axundov 1956-cı ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş və SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası ona tibb elmləri namizədi, 1964-cü ildə isə tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsi vermişdir. 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan KP MK plenumu çağırılmışdır. Plenumda əsasən təşkilat məsələsinə baxılmışdır. Plenumun qərarında yazılır: «1. Səhhətinin vəziyyətini və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse prezidenti seçilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan KP MK birinci katibi və MK bürosunun üzvü vəzifəsindən azad edilməsi haqqında V.Y.Axundovun xahişi yerinə yetirilsin». 1969-cu il iyulun 14-də birinci katib vəzifəsindən azad edilmişdir. H.Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən Azərbaycan KP MK bürosunun iclasında V.Y.Axundovun birinci katib olarkən istifadə etdiyi tibbi və məişət xidmətləri özündə saxlanılmışdır. V.Axundov 1969-cu ildə isə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmişdir.

1969-1972-ci illərdə V.Axundov Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti olmuş və akademiyanın səhiyyə sahəsinə rəhbərlik etmişdir.

V.Axundov 1972-1986-cı illərdə Q.M.Musabəyov adına Virusrologiya, Mikrobiologiya və Gigiyena İnstitutunun direktoru olmuşdur. Onun bilavasitə rəhbərliyi altında institutda insan

sağlamlığı ilə xarici mühit amillərinin münasibəti qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi, ictimai gigiyena, tibbi kibernetika, qida məhsullarında nestisidlərin sirkulyasiyası, Bakının neft rayonlarının sanitariya-epidemiologiyası və digər sahələrdə elmi işlər aparmış, müəyyən elmi nəticələr əldə edilmiş, virusologiya, mikrobiologiya və gigiyena elmləri sahələrində bir sıra namizədlik, doktorluq dissertasiyası yazılmış və mütəxəssislər hazırlanmışdır.

V.Axundov ictimai və siyasi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə dəfələrlə AKP, Sov. İKP MK, Azərbaycan AKP MK bürosunun üzvü, Azərbaycan, SSRİ Ali sovetlərinin, Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin üzvü olmuşdur. O, plenumların, konfransların, qurultayların, sessiyaların iclasında, müşavirələrdə iştirak etmişdir.

V.Axundov Lenin ordeni, II dərəcəli Vətən Müharibəsi, Qırmızı Ulduz ordenləri və müxtəlif medallarla təltif olunmuşdur.

V.Axundov 1986-cı il avqustun 22-də Bakı şəhərində vəfat etmiş və Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

* * *

- Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXVII qurultayı. Bakı, 1966.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.66, siy.1, iş 45, 46; f.1, siy.80, iş 177.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Altıncı çağırış. Bakı, 1965.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Yeddinci çağırış. Bakı, 1968.

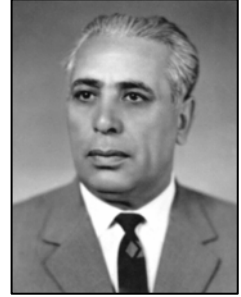
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.I. Bakı, 1976.

MƏMMƏD ƏBDÜL OĞLU İSGƏNDƏROV

iyul 1959 – dekabr 1961

Azərbaycanın ictimai-siyasi xadimlərindən, neftçi-geoloq alimlərindən söz düşdükdə M.İsgəndərovun adı hörmətlə çəkilir.

Məmməd Əbdül oğlu İsgəndərov 1915-ci ildə Qubadlı rayonunun Evarlı kəndində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. 1924-cü ildə kənd məktəbində oxumağa başlayan və 1928-ci ildə həmin məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən Məmməd Bakıya gələrək

M.Ə.Sabir adına pedaqoji texnikuma daxil olur. 1932-ci ildə texnikumu bitirən M.İsgəndərov 1934-cü ilin ortalarına kimi Zəngilan rayonunun Xanlıq kəndindəki orta məktəbdə müəllim işləyir. O, ilk gündən yoxsul kəndli uşaqlarının məktəbə cəlb olunması, oxumağa maraqlarının artmasında xeyli əmək sərf etmişdir.

1934-1935-ci illərdə M.İsgəndərov Kirovabad rayonunun Şəmsəddin kəndindəki ibtidai məktəbdə müəllimlik edir. O, 1935-ci ildə Bakıya gəlir və Azərbaycan Sənaye İnstitutunun hazırlıq kursuna daxil olur. Bir il hazırlıq kursunda oxuyandan sonra, yəni 1936-cı ildə o, institutun tələbəsi olur. 1940-cı ildə institutu mühəndis-geoloq kimi bitirmişdir.

M.İsgəndərov gənc mühəndis-geoloq kimi Molotovneft trestinin I mədəninə işləməyə başlamışdır. Lakin Böyük Vətən Müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq orduya çağırılmışdır.

1941-1943-cü illərdə o, Moskva və Kiyev cəbhələrində xüsusi qrup rəisi, xüsusi istehkamçı batalyon qərargahının rəisi, atıcı polkunun mühəndisi, xüsusi istehkamçı batalyon komandirinin müavini olmuş, istehkamlar qurulmasında, səngər və başqa tikinti işlərində iştirak etmişdir.

1943-cü ildə düşməninə tezliklə qələbə çalmaq üçün çoxlu yanacaq tələb olunurdu. Bu zaman bilavasitə M.Bağirovun təşəbbüsü ilə müharibəyə səfərbər edilmiş Bakı neftçi

mütəxəssislərinin geri, öz işlədikləri mədənlərə qaytarılması məsələsi irəli sürülmüşdü. Dövlət Müdafiə Komitəsi neftçilərin ordudan geri çağırılması haqqında xüsusi qərar çıxarmışdır. Cəbhədən geri çağırılmış neftçilərdən biri də M.İsgəndərov olmuşdur.

1943-1945-ci illərdə M.İsgəndərov Molotovneft trestinin 5-ci mədəninə geoloq, 6-cı mədəninin partiya komitəsinin katibi olmuşdur. O, bir cəbhəçi kimi yeni-yeni neft quyularının qazılıb istifadəyə verilməsi, çoxlu neft çıxarılması və neftçilərin işə səfərbər edilməsində yaxından iştirak etmişdir.

M.İsgəndərov 1945-1947-ci illərdə Azərbaycan KP Bakı Komitəsi katibinin neft üzrə müavini, 1947-1948-ci illərdə Bakı şəhəri Lenin rayonu partiya komitəsinin birinci katibi, 1948-1949-cu illərdə isə Azərbaycan SSR dövlət nəzarəti nazirinin müavini vəzifələrində çalışmışdır.

M.İsgəndərov bir geoloq kimi təsərrüfat, partiya işində çalışmasına baxmayaraq, eyni zamanda elmi işlə də məşğul olmuş, SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası ona 1946-cı ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etdiyinə görə geologiya-mineralogiya elmləri namizədi, 1957-ci ildə isə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdiyi üçün geologiya-mineralogiya elmləri doktoru elmi dərəcəsini, neft geologiyası üzrə professor elmi vəzifəsini vermişdir.

1948-1949-cu illərdə Bakının Orconikidzeneft trestini dövlətin neft hasilatı planlarını yerinə yetirmir və ən geridə qalan trestlərdən birinə çevrilmişdi. Bu barədə M.Bağirovun 1949-cu il aprelin 18-də Moskvaya, SSRİ Nazirlər Sovetinə göndərdiyi məktubda yazılır: «Bir neçə il ərzində Orconikidzeneft dövlət planını yerinə yetirmir... Sizdən xahiş edirəm, trestin müdirini... rəhbərliyi bacarmadığı üçün vəzifədən azad edib, bu vəzifəyə mühəndis-geoloq Məmməd Abdul oğlu İsgəndərovu təyin edəsiniz...».

1949-1951-ci illərdə M.İsgəndərov Orconikidzeneft trestinin müdiri, 1951-1953-cü illərdə Leninneft trestinin müdiri, Azneft Birliyinin baş mühəndisi və rəisinin birinci müavini

olmuşdur. M.İsgəndərov Azərbaycan rəhbərliyinin etimadını daha da möhkəmləndirmək üçün ona tapşırılan bu işlərdə dövlətin neft sahəsində qoyduğu vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirir, trestlərin neft çıxarılması sahəsində geriliyini aradan qaldırır, onları Bakının qabaqcıl neft trestlərinə çevirir, neft sənayesinin daha da inkişaf etməsinə var qüvvəsi ilə çalışırdı.

Azərbaycan neft sənayesinin müxtəlif sahələrində təcrübəli təsərrüfat işçisi kimi yetişmiş M.İsgəndərov 1953-1954-cü illərdə Azərbaycan KP Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi, 1954-1959-cu illərdə isə Azərbaycan KP MK katibi vəzifələrini daşımışdır. O, bu vəzifələrdə özünü bacarıqlı, enerjili, hazırlıqlı rəhbər təsərrüfat işçisi kimi göstərmiş, sənaye və tikinti müəssisələrinə çətinlikləri aradan qaldırmaqda, dövlət tapşırıqlarını və öhdəliklərini yerinə yetirmələrində gündəlik yardım etmiş, istehsalatın yaxşı təşkilatçısı olduğunu göstərmişdir.

1959-1961-ci illərdə M.İsgəndərov Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri olmuşdur. O, bu dövrdə SSRİ məkanında o cümlədən Azərbaycanda geniş surətdə həyata keçirilməyə başlanmış yeddiillik planın yerinə yetirilməsi uğrunda gedən mübarizənin rəhbərlərindən biri olmuşdur. O, Azərbaycan iqtisadiyyatının və mədəniyyətinin bütün sahələrində nailiyyətlər qazanılması yolunda var qüvvəsini sərf etmişdir.

1961-ci il dekabrın 28-29-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinin beşinci çağırış səkkizinci sessiyası keçirilmişdir. Sessiyada deputatlar başqa məsələlərlə yanaşı təşkilat məsələsinə də baxmışdır. Sessiyanın dekabrın 29-da keçirilən üçüncü iclasında Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin sədri vəzifəsi məsələsi müzakirə olunmuşdur. Sessiyada deputatlar M.İsgəndərovu yekdilliklə Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin sədri seçmişlər. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin bu barədəki qərarında deyilir: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Ali Soveti qərara alır:

Məmməd Əbdül oğlu İsgəndərov yoldaş Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin sədri seçilsin, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsindən azad edilsin».

Uzun müddət təsərrüfat, partiya, sovet işləri sahələrində rəhbər vəzifədə işləmiş, böyük həyat təcrübəsi, xalqın hörmətini qazanmış M.İsgəndərov 1962-1969-cu illərdə respublikanın bu ən ali və məsul vəzifəsində çalışmış, sovetlərin idarəçilik işlərində fəaliyyətlərinin artması, təkmilləşdirilməsi, həyatın müxtəlif problemlərinin həll edilməsi, həyata keçirilməsi və s. məsələləri ilə ciddi məşğul olmuşdur. O, Ali Sovetin sessiyalarında Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni həyatı ilə əlaqədar məsələləri müzakirəyə qoymuş və məruzələrlə çıxış etmişdir.

1967-ci il oktyabrın 25-26-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinin yeddinci çağırış ikinci sessiyasının iclasları olmuşdur. İclasın gündəliyində müzakirə olunan məsələlərdən biri «Kənd və qəsəbə zəhmətkeş deputatlar sovetlərinin işini yaxşılaşdırmaq haqqında» olmuşdur. Bu məsələ ilə əlaqədar məruzə üçün Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin sədri M.İsgəndərova söz verilmişdir. O, məruzədə respublika xalq təsərrüfatının sürətlə inkişaf etdiyini, əmək məhsuldarlığının, mənfəətlər və digər texniki-iqtisadi göstəricilərin xeyli artdığını, kənd təsərrüfatı zəhmətkeşlərinin də yüksək nəticələr əldə etdiklərini göstərməklə yanaşı bu sahədə sovetlərin fəaliyyətindən, onların qarşılarında duran vəzifələrdən də xeyli danışmışdır. O demişdir: «... Respublikada yerli sovetlərinin son illərdə fəaliyyətini təhlil etdikdə görürük ki, ... rayon, şəhər sovetlərinin, həm də kənd və qəsəbə sovetlərinin çoxu istehsalat məsələlərinə yaxından fikir verməyə, öz ərazilərində yerləşən təsərrüfat təşkilatlarına tələbkarlıqla yanaşmağa, bu təşkilatların işinin vəziyyəti qayğısına qalmağa başlamışlar.

... Sovetlərin icraiyyə komitələri, daimi komissiyaları, deputatları öz işlərini yeni tələblərə uyğun surətdə qura bilmiş, əsas diqqəti iqtisadiyyat məsələlərinə verməyə başlamışlar.

... Sovetlər tərbiyə işi ilə daha çox və konkret məşğul olur, tapşırılan sahə üçün, dövlət və əmək intizamına əməl

edilməsi üçün hər bir kolxozçunun, sovxoz fəhləsinin məsuliyyət hissini artırmağa çalışırlar...

Təcrübə göstərir ki, hazırkı mərhələdə iqtisadiyyat və mədəniyyətin inkişaf mənafeyi yerli sovetlərin hüquqlarını daha da genişləndirməyi, hər bir sovetin, hər bir icraiyyə komitəsinin ... səlahiyyətini düzəltməyi və vəzifələrini aydın müəyyənləşdirməyi tələb edir.

«Kənd və qəsəbə zəhmətkeş deputatları Sovetlərinin işini yaxşılaşdırmaq haqqında» ... qərar qarşımıza bütün sahələrdə, ən əvvəl, təsərrüfat, maliyyə, torpaq məsələlərinin həllində, yerli sənaye müəssisələrinə, əhaliyə məişət xidməti və ictimai-mədəni xidmət göstərən müəssisələrə rəhbərlikdə kənd və qəsəbə sovetlərinin hüquqlarını genişləndirmək vəzifəsini qoyur».

1970-1971-ci illərdə M.İsgəndərov Azərbaycan EA Dərin Neft və Qaz yataqları Problemləri İnstitutunun direktoru vəzifəsini daşımışdır. O, ilk gündən institutda neft və qaz yataqlarının layihələşdirilməsi və təhlili metodlarının yaradılması, təkmilləşdirilməsi, yataqların ehtiyatlarının müəyyənləşdirilməsi, neft və qaz-kondensat yataqlarının texnoloji sxemlərinin tərtib edilməsi sahəsinə bilavasitə rəhbərlik etmişdir.

Məmməd Əbdül oğlu İsgəndərov 1972-ci ildən İttifaq əhəmiyyətli pensiyaçı olmuşdur.

M.İsgəndərov dəfələrlə Azərbaycan KP MK və Bakı Komitəsinin, onların bürolarının üzvü, Azərbaycan və SSRİ Ali sovetlərin deputatı, plenum, konfrans, qurultay, sessiyaların nümayəndəsi olmuşdur.

O, iki dəfə Lenin ordeni, Qırmızı Ulduz ordeni və medallarla təltif olunmuşdur.

Məmməd Əbdül oğlu İsgəndərov 1985-ci il mayın 28-də Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

* * *

- Azərbaycan Ali Sovetinin deputatları. Yeddinci çağırış. Bakı, 1968.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivində, f.1, siy.77, iş 577; siy.35, iş 211.
- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Altıncı çağırış. Bakı, 1965.
- Beşinci çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin iclasları (səkkizinci sessiya). Stenoqrafik hesabat. Bakı, 1962.
- Yeddinci çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin iclasları. İkinci sessiya. Stenoqrafik hesabat. Bakı, 1968.

ƏNVƏR NƏZƏR OĞLU ƏLİXANOV

dekabr 1961 – aprel 1970

Azərbaycanın siyasi, dövlət xadimlərindən, neftçi geoloqlarından biri Ə.Əlixanov olmuşdur.

Ənvər Nəzər oğlu Əlixanov 1917-ci il aprelin 14-də Bakı şəhərində fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. O, 1924-cü ildə Bakı şəhəri 19 saylı natamam orta məktəbə getmiş, məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirib 1931-ci ildə Bakı şəhəri Sabunçu qəsəbəsindəki texnikuma daxil olmuşdur. Ə.Əlixanov 1934-cü ildə texnikumu bitirib texnik-geoloq peşəsinə yiyələnir. O, gənc texnik-geoloq kimi Zığda neft mədənlərində əmək fəaliyyətinə başlayır, 1936-cı ilin sentyabrına kimi burada çalışır.

1936-1941-ci illərdə Ə.Əlixanov Azərbaycan Sənaye İnstitutunun kəşfiyyat-geologiya fakültəsinin tələbəsi olmuş, 1941-ci ilin mayında institutu bitirib mədən mühəndis-geoloqu ixtisasını almışdır.

Ə.Əlixanov institutu bitirdikdən sonra Kaqanoviçneft trestinin 3-cü mədəninə geoloq göndərilir. Burada bir neçə ay işlədikdən sonra orduya çağırılır.

1941-1942-ci illərdə Ə.Əlixanov sovet ordusunda xidmət etmişdir. O, əvvəl Tbilisi şəhərindəki topçuluq məktəbində oxumuş və leytenant rütbəsi almışdır. O, gənc topçu zabıt kimi Kırım və Şimali Qafqaz cəbhələrində gedən döyüşlərdə iştirak etmişdir.

Ə.Əlixanov neftçi olduğu üçün 1942-ci ilin oktyabrında Dövlət Müdafiə Komitəsinin əmri ilə ordudan tərxis olunub Bakıya qayıdır.

1942-1945-ci illərdə Ə.Əlixanov Leninneft trestinin 7-ci mədəninə baş geoloq kimi çalışmış, döyüşən orduya çoxlu neft və neft məhsulları göndərilməsi üçün xeyli iş görmüşdür.

İstehsalatda özünü yüksək səviyyəli və bacarıqlı, çalışqan mütəxəssis, fəal ictimaiyyətçi kimi göstərmiş Ə.Əlixanov irəli çəkilərək 1945-1947-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın neft şöbəsində təlimatçı, Bakı Komitəsində isə neft qazma şöbəsi müdirinin müavini vəzifələrində işləmişdir.

Ə.Əlixanov 1947-1950-ci illərdə Bakı şəhəri Kaqanoviç rayon Partiya Komitəsinin əvvəlcə ikinci, sonra birinci katibi olmuşdur. O, bu vəzifələrdə mədəni və idarələrdə ilk partiya təşkilatlarının möhkəmləndirilməsi, fəhlələr, mühəndis-texniki işçilər arasında siyasi işin yaxşılaşdırılması, bacarıqlı və hazırlıqlı mütəxəssislərlə təmin olunması, neftçilər arasında yarışların genişləndirilməsi sahəsində xeyli əmək sərf etmişdir. Onun gərgin fəaliyyəti nəticəsində Kaqanoviçneft trestində neft və qaz çıxarılması və emalı üzrə qabaqcıllar sırasına çıxmış, dövlət tapşırıqlarını vaxtında və artıqlaması ilə yerinə yetirmişdir.

1950-1951-ci illərdə Ə.Əlixanov Azərbaycan KP MK-nın əvvəlcə ağır sənaye şöbəsi müdirinin müavini, sonra isə müdiri olmuşdur. Rəhbər partiya işində çalışqan Ə.Əlixanov ona verilən tapşırıqları vaxtılı-vaxtında yerinə yetirməyə, tabeliyində olan təşkilatların fəaliyyətinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi işində var qüvvəsi ilə çalışmışdır.

Azərbaycan KP MK neft sənayesini bacarıqlı mütəxəssislərlə möhkəmləndirmək məqsədi ilə onu neft sənayesinə rəhbər vəzifəyə göndərir. Ə.Əlixanov 1950-1951-ci illərdə Azərbaycan neft kəşfiyyatı birliyinin, 1951-1952-ci illərdə Azərdənizneft birliyinin rəisi, 1953-1954-cü illərdə Azərneft birliyi rəisinin əvvəlcə müavini, sonra isə birinci müavini, 1954-1955-ci illərdə Azərbaycan SSR neft sənayesi nazirinin müavini, 1955-1958-ci illərdə isə Azərbaycan SSR neft sənayesi nazirinin birinci müavini, 1958-1959-cu illərdə isə Azərbaycan SSR neft sənayesi naziri vəzifəsində işləmişdir. Ə.Əlixanov Azərbaycan neft sənayesinin bu rəhbər vəzifələrində özünü yüksək səviyyəli bir mütəxəssis olduğunu göstərmiş və yeni-yeni neft yataqlarının, xüsusən Xəzər dənizində kəşf edilib

istismara verilməsində xeyli təklif irəli sürmüş, neft sənayesində istehsalat tapşırıqlarının, öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində, neftçilər arasında yarışların genişləndirilməsində çox iş görmüşdür.

1961-ci ildə bir qrup Azərbaycan neftçisi, o cümlədən Ə.Əlixanov Azərbaycanda dənizdə neft yataqları kompleksinin, əsasən Xəzərin dərinlik akvatoriyasının kəşf olunması və istismara verilməsi sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlər üçün Lenin mükafatına layiq görülmüşdür.

Ə.Əlixanov fəaliyyət göstərdiyi dövrdə istər adi istehsalat, istərsə də rəhbər partiya və dövlət işçisi olmasına baxmayaraq, həmişə elmi işlə məşğul olmuşdur. O, 1957-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən geologiya-mineralogiya elmlər namizədi elmi dərəcəsinə layiq görülmüş, 1965-ci ildə isə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək geologiya-mineralogiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

Artıq Azərbaycanda özünü bacarıqlı, tələbkar, təşkilatçı kimi göstərən Ə.Əlixanov yüksək partiya və sovet vəzifələrinə irəli çəkilməmişdir. O, 1959-1961-ci illərdə Azərbaycan KP MK katibi vəzifəsini aparmışdır. O, bu vəzifədə də respublikanın təsərrüfat və ictimai həyatının qarşısında duran problemlərin həll olunmasında yaxından iştirak etmiş, Azərbaycan zəhmətkeşləri içərisində böyük nüfuz və hörmət qazanmışdır.

1961-ci il dekabrın 28-29-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinin beşinci çağırış səkkizinci sessiyası keçirilmişdir. Sessiyanın iclaslarında respublikanın təsərrüfat və ictimai həyatının müxtəlif sahələrinə aid bir sıra məsələlər, o cümlədən təşkilatı məsələ də müzakirə edilmişdir. Sessiyanın üçüncü iclasında Ə.Əlixanovun Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri seçilməsi təklif olunur. Deputatlar onu bu vəzifəyə yekdilliklə seçirlər. Bu haqda Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarında deyilir: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Ali Soveti qərara alır:

Ənvər Nəzər oğlu Əlixanov yoldaş Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri təyin edilsin».

Ə.Əlixanov 1962-1970-ci illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri olmuşdur. O, respublikanın bu ən yüksək vəzifələrinin birinə rəhbərliyə başladığı ilk gündən Azərbaycan sənayesinin, kənd təsərrüfatının, elm və mədəniyyətinin müxtəlif sahələrinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi sahəsində əlindən gələni əsirgəməmiş və onun daima tərəqqi etməsinə çalışmışdır. Bu, 1965-ci il oktyabrın 20-də keçirilmiş Azərbaycan SSR Ali Sovetinin altıncı çağırış səkkizinci sessiyasında etdiyi məruzədən aydın görünür. O, məruzəsində demişdir: «Müttəfiq respublikaların mehriban ailəsində Azərbaycan SSR sənayesi də müvəffəqiyyətlə inkişaf edir. Nisbətən qısa tarixi müddətdə əsasən müharibədən sonrakı illər ərzində respublikanın sənayesi keçmişdə ona xas olan bitərəfliyə son qoymuş və çoxsahəli sənayeyə çevrilmişdir...

Bir sıra mütərəqqi sahələrin böyük sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində sənaye istehsalının quruluşu yaxşılaşmışdır... Sumqayıt, Mingəçevir, Əli Bayramlı və Daşkəsən kimi yeni sənaye mərkəzlərinin inkişafı davam etdirilir, bir sıra kiçik və orta şəhərlərdə yeni müstəqil müəssisələr və Bakının iri zavodlarının filialları yaradılmışdır... Son illər sənaye istehsalına artım sürəti bir qədər ləngimişdir; kapital qoyuluşunun və istehsalat fondlarının səmərəsi bir qədər azalmışdır...

Nöqsanlar və çətinlikləri aradan qaldırmaq, istehsalın, kapital qoyuluşunun və əsas fondların səmərəsini artırmaq, buraxılan məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq sənayemizin ən mühüm vəzifəsidir...

Müəssisə kollektivlərinin, bütün sənaye işçilərinin geniş yaradıcılıq təşəbbüsü və fəallığı qarşımızda duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsində ciddi rol oynayacaqdır».

1970-1976-cı illərdə Ə.Əlixanov Azərbaycan EA Geologiya İnstitutunun direktoru olmuşdur. İnstitut bilavasitə onun rəhbərliyi altında faydalı qazıntı yataqlarının yeni proqnoz

metodlarının işlədilməsi, respublikanın perspektivli rayonlarında mühüm faydalı qazıntı növlərinin axtarışı və kəşfiyyat işlərinin müəyyən edilməsi və s. problemlər sahəsində elmi-tədqiqat işləri aparmışdır.

Ə.Əlixanov 1976-1990-cı illərdə Azərbaycan EA Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqi İnstitutunda dəniz geologiyası laboratoriyasına rəhbərlik etmiş, burada da öz əsas işini – Xəzərin neft-qazlı sahələrinin tədqiqini davam etdirmişdir.

Ə.Əlixanov 1950-1970-ci illərdə dafələrlə Azərbaycan KP MK və BK üzvlüyünə namizəd və üzvü, büro və rəyasət heyətinin üzvü, Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin üzvü, plenum, konfrans və qurultayların nümayəndəsi, sessiyaların deputatı olmuşdur.

O, iki dəfə Lenin ordeni, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və medallarla mükafatlandırılmışdır.

Ə.Əlixanov 1993-cü il Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

* * *

- Altıncı çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin iclasları. Səkkizinci sessiya. Stenoqrafik hesabat. Bakı, 1966.

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.77, iş 165.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Altıncı çağırış. Bakı, 1965.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Yeddinci çağırış. Bakı, 1968.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.IV. Bakı, 1980.

- Beşinci çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin iclasları (səkkizinci sessiya). Stenoqrafik hesabat. Bakı, 1962.

ƏLİ İSMAYIL OĞLU İBRAHİMOV

aprel 1970 – yanvar 1981

Azərbaycanın siyasi, dövlət və təsərrüfat rəhbərlərindən biri Ə.İbrahimov olmuşdur.

Əli İsmayıl oğlu İbrahimov 1913-cü il oktyabrın 1-də Rusiya imperiyasının Çita vilayətinin Ust-Kara kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Onun baba və nənələri 1860-1870-ci illərdə Sibirə sürgün edilmiş azərbaycanlı kəndliləri olmuşdur. Atası və anası Sibirdə doğulmuş və orada yaşamışlar. İncilabi hərəkata qoşulmuş atası İsmayıl 1919-cu ildə ağ qvardiyaçılar tərəfindən güllələnmişdir. Anasının himayəsində olan Əli kənd məktəbində oxumuş və onu 1929-cu ildə bitirmişdir.

1929-cu ildə İbrahimovlar ailəsi Bakıya köçür. Ə.İbrahimov Bakıya gəldikdən sonra tezliklə Bakı mexaniki texnikumuna daxil olur. 1932-ci ildə texnikumu texnik-mexanik peşəsi ilə bitirən Ə.İbrahimov I.Şmidt (indiki Səttarxan) adına zavodda əmək fəaliyyətinə başlayır.

Ə.İbrahimov istehsalatda işləməklə yanaşı savadını, biliyini artırmaq işinə də fikir verirdi. O, bu məqsədlə 1932-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun mexanika fakültəsinə daxil olmuşdur. Zavodda əmək fəaliyyəti göstərən Ə.İbrahimov 1937-ci ildə institutu mühəndis-mexanik kimi bitirib ali təhsilli mütəxəssisə çevrilir. Gənc mühəndis Ə.İbrahimov I.Şmidt adına zavodda əsas istehsalat sahələrindən birinə – mexaniki sexə başçılıq etməyə başlayır. O, burada 1938-ci ilin dekabrına kimi çalışır. Sonra işə əsgərliyə çağırılır.

1938-1940-cı illərdə Ə.İbrahimov sovet ordusunun Sakit okean donanmasının tərkibində Olqa limanında qulluq etmişdir.

1941-1943-cü illərdə təcrübəli mütəxəssis, işgüzar rəhbər Ə.İbrahimov 1 May adına Bakı maşınqayırma zavodunun baş mühəndisi vəzifəsinə irəli çəkilir. 1943-1945-ci illərdə o, Kirov

adına Bakı qazıma dəzgahları zavodunun direktoru olmuşdur. O, bu zavodların müharibənin tələb etdiyi sursatlar istehsal etməsi, döyüşən ordunu hərbi ləvazimatlarla və neft mədənlərini avadanlıqla təmin olunması sahəsində var qüvvəsi ilə çalışmışdır.

Ə.İbrahimov 1945-1946-cı illərdə Bakı Partiya Komitəsi katibinin maşınqayırma sənayesi üzrə müavini olmuşdur. Lakin tezliklə o, yenidən neft maşınqayırma sənayesi müəssisələrində geriliyi aradan qaldırmaq, kadrla möhkəmləndirmək məqsədilə istehsalata rəhbər vəzifəyə göndərilir. Ə.İbrahimov 1946-1948-ci illərdə Azneftmaş trestinə rəhbərlik etmişdir. O ilk gündən trestə tabe olan zavod və sexlərin texnoloji proseslərinin yaxşılaşdırılması, əməyin düzgün təşkil edilməsi və s. tədbirlər həyata keçir. Bunların nəticəsində Azneftmaşın müəssisələri istehsalat tapşırıqlarını və planlarını artıqlaması ilə yerinə yetirmiş və respublikanın qabaqcıl müəssisələrinə çevrilmişdir.

1948-1950-ci illərdə Ə.İbrahimov Azərbaycan KP MK katibinin müavini, sənaye və nəqliyyat şöbəsinin müdiri olmuşdur. O, Azərbaycan MK-da işlədiyi zaman müəssisələrdə siyasi-kütləvi işin yüksəldilməsi, istehsalat planlarının yerinə yetirilməsi sahəsində xeyli iş görmüş, yüngül, toxuculuq, yeyinti nazirliklərinin sənayenin və nəqliyyatın başqa sahələrinin müəssisələrinin əksəriyyəti plan tapşırıqlarını vaxtından əvvəl ödəmişdir. Respublikanın dəmiryol, su və avtomobil nəqliyyatında vəziyyətin yaxşılaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, işgüzar kadrlarla təmin olunmasında var qüvvəsini sərf etmişdir.

Ə.İbrahimov 1950-1953-cü illərdə Azərbaycan Nazirlər Sovetinin Dövlət Plan Komissiyasının sədri, 1953-1954-cü illərdə respublika Dövlət Plan Komitəsinin sədrinin birinci müavini, 1954-1963-cü illərdə Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsinin sədri, 1963-1965-ci illərdə Zaqafqaziya iqtisadi rayonunun Plan Komissiyasının sədri, 1965-1970-ci illərdə isə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə respublika xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin planlaşdırması, iri fabrik və

zavodların, elektrik stansiyalarının Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında tikilməsi, şəhər və kəndlərin planlı qaydada abadlaşdırılması sahələrinə kapital qoyulması, yeni tikilən müəssisələrin bacarıqlı kadrlarla təmin olunması işinə xeyli fikir vermişdir.

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə.Əliyevin tövsiyəsi ilə Ə.İbrahimov 1970-1981-ci illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə sədrlik etmiş və SSRİ Nazirlər Sovetinin üzvü olmuşdur. Artıq təcrübəli və bacarıqlı təşkilatçı kimi özünü göstərmiş Ə.İbrahimov respublikanın bu məsul vəzifəsində Azərbaycan sənayesinin, iqtisadiyyatının, mədəniyyətinin hərtərəfli inkişaf etməsi işində var qüvvəsi ilə çalışmış, böyük əmək sərf etmişdir.

Ə.İbrahimov 1981-ci ilin yanvarında öz xahişi ilə İttifaq əhəmiyyətli pensiyaya getdiyi üçün Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədri vəzifəsindən çıxmışdır. H.Əliyevin imzaladığı, 1981-ci il yanvarın 16-da Azərbaycan KP MK-nın çıxardığı qərarda yazılır: «Ə.İbrahimovun pensiyaya getməsi ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsindən azad edilməsi haqqında xahişini yerinə yetirmək».

Ə.İbrahimov dəfələrlə Azərbaycan KP MK və Sov. İKP MK üzvlüyünə namizəd, Azərbaycan KP MK və bürosunun, Azərbaycan Ali Soveti rəyasət heyətinin üzvü, plenum, konfrans və qurultayların nümayəndəsi, SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş və sessiyaların işində iştirak etmişdir.

Ə.İbrahimovun əmək fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, 3 dəfə Lenin ordeni, 3 dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeqi və müxtəlif medallarla təltif edilmişdir.

Ə.İbrahimov 1990-cı il fevralın 15-də Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

* * *

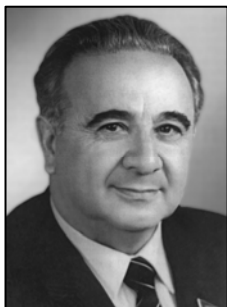
- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.77, iş 1224.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.IV. Bakı, 1980.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Onuncu çağırış. Bakı, 1982.

HƏSƏN NEYMƏT OĞLU SEYİDOV

yanvar 1981 – yanvar 1989

Azərbaycanın siyasi və dövlət xadimlərindən biri H.Seyidov olmuşdur.

Həsən Neymət oğlu Seyidov 1932-ci il avqustun 16-da Gürcüstan Respublikasının Marneuli rayonunun Qaçaqan kəndində ortabab kəndli ailəsində anadan olmuşdur. O, 1951-ci ildə kənd orta məktəbini bitirib Bakıya gəlmişdir.

H.Seyidov 1951-ci ildə Ç.İldırım adına Azərbaycan Politexnik İnstitutunun mexanika fakültəsinə daxil olmuşdur. 1956-cı ildə institutu müvəffəqiyyətlə bitirən H.Seyidov Bakı şəhərindəki I.Şmidt adına maşınqayırma zavoduna işə göndərilir. O, bu zavodda 1956-1965-ci illərdə usta köməkçisi, böyük mühəndis-texnoloq, növbə, sahə rəisi, zavodun baş mühəndisinin müavini işləmişdir. Bu vəzifələrdə özünü çalışqan, istehsalat təşəbbüsləri irəli sürən işçi, fəal ictimaiyyətçi kimi göstərmişdir. Zavod işçilərinin və rəhbər dairələrin nüfuzunu qazanmış H.Seyidov zavoda direktor təyin edilmişdir. O, 1965-1971-ci illərdə I.Şmidt adına maşınqayırma zavodunun direktoru olmuşdur. H.Seyidov direktor olduğu ilk gündən zavodda birinci növbədə nizam-intizamın möhkəmlənməsinə, istehsalatın təmərküzləşdirilməsinə, yeni-yeni neft avadanlıqlarının və qazıma dəzgahlarının istehsalının artırılmasına, keyfiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına, dünya standartlarına uyğunlaşmasına xeyli fikir vermişdir. O, zavodun ölkə miqyasında maşınqayırma müəssisələri arasında qabaqcıllar sırasında adının çəkilməsinə nail olmuşdur.

Özünü bacarıqlı istehsalat rəhbəri kimi göstərən H.Seyidov 1971-1981-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın əvvəlcə sənaye-nəqliyyat şöbəsinin müdiri, sonralar isə Azərbaycan KP MK katibi vəzifələrində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə sənaye sahəsini bilən bir mütəxəssis kimi MK-nın sənaye problemləri

ilə məşğul olmuş və Azərbaycan sənayesinin müxtəlif sahələrinin hərtərəfli inkişaf etməsinə, yeni texnika və texnologiyanın istehsalata tətbiq olunmasına, Sumqayıt, Daşkəsən, Əli Bayramlıda müxtəlif sənaye müəssisələrinin tikilib istifadəyə verilməsinə səylə çalışmışdır.

H.Əliyevin tövsiyəsi əsasında H.Seyidov 1981-1989-cu illərdə Azərbaycan Nazirlər Sovetinin sədri olmuşdur. O, baş nazir kimi Azərbaycan xalq təsərrüfatının daha da tərəqqi etməsi, şəhər və kəndlərinin abadlaşdırılması, respublika zəhmətkeşlərinin maddi rifahının yaxşılaşdırılması, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsində qarşısında duran dövlət tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi işinə xeyli əmək sərf etmişdir. H.Seyidov 1989-2004-cü illərdə «Azərinkom» informasiya-kommersiya birliyinin rəhbəri olmuşdur.

H.Seyidov dəfələrlə Azərbaycan KP MK-nın plenum, konfrans, qurultaylarının nümayəndəsi seçilmiş, Azərbaycan KP MK üzvlüyünə namizəd, üzv, Sov. İKP MK üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. SSRİ, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı, Azərbaycan Ali Soveti rəyasət heyətinin və SSRİ Nazirlər Sovetinin üzvü olmuşdur.

H.Seyidov Lenin ordeni, iki dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və müxtəlif medallarla təltif olunmuşdur.

H.Seyidov 2004-cü il dekabrın 8-də vəfat etmiş və Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.61, iş 48; f.1, siy.62, iş 138; f.1, siy.68, iş 362.

- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.VIII. Bakı, 1984.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Səkkizinci çağırış. Bakı, 1973.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. Onuncu çağırış. Bakı, 1982.

- «Azərbaycan» qəz., 2004, 9 dekabr, №285.

- Bababəkiri P. Seyidli nəsli. Bakı, 2002.

AYAZ NİYAZ OĞLU MÜTƏLLİBOV

27 yanvar 1989 – 25 yanvar 1990

Azərbaycanın dövlət və siyasi xadimlərindən biri Ayaz Niyaz oğlu Mütəllibovdur. O, 1938-ci il mayın 12-də Bakı şəhərində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. 1956-cı ildə Bakıda 189 sayılı orta məktəbi bitirmişdir. 1962-ci ildə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə 1958-ci ildə başlamışdır.

1958-1959-cu illərdə Azərbaycan Hidrotexnika və meliorasiya ETİ-də mexanizasiya şöbəsinin texniki, 1959-1966-cı illərdə Bakı Soyuducular zavodunda mühəndis-konstruktor, baş mühəndis, yığma sexinin ustası, texniki nəzarət şöbəsinin rəisi, konstruktor bürosunun rəisi, 1966-1974-cü illərdə Soyuducular zavodunun direktoru, 1974-1977-ci illərdə isə Bakı elektron məişət cihazları birliyinin baş direktoru olmuşdur.

A.Mütəllibov bu vəzifələrdə Azərbaycan sənayesinin yeni sahələri olan soyuducu və məişət cihazları istehsalı işinə rəhbərlik edərək, onların istehsalının gün-gündən artırılması, zəhmətkeşlərin tələbatının ödənilməsi, zavodların işin öhdəsindən gələ bilən, bacarıqlı kadrlarla təmin olunması və fəhlələrin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına qayğı göstərmişdir.

1977-ci il sentyabrın 21-də Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi seçilmiş, 1980-ci il yanvarın 5-də bu vəzifədən azad olunaraq H.Əliyevin tövsiyəsi ilə Azərbaycan SSR yerli sənaye naziri təyin edilmişdir.

1982-1989-cu illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini, Azərbaycan SSR Plan Komitəsinin sədri olmuşdur. A.Mütəllibov Plan Komitəsinə başçılıq edərkən respublika xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə, əsasən Sumqayıt, Mingəçevir, Əli Bayramlı kimi şəhərlərdə yeni-yeni

sənaye müəssisələri salınması üçün kapital qoyuluşunun artırılmasına, işlərin planlı surətdə aparılmasına səy göstərmişdir.

Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin 1989-cu il 27 yanvar tarixli qərarı ilə Nazirlər Sovetinin sədri təyin edilmişdir.

1990-cı il 20 yanvar hadisələrindən sonra yanvarın 24-25-də çağırılmış Azərbaycan KP MK plenumunda A.N.Mütəllibov Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsindən azad olunaraq Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 26 yanvar tarixli qərarı ilə Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsindən azad olunmuşdur.

A.Mütəllibov 1990-1991-ci illərdə Azərbaycan KP MK-ya rəhbərlik etmişdir. Lakin bu dövrdə yaranmış ağır ictimai-siyasi şərait onu bu vəzifəni aparmağa imkan vermədi, respublikada Kommunist Partiyasının fəaliyyətini dayandırmağa məcbur etdi. 1991-ci il sentyabrın 14-də Azərbaycan KP-nin fəvqəladə XXXIII qurultayı çağırıldı. O, qurultayda respublikada kommunist partiya təşkilatlarının fəaliyyətinin dayandırılması təklifi ilə çıxış etdi. Bundan sonra qurultay Azərbaycan KP-nin buraxılması haqqında qərar qəbul etdi.

1990-cı ilin may ayından Azərbaycanda prezident idarəçiliyinə keçildi. Mayın 18-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbəti sessiyası çağırıldı. Sessiya «Azərbaycan SSR prezidenti vəzifəsinin təsis edilməsi haqqında qanunun qüvvəyə minməsi haqqında» qərar qəbul etdi və A.Mütəllibovu Azərbaycan SSR-in prezidenti seçdi. A.Mütəllibov Azərbaycanın tarixinə ilk prezident kimi daxil olmuş və 1990-1992-ci illərdə bu vəzifədə olmuşdur. Bu dövrdə Azərbaycanda qüvvətlənməkdə olan milli azadlıq hərəkatı, erməni-azərbaycanlı münafişəsi və Ermənistan qoşunlarının Azərbaycan torpaqlarını işğala başlaması, AXC liderlərinin hakimiyyəti ələ keçirmələri nəticəsində A.Mütəllibov prezidentlikdən istefa vermək və ölkəni tərk edib Rusiyada yaşamaq məcburiyyətində qaldı.

A.Mütəllibov dəfələrlə Azərbaycan KP MK v  bürosunun  zvv , Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı, plenum, konfrans v  qurultayların, sessiyaların, m şavir l rin nümayəndəsi olmuşdur.

Texniki jurnallarda bir neçə elmi məqaləsi çap edilmişdir.

O, iki dəfə Qırmızı  m k Bayrağı ordeni v  müxtəlif medallarla təltif edilmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar v   ctimai H r katlar Dövlət Arxivi, f. 8.2, siy.25, iş 575.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. On birinci  ağırış. Bakı, 1985.

- «Baku» q z., 1990, 29 yanvar, №16.

- «Kommunist» q z., 1989, 28 yanvar, №24.

HƏSƏN ƏZİZ OĞLU HƏSƏNOV

yanvar 1990 – aprel 1992

Azərbaycanın ictimai, dövlət və siyasi xadimlərindən, diplomat və alimlərindən biri də H.Həsənovdur.

Həsən Əziz oğlu Həsənov 1940-cı il oktyabrın 20-də Tbilisidə fəhlə ailəsində anadan olmuş, «Şeytan bazar» deyilən müsəlman məhəlləsində böyümüş, gürcü, erməni, rus və yəhudi gəncləri arasında yetkinləşmiş, onların milli, dini və mənəvi xüsusiyyətlərini dərinlən öyrənmişdir.

1948-ci ildə Tbilisi şəhər 43 sayılı məktəbə gedən H.Həsənov tezliklə məktəbin çalışqan və fəal şagirdlərindən olmuş, biliyi və intizamı ilə müəllimlərin və şagirdlərin hörmətini qazanmışdır. 1958-ci ildə orta məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən H.Həsənov Bakıya gəlmiş və Ç.İldırım adına Azərbaycan Politeknik İnstitutuna daxil olmuşdur.

1958-1963-cü illərdə Azərbaycan Politeknik İnstitutunun inşaat fakültəsinin tələbəsi olmuş və institutu bitirərək yollar tikintisi mühəndisi peşəsinə yiyələnmişdir. H.Həsənov tələbəlik illərindən ictimai fəaliyyətə başlamışdır: O, 1960-cı ildə Bakı Tələbə Şurasının sədri, 1961-ci ildə institut komsomol komitəsi katibinin müavini, 1962-ci ildə Azərbaycan LKGİ Bakı Komitəsinin təlimatçısı, 1962-1965-ci illərdə Oktyabr rayon komitəsinin katibi, 1965-1966-cı illərdə Azərbaycan LKGİ MK-da komsomol təşkilatı bölməsinin müdiri olmuşdur.

H.Həsənov 1966-1967-ci illərdə S.Dadaşov adına Azərbaycan İnşaat materialları və konstruksiyası institutunun aspiranturasında oxumuşdur.

H.Həsənov 1967-ci ilin mayından yenidən partiya işinə qayıdır, 1969-cu ilin yanvarına kimi Azərbaycan KP MK tikinti və şəhər təsərrüfatı şöbəsinin təlimatçısı, 1969-1971-ci illərdə

isə Moskvada ÜİLKĞİ MK-də komsomol təşkilat şöbəsinin məsul təlimatçısı olmuşdur.

1971-ci ilin əvvəllərində Bakıya qayıtmış H.Həsənov Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Əliyevin tövsiyəsi ilə 1971-1975-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın tikinti və şəhər təsərrüfatı şöbəsində təlimatçı, bölmə müdiri, şöbə müdirinin müavini vəzifələrində çalışmışdır. 1975-1978-ci illərdə Azərbaycan KP 26 Bakı Komissarı (indiki Səbəyil) rayonu partiya komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçilmişdir.

1978-1981-ci illərdə H.Həsənov Azərbaycan KP Sumqayıt və Kirovabad (Gəncə) şəhər partiya komitələrinin birinci katibi işləmişdir.

H.Həsənov 1981-ci il yanvarın 16-da Azərbaycan KP MK bürosunun qərarı ilə Azərbaycan KP MK katibi və büro üzvü seçilmişdir. O, 1981-1990-cı illərdə Azərbaycan KP MK-nın ideologiya, inşaat və nəqliyyat, iqtisadi məsələlər üzrə katibi vəzifəsini daşımışdır.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il 26 yanvar tarixli fərmanı ilə Nazirlər Sovetinin sədri təyin edilmişdir.

1990-cı il fevralın 9-da Azərbaycan KP MK bürosunun iclası keçirilmişdir. İclasın qərarı ilə H.Həsənov Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq edilir. Azərbaycan KP MK bürosunun qərarında deyilir: «Həsən Əziz oğlu Həsənov Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq edilsin... Yoldaş H.Həsənovun Azərbaycan KP MK katibi vəzifəsindən azad olunması təklifini Azərbaycan KP MK plenumunun müzakirəsinə daxil etmək».

H.Həsənov Azərbaycan Respublikasının bu ali icraedici vəzifəsində 1990-cı ilin fevralından 1992-ci ilin aprelinə kimi çalışmışdır. O, SSRİ tərkibində Azərbaycan SSR-in sonuncu baş naziri və Azərbaycan tam müstəqillik qazandıqdan sonra onun ilk baş naziri olmuşdur. O, Azərbaycanın baş naziri olarkən Türkiyə Respublikasının baş naziri Məsud Yılmaz, prezidenti Turqut Özal və parlament çoxluğunun lideri Süleyman Dəmirəllə danışıqlar aparmışdır.

H.Həsənov Azərbaycan müstəqil dövlət olduqdan sonra cəmiyyətin yenidən qurulması və demokratikləşdirilməsi istiqamətində bir çox qanun, qərar və qətnamələrin hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin iştirakçısı olmuşdur.

O, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının və sahibkarlığın ilk tədbiri olan Bakıda 1991-ci ildə keçirilən iri beynəlxalq Bizneç konqresin təşkilatçısı olmuşdur.

SSRİ tərkibində olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrin birbaşa inkişaf etdirməsinin tərəfdarı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə, İran, Avstraliya, İtaliya, Belçika, Səudiyyə Ərəbistanına, SSRİ-nin keçmiş respublikalarına – yeni müstəqil dövlətlərə getmiş hökumət nümayəndə heyətinə başçılıq etmişdir.

1990-cı ilin sentyabrında Türkiyə dövlət və hökumət başçıları ilə Ankarada və İstanbulda apardığı danışıqlar nəticəsində birbaşa avrasiya, dəniz və avtomobil reyslərinin, telefon əlaqələri və birbaşa televiziya proqramlarının açılması, Naxçıvanda Azərbaycanın Türkiyə ilə sərhəddindəki Sədərək avtomobil və dəmiryolu körpüsünün tikilməsi, Naxçıvanın Türkiyədən gələn elektrik enerjisi ilə təmin edilməsi, Bakıda Türkiyənin baş konsulluğunun açılması haqqında, gələcək birbaşa beynədxalq əlaqələrin əsasını qoyan bir sıra hökumətlərarası müqavilələr imzalamışdır.

1991-ci ilin iyununda H.Həsənovun İrana səfəri zamanı rəsmi Azərbaycan-İran danışıqları keçirilmiş, geniş əhatəli məsələlərə aid hökumətlərarası müqavilələr imzalanmışdır.

H.Həsənov 1992-ci ilin fevral ayında Brusselə getmiş, Avropa Şurasının Siyasi Komitəsinin iclasında çıxış etmiş və Azərbaycana tərəfdarlar qazandırmışdır. Həmin dövrdə H.Həsənov NATO-nun qərargahına getmiş, geniş çıxış etmiş, çoxlu sualları aydınlaşdırmışdır.

1992-1993-cü illərdə H.Həsənov ABŞ-ın Nyu-York şəhərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatında (BMT) Azərbaycan Respublikasının ilk daimi nümayəndəsi vəzifəsində çalışmış və ona müstəqil Azərbaycanın fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri

rütbəsi verilmişdir. 1993-cü ilin aprelinde BMT TŞ-də Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinə dair 822 sayılı birinci qətnamə, iyul ayında isə 853 sayılı ikinci qətnamə qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin fərmanına əsasən H.Həsənov 1993-1998-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri işləmişdir. O, bu dövrdə Fransa, Türkiyə, İran, Çin, Almaniya, Rusiya, Misirə rəsmi səfər etmiş, səfərlər zamanı iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin dərinləşdirilməsinə dair bir sıra mühüm ikitərəfli sənədlər imzalamışdır.

Xarici işlər naziri vəzifəsindən azad edildikdən sonra H.Həsənov elmi və bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamış, Azərbaycan arxivlərindən materiallar toplamış və bir sıra əsərlər yazmışdır. Azərbaycan mütəfəkkiri və dramaturqu M.F.Axundovun oğlu Rəşid bəy Axundovun arxivini toplayıb nəşr etdirmiş, «Brüsseldən məktublar» adlı pyes yazmış, Azərbaycan Milli Dram Teatrının səhnəsində qoyulmuşdur. Onun İstanbulda «Müstəqil Azərbaycanın yolları», «ABŞ-da lobbiləşmə və Azərbaycan lobbisinin yaranma problemləri», «Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına təcavüzü», «Azərbaycanın dünya sisteminə daxil edilməsi», «BMT nəzdində Azərbaycan Respublikasının daimi nümayəndəliyinin fəaliyyət xronikası», «Nəriman Nərimanov – milli təmayüllü kommunist» və s. əsərlərini yazmış və nəşr etdirmişdir.

H.Həsənov SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin, Azərbaycan KP MK və Bakı Komitəsinin üzvlüyünə namizəd və üzvü olmuş, konfrans, plenum, qurultay və sessiyalarında nümayəndə kimi iştirak etmişdir.

H.Həsənov 1995-2000-ci illərdə birinci çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı olmuşdur.

H.Həsənov 2004-cü ilin iyulunda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Birləşmiş Dissertasiya Şurasında «Nəriman Nərimanovun milli dövlətçilik

baxışları və fəaliyyəti» mövzusunda dissertasiya müdafiə etmiş və ona tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilmişdir.

2004-cü ilin sentyabrından H.Həsənov Azərbaycanın Macarıstanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfirdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 2004-cü il sentyabrın 1-də imzaladığı sərəncamında oxuyuruq: «Həsən Əziz oğlu Həsənov Azərbaycan Respublikasının Macarıstan Respublikasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri təyin edilsin».

H.Həsənov bir çox orden və medallarla təltif edilmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.68, iş 31; siy.85, iş 57; f.2, siy.25, iş 310.

- Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. I-IV c. Bakı, 1996-1999.

- Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı. Bakı, 1993-1995.

- Azərbaycanda kim-kimdir? Sorğu-məlumat kitabı. Bakı. Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1999.

- «Azərbaycan» qəz., 1992-2002.

- «Baku» qaz., 1990, 29 ənvərə, №16.

- Vstuplenie prem'yer-ministra Azerbaydjanskoy Respubliki Qasana Qasanova v Evropeyskom Parlamente. Brösselg, 18 fevral, 1992 q.

- «Kommunist» qəz., 1975-1988.

- Həsənov Ə. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996). Bakı, 2000.

- Həsənov H. Nəriman Nərimanov – milli təmayüllü kommunist. Bakı, 2004.

- Qasımov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı, 1996.

- Qasımov M. Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiya məsələləri). Bakı, 1997.

- Qasımlı M., Hüseynova E. Azərbaycanın xarici işlər nazirləri. Bakı, 2003.

- Musayev M. Azərbaycanlı deputatlar SSRİ parlamentində (1938-1988). Bakı, 2000.
- Həsənov H. (Əzizovlu). Brüsseldən məktublar. Bakı, 2003.
- «XXI əsr. Dirçəliş» jurnalı, 1993, №1.
- «Respublika» qəz., 2004, 2 sentyabr, №203.

RƏHİM ƏLİHÜSEYN OĞLU HÜSEYNOV

may 1992 – yanvar 1993

Azərbaycan xalq təsərrüfatının, ümumiyyətlə, iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafında mühüm rol oynayanlardan, işgüzar və bacarıqlı dövlət xadimlərindən söz düşəndə R.Hüseynovun adı xüsusi hörmətlə çəkilir.

Rəhim Əlihüseyn oğlu Hüseynov 1936-cı il aprelin 5-də Bakı şəhərində ziyalı bir ailədə doğulub boya-başa çatmışdır. 1943-cü ildə Lənkəran şəhərində birinci sinfə daxil olmuş R.Hüseynov 1953-cü ildə Bakı şəhərində orta məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. O, təhsilini davam etdirmək üçün Moskvaya gedir. Burada Azərbaycanda çox nadir bir peşə sayılan polad istehsalı sahəsində mütəxəssis olmaq üçün 1953-cü ildə Moskva Polad İnstitutuna daxil olur. R.Hüseynov tələbəlik illərində biliyini zənginləşdirmək məqsədilə qara və əlvan metallurgiyaya aid çoxlu ədəbiyyat oxuyur. O, bu sahədə biliyi ilə tələbələr içərisində fərqlənir və müəllimlərin hörmətini qazanır. 1959-cu ildə Moskva Polad İnstitutunu metallurq-mühəndis kimi bitirən R.Hüseynov vətənə qayıdaraq Azərbaycan Boru-Prokat zavodunda əmək fəaliyyətinə başlayır. 1959-1962-ci illərdə R.Hüseynov bu zavodda əvvəl usta köməkçisi, sonralar işə boru-prokat sexində usta, sexin baş texnoloqu, rəisi vəzifələrində çalışmış və gənc olmasına baxmaraq, öhdəsinə düşən vəzifələri bacarıqla yerinə yetirmiş, özünü bu sahəni bilən bir mütəxəssis kimi təsdiq etmişdir.

R.Hüseynov 1962-1965-ci illərdə Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsində baş mütəxəssis, şöbə rəisi vəzifələrində çalışmış, respublika sənayenin və kənd təsərrüfatının planlaşdırılmasında, əlaqələrinin planlı aparılmasında, iqtisadiyyatının inkişaf etməsində xeyli əmək sərf etmiş və artıq Azərbaycanda mütəxəssis-iqtisadçı kimi tanınmağa başlamışdır.

1964-1965-ci illərdə SSRİ məkanında xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrini daha da inkişaf və təkmilləşdirmək məqsədi ilə idarəçilik strukturunda bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. Bir sıra idarələr, istehsalat müəssisələri, komitələr, nazirliklər dəyişilmiş, ləğv edilmiş və yeniləri yaradılmışdır. Bu dəyişikliklər özünü Azərbaycanda da göstərmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanda bir sıra komitə və nazirliklərlə yanaşı Baş Maddi-Texniki Təchizat İdarəsi də təşkil olunmuşdur.

R.Hüseynov 1965-1974-cü illərdə Baş Maddi-Texniki Təchizat İdarəsi rəisinin müavini, 1974-1989-cu illərdə isə Respublika Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsinin sədri vəzifələrində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə 24 il işləyərək Azərbaycanın hərtərəfli inkişaf etməsi, sənayenin, kənd təsərrüfatının, elm və mədəniyyətin, maarif və incəsənətin yeni avadanlıqla və texnika ilə təmini, onların istehsalata tətbiqi, Bakı ilə yanaşı Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Əli Bayramlı və b. şəhər və kəndlərdə tikinti-abadlıq işlərinin aparılması, yeni-yeni müəssisələr salınması və onların lazımi avadanlıqlarla təchiz olunması işində xeyli əmək sərf etmişdir.

1989-1992-ci illərdə R.Hüseynov Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinin sədri və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olmuşdur. O, bu vəzifədə də öz iş əhəmələrinə sadıq qalaraq respublikada ictimai və siyasi vəziyyətin ağır olmasına, iqtisadiyyatın və təsərrüfatın dağılmağa başlanmasına baxmayaraq, qarşısını almağa, iqtisadi-sosial və xalq təsərrüfatı problemləri düzgün istiqamətləndirməyə, erməni təcavüzünün qarşısını almağa səy göstərmiş və Plan Komitəsinin işinin səmərəli aparılması üçün respublikada təcrübəli, bacarıqlı iqtisadçıları komitəyə cəlb etmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra R.Hüseynov Dövlət Plan Komitəsinin beynəlxalq əlaqələrinin yaradılmasına, Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi tanınmasına, güclü iqtisadi potensiala malik olduğunu nümayiş etdirməyə də səy göstərmişdir.

1992-ci il mayın 15-də Ali Sovetin sessiyası çağırılmışdır. Bu sessiyada Xocalı faciəsi üzrə komissiyanın qərarı elan olunmuş, A.Mütəllibov prezidentliyə qaytarılmış və təklif edilmişdir ki, bu sessiyada baş nazir də seçilsin. Respublikanın tanınmış iqtisadçısı kimi R.Hüseynovun namizədliyi irəli sürülmüşdür. R.Hüseynov Azərbaycan Respublikasının baş naziri seçilmişdir.

R.Hüseynov 1992-ci ilin mayından 1993-cü ilin yanvar ayında kimi müstəqil Azərbaycanın baş naziri vəzifəsində çalışmışdır. Respublikanın ən yüksək vəzifələrindən biri olan bu vəzifəyə rəhbərlik işində pillə-pillə yüksələn R.Hüseynov artıq təcrübəli, respublika iqtisadiyyatını yaxşı bilənlərdən biri kimi, ölkənin ağır şəraitdən çıxara biləcək bir şəxs kimi gəlmişdi. O, baş nazir vəzifəsinə başlayarkən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi nümayəndələri qarşısında siyasətə qarışmayacağı haqqında şərt qoymuşdur. R.Hüseynov xatirələrində bu barədə yazır: «Mən açıq bunlara bildirdim: - Mən siyasətə qarışmıram. Əgər doğrudan da siz Azərbaycanın iqtisadiyyatı ilə məşğul olmaq, bu cür çətin vəziyyətdə, gərginlikdə və müharibə şəraitində iş görərək iqtisadiyyatı qaldırmaq işini mənə həvalə edirsinizsə, mənə mane olmayacaqsınızsa, işimə qarışmayacaqsınızsa, onda işləyə bilərik...

Elçibəy dedi:

- Yox, siz bizim ağsaqqalımızsınız, biz sizin işinizə qarışmayacağıq, siz iqtisadiyyatla, Azərbaycanın istehsalatı ilə məşğul olun, biz də öz siyasətimizlə».

R.Hüseynov belə bir şərtlə baş nazir vəzifəsini icra etməyə başlamışdır. O, bu vəzifədə Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi Braziliyada keçirilmiş ekologiya məsələlərinə həsr edilmiş ümumdünya konfransında, Türkiyənin İzmir şəhərində keçirilmiş Şərq ölkələri üzrə iqtisadi konfransda iştirak və çıxış edərək Azərbaycan dövlətinin müstəqil siyasət yeritməyə başladığı haqqında məlumat vermişdir. Bu konfranslar zamanı ABŞ, Fransa, Türkiyə və s. ölkələrin prezidentləri, baş nazirləri ilə görüşmüşdür.

R.Hüseynov AXC hakimiyyəti dövründə yaranmış çətin, ağır vəziyyətə baxmayaraq, Azərbaycan sənayesini və kənd təsərrüfatını dağılmaqdan xilas etməyə və bir sıra problemləri həll etməyə çalışırdı. Lakin cəbhəçilər ona bu işləri görməyə imkan vermir və idarəçiliyi bacarmayanlar istədiklərini edirdilər. Bütün bunlara dözməyən R.Hüseynov könüllü olaraq baş nazir vəzifəsindən getmiş, Azərbaycan Prezidenti Elçibəyin dəfələrlə xahiş etməsinə baxmayaraq, baş nazir vəzifəsinə qayıtmamışdır.

Beləliklə, 40 ildən çox bir müddətdə Azərbaycan xalq təsərrüfatının hərtərəfli inkişafı məsələləri ilə məşğul olmuş, müəyyən müvəffəqiyyətlərə nail olmuş bir şəxs respublikanın idarə olunmasından uzaqlaşmış oldu.

R.Hüseynov dövlət vəzifələrindən getsə də Azərbaycanın iqtisadi məsələləri ilə məşğul olmaqdadır.

1990-cı ildə yaranan ictimai təşkilatlardan biri də Azərbaycan Alimlər və Mühəndislər Birliyi olmuşdur. R.Hüseynov həmin birliyə yarandığı gündən bəri sədrlik edir. 1994-cü ildə isə Beynəlxalq «Xəzər» fondu təşkil olunmuşdur. Onun təsis konfransında R.Hüseynov yekdilliklə fondun prezidenti seçilmişdir və ona başçılıq edir. Eyni zamanda o, 1994-cü ildən Beynəlxalq Alimlər və Mühəndislər Birliyinin vitse-prezidentidir. R.Hüseynovun başçılıq etdiyi bu təşkilatlar Azərbaycanda elm, texnika, ekologiya, iqtisadi, sosial məsələlər ilə məşğuldurlar. O çalışır ki, həmin təşkilatlar Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına az da olsa, bacardıqları qədər nail ola bilsinlər. R.Hüseynov bu təşkilatların fəaliyyətini belə izah edir: «Xəzər Beynəlxalq Fondu nə ilə məşğuldur? Ancaq iqtisadiyyat və ekologiya məsələləri ilə... iqtisadiyyat ekologiyasız ola bilməz, ekologiya iqtisadiyyatsız. Ekologiya pis olsa iqtisadiyyat işləyə bilməz.

Və ya Respublika Alimlər və Mühəndislər İttifaqı nə ilə məşğul olur? Elmlə, texnika ilə, müasir texnologiyalarla, dünyada nə olur, biz informasiyalar alırıq... İnformasiya mübadiləsi imkan verir ki, bizə aid olan, respublikaya lazım olan məsələləri,

iqtisadi nəzəriyyə formasıyaları burada hökumətə bacardığımız səviyyədə təqdim edək».

R.Hüseynov yuxarıda adları çəkilən təşkilatların rəhbəri kimi bir çlx beynəlxalq konfrans və iclaslarda, müşavirələrdə iştirak edir. O, xatirələrində bu barədə yazır: «... Respublika Alimlər və Mühəndislər İttifaqının sədri kimi... Beynəlxalq Alimlər və Mühəndislər Birliyinin vitse-prezidenti kimi də fəaliyyət göstərirəm. Və mən həm də Ümumdünya Konfederasiyasının həqiqi üzvüyəm. Bu konfederasiya 84 ölkənin Alimlər və Mühəndislər Birliyini birləşdirir. Ona görə də elə il olmur ki, bu konfederasiyanın, ya da hansısa beynəlxalq qurumun xətti ilə ümumdünya konqreslərində, konfrans və seminarlarda iştirak etməyim».

R.Hüseynov beynəlxalq görüşlərində dünyanın bir sıra siyasi xadimləri, dövlət başçıları ilə söhbət edir, onların ölkələri haqqında informasiya aldığı kimi, Azərbaycan həqiqətlərini onlara çatdırmaqda xeyli fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın ermənilər tərəfindən təcavüzə, terrora məruz qaldığını tutarlı faktlarla izah edir.

R.Hüseynovun bilavasitə gərgin fəaliyyəti nəticəsində 1999-cu ilin may ayında «Avropa Əmtəə nömrələmə» assosiasiyası konqresinin üzvü seçilmişdir və 2000-ci ildə isə Beynəlxalq «Xəzər» fondunun nəzdində «Respublika Milli Əmtəə nömrələmə» idarəsini yaratmışdır. Bu idarə Azərbaycanda istehsal edilən malların dünyanın müxtəlif ölkələrinə göndərilməsində mühüm rol oynayır.

R.Hüseynov Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyalarının, Azərbaycan KP qurultaylarının, MK plenumlarının nümayəndəsi olmuşdur. O, Qırmızı Əmək Bayrağı, Xalqlar dostluğu, Şərəf nişanı ordenləri və bir sıra medallarla təltif olunmuşdur.

* * *

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. On birinci çağırış. Bakı, 1985.

- Azərbaycanda kim kimdir. Ensiklopedik sorğu kitabı. Bakı, 2001.
- İbrahimov B., Mirzə Z. İşıqlı insan. Bakı, 2002.

ƏLİ ƏHMƏD OĞLU MƏSİMOV

yanvar - aprel 1993-cü il

Əli Əhməd oğlu Məsimov 1953-cü il yanvarın 3-də Şəki şəhərində anadan olmuşdur. 1970-ci ildə Şəki şəhər 2 saylı orta məktəbi bitirib və elə həmin il Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutuna (indiki Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinə) daxil olub. 1975-ci ildə həmin institutun Ümumiqtisad fakültəsini bitirib və Azərbaycan Elmlər

Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil olub. 1975-1976-cı illərdə Qazaxıstanın Taldı-Kurqan vilayətinin Üç-Aral qəsəbəsində hərbi xidmətdə olub. Ordudan tərxis olunduqdan sonra aspirantura təhsilini əvvəlcə Bakıda, 1979-1980-ci illərdə isə Moskvada SSRİ Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda davam etdirib. Aspiranturayı bitirib Bakıya qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlayıb. 1980-1991-ci illərdə İqtisadiyyat İnstitutunda baş laborant, kiçik elmi işçi, elmi işçi və şöbə müdiri vəzifələrində çalışıb. «Məhsulun keyfiyyətinin stimullaşdırılması» mövzusunda dissertasiya işi müdafiə edərək 1985-ci ildə iqtisad elmləri namizədi elmi dərəcəsi alıb.

1991-ci ilin dekabrından 1993-cü ilin iyununa qədər dövlət-hakimiyyət orqanlarında fəaliyyət göstərüb. Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatında iqtisadi məsələlər üzrə koordinasiya bölməsinin müdiri, Azərbaycan Xarici İnvestisiyalar Komitəsinin sədri, Dövlət İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsinin sədri, baş nazirin səlahiyyətlərinin icraçısı, baş nazirin islahatlar üzrə birinci müavini və iqtisadiyyat naziri vəzifələrində çalışıb.

Əli Məsimov 1993-cü il yanvarın 26-dan aprelin 28-ə qədər baş nazirin səlahiyyətlərini icra edib. Baş nazirin səlahiyyətlərini icra etdiyi zaman kəsiyində nəzərə çarpan bir sıra cəhətlər olmuşdur.

Əli Məsimov həmin müddət ərzində «Azərbaycanın iqtisadi tərəqqi proqramı»nın və «Nazirlər Kabinetinin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri»nin müəllifi olmuşdur. Onun iştirakı və rəhbərliyi ilə «İqtisadi böhrana qarşı tədbirlər proqramı», «Sosial proseslərin tənzimlənməsi proqramı», «Azərbaycanın regional inkişafı proqramı» və s. sənədlər hazırlanıb. Ümumiyyətlə, 1990-1993-cü illər ərzində Əli Məsimov «Azərbaycanın iqtisadi müstəqillik konsepsiyası», «Aqrar islahatlar proqramı» və s. bu kimi konsepsiya, proqram və digər sənədlərin, eləcə də 30-dan artıq qanun layihəsinin hazırlanmasında bilavasitə iştirak edib.

Nazirlər Kabinetinin strukturunun bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun surətdə təkmilləşdirilməsi, idarəetmədə sahə prinsipindən funksional prinsipə keçid, Kabinetdə çalışanların orta yaş dərəcəsinin əsaslı surətdə aşağı salınması, elmi dərəcəsi olan kadrların irəli çəkilməsi və s. tədbirlərin köməyi ilə Kabinetin fəaliyyətinin yenidən qurulması, şəffaflığının artırılması istiqamətində söylər göstərilib.

Həmin dövrdə Nazirlər Kabinetinin qərarları içərisində iqtisadi islahatların reallaşdırılması mexanizminin formalaşdırılması istiqamətində qəbul edilən qərarlar xüsusi yer tutur. Belə ki, Nazirlər Kabineti 1993-cü il yanvarın 29-da «Azərbaycan Respublikasında əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi haqqında» 57 saylı, eləcə də «Azərbaycan Respublikası sahibkarlığa kömək milli fondu vəsaitlərinin formalaşması və bölüşdürülməsi qaydası haqqında əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» 1 fevral 1993-cü il tarixli 61 saylı qərar qəbul edib. Həmin qərarların qəbul edilməsi özəlləşdirmə və sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri olan normativ aktların

reallaşma mexanizminin yaradılması baxımından əhəmiyyətli addımlar idi.

Əli Məsimovun baş nazir kimi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə qəbul edilən qərarlar içərisində sosial proseslərin tənzimlənməsinə dair sənədlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların arasında «Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyətinin təşkili və sisteminin strukturu haqqında» 15 fevral 1993-cü il (№ 8) tarixli və «Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə yardım fondunun yaradılması haqqında» 23 fevral 1993-cü il (№ 116) tarixli qərarları xüsusi yer tutur.

Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 1993-cü il (№ 121) tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin əlaqələndirilməsi komissiyası yaradıldı. Komissiyaanın tərkibi baş nazirin birinci müavinləri, müavinləri, Azərbaycanın Rusiyadakı səfiri, nazirlər, baş idarələrin, iri istehsal komplekslərinin rəhbərliyindən ibarət idi. Komissiyaanın əsas məqsədi Azərbaycanın nazirliklərinin, baş idarələrinin, müəssisə və təşkilatların Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan ölkələr, eləcə də Gürcüstan (o vaxt MDB üzvü deyildi) və Baltıqyanı dövlətlərin müəssisələri ilə dövlət iqtisadi əlaqələrinin səmərəliliyini, etibarlılığını və sabitliyinin artırılmasını təmin etmək idi. Nazirlər Kabinetinin 17 fevral 1993-cü il (№ 109) tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Rusiya Federasiyası hökuməti arasında sərbəst ticarət haqqında saziş təsdiq edildi. Nazirlər Kabinetinin həmin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Rusiya Federasiyası hökuməti arasında sərbəst ticarət haqqında 1992-ci il 30 sentyabr tarixli saziş və ona aid sərbəst ticarət rejimindən istisnalar barədə 1992-ci il 20 sentyabr və 30 dekabr tarixli protokollar təsdiq edildi.

1993-cü ilin martında Azərbaycan Respublikasının baş naziri kimi Əli Məsimov Qazaxıstan, Qırğızıstan və

Özbəkistana səfər etmişdir. Fevralın 24-də Qazaxıstanın o zamankı paytaxtı Alma-Ata şəhərində, fevralın 25-də Qırğızıstanın paytaxtı Bişkek şəhərində, fevralın 26-da Özbəkistanın paytaxtı Daşkənddə Azərbaycan hökuməti ilə həmin ölkələrin hökumətləri arasında saziş imzalandı.

1992-1993-cü illər bütün postsovet məkanında iqtisadi böhranın tüğyan etdiyi kulminasiya nöqtəsi hesab olunur.

Əli Məsimov 1993-cü ilin iyununda baş nazirin islahatlar üzrə birinci müavini və iqtisadiyyat naziri vəzifələrindən çıxıb. Əli Məsimov iqtisadiyyatın aktual problemlərinə dair 1200-dən artıq elmi-nəzəri və elmi-kütləvi çalışmaları, məqalələrin və şərhlərin müəllifidir. Tədqiqatlarının nəticələri Almaniya, İsveç, Rusiya, Türkiyə və digər ölkələrdə çap olunub. Əli Məsimovun tədqiqatlarında iqtisadiyyatın makroiqtisadi cəhətdən tənzimlənməsinin aktual problemləri, neft və inkişaf, neftdənəkar sahələrin üstün inkişafının zəruriliyi məsələləri, dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, struktur islahatları, özəlləşdirmənin alternativ konsepsiyası, sahibkarlığın inkişafı və sosial proseslərin həllinin sürətləndirilməsi məsələləri xüsusi yer tutur. Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Almaniyada, Yaponiyada, Türkiyədə, Bolqarıstanda, Malayziyada və s. ölkələrdə «İslahatlar və inkişaf», «Azərbaycan: dünən, bu gün, sabah», «Özəlləşdirmənin reallıqları və perspektivləri», qloballaşma şəraitində inteqrasiyanın və regional əməkdaşlığın perspektivləri və s. bu kimi məsələlərə dair məruzələr edib.

Ə.Məsimov eyni zamanda siyasi fəaliyyətlə məşğul olmuş və partiya yaratmışdır. O, 2005-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə keçirilən seçkilərdə deputat seçilmişdir.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları məcmuəsi, № 1,2,3,4. Bakı,1993
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları. Bakı, 1993.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət İqtisadiyyat və Planlaşdırma Komitəsinin materialları. 1991-1993-cü illər.
- Kim kimdir. Bakı, 1998.
- Şəki ziyalıları. Bakı, 2002

PƏNAH ÇODAR OĞLU HÜSEYNOV

aprel – iyun 1993

Pənah Çodar oğlu Hüseynov 1957-ci ildə Sabirabad rayonunun Qaradaşlı kəndində kolxozçu ailəsində anadan olmuşdur. 1975-ci ildə Qaradaşlı kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra Sabirabad rayon kolxozlararası tikinti idarəsində fəhlə işləyən P.Hüseynov Bakıya gəlmiş və Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olmuşdur.

1980-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə, sonra Azərbaycan EA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun aspiranturasını bitirmişdir. İxtisasca tarixçidir. Sonralar tarix-diyarşünaslıq muzeyində işləmiş, Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda Xalq Cəbhəsinin təsisçilərindən biri olmuşdur. AXC-nin rəhbərlərindən birinə çevrilmiş P.Hüseynov Xalq Cəbhəsinin İcraiyə Komitəsinin sədri seçilmişdir. AXC hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra P.Hüseynov yüksək dövlət vəzifələrinə gətirilmişdir.

1992-ci il 20 may tarixdə Azərbaycan Respublikasının dövlət katibi təyin edilmişdir.

1993-cü il aprelin 28-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə baş nazir vəzifəsinə təsdiq edilmişdir. 1993-cü il iyunun 3-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin fərmanı ilə vəzifəsindən azad edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu qərara həmin gün razılıq vermişdir.

P.Hüseynov vəzifədən getdikdən sonra AXC liderlərindən biri kimi siyasi fəaliyyətini davam etdirmiş və 2002-ci ildə Azərbaycan Xalq Partiyasını yaratmışdır. O, 2005-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə keçirilən seçkilərdə deputat seçilmişdir.

* * *

- «Azərbaycan» qəz., 1993, 30 aprel; 1 iyul, №123.

- «Xalq qəzeti», 1992, 22 mart, №99.

SURƏT DAVUD OĞLU HÜSEYNOV

iyun 1993 – oktyabr 1994

1959-cu ildə anadan olmuşdur. Azərbaycan Texnologiya İnstitutunu bitirmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Milli Qəhrəman olmuşdur.

1980-ci ildə Gəncə şəhərində fəhlə işləmiş, xalça-mahud kombinatında usta köməkçisi, operator köməkçisi olmuş, 1984-cü ildən Şəki tədarük idarəsinin çeşidləyicisi, 1986-cı ildən Yevlax yunun ilkin emalı fabrikinin böyük nəzarətçisi, sex rəisi, 1989-cu ildən həmin fabrikin direktoru vəzifələrində işləmişdir.

1992-ci ilin iyulundan 1993-cü ilin fevralınadək Azərbaycan Respublikası baş nazirinin müavini – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qarabağ üzrə fəvqəladə səlahiyyətli nümayəndəsi, eyni zamanda milli ordunun korpus komandiri olmuşdur. 1993-cü ilin martından Azəryunsənaye Dövlət Şirkətinin prezidenti olmuşdur. Gəncə hadisələrindən sonra 1993-cü il iyunun 30-da Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Əliyevin fərmanı ilə baş nazir təyin edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu qərarı həmin gün təsdiq etmişdir. 1994-cü il oktyabrın 7-də isə baş nazir vəzifəsindən azad edilmişdir. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Əliyevin imzaladığı fərmanda deyilir: «1994-cü il oktyabrın 4-də ... Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və konstitusiyaya dövlət quruluşu əleyhinə yönəldilmiş silahlı qiyam nəticəsində qeyri-qanuni silahlı dəstələr Gəncə şəhər və rayon icra hakimiyyətlərini, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin şöbəsini, şəhər və rayon polis şöbələrini və digər dövlət orqanlarını zəbt etmiş, hava limanını, dəmiryolu, vağzal, telestudiyamı almış, şəhərin giriş və çıxış yollarını bağlamış və şəhər rabitəsi

pozulmuşdur. Dövlət qoşunları tərəfindən qiyamın qarşısı alınarkən cinayətkarlar 3 hərbi qulluqçunu öldürmüş və 4 nəfəri yaralamışlar.

Gəncə şəhərində silahlı qiyamın yatırılması zamanı baş nazir Surət Hüseynov nəinki fəaliyyətsizlik göstərmiş, hətta silahlı qiyam zamanı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin göstərişlərinə tabe olmamışdır. Bütün bunlar baş nazir Surət Hüseynovun Gəncədə baş vermiş silahlı qiyam ilə bilavasitə bağlı olmasına dəlalət edir.

Yuxarıda göstərilənləri, Azərbaycan Respublikasının baş naziri Surət Hüseynovun Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə rəhbərlik etdiyi dövrdə işində ciddi nöqsanların olmasını və onun öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməməsini nəzərə alaraq, etimadını itirdiyinə görə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121-4-cü maddəsinin 6-cı bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

Surət Davud oğlu Hüseynov Azərbaycan Respublikası baş naziri vəzifəsindən azad edilsin».

S.Hüseynov 1994-cü il oktyabrın 6-da Milli Məclisin üzvlüyündən azad edilmişdir. Oktyabrın 14-də Milli Məclis onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə razılıq verilməsi və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adından məhrum edilməsinin tövsiyə olunması haqqında qərar qəbul etmişdir. O, həbs olunsa da, həbsxanadan qaça bilmişdir. Azərbaycandan qaçıb getmiş S.Hüseynov Rusiyada həbs olunmuş və məhkəmə qərarı ilə ömürlük həbs cəzasına məhkum edilmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 2004-cü il 17 mart tarixli əfv fərmanı ilə həbsdən azad olunmuşdur. Bundan sonra o, siyasətlə məşğul olmamışdır.

* * *

- «Azərbaycan» qəz., 1993, 1 iyul, №123; 1994, 7 oktyabr, №196; 8 oktyabr, №197; 14 oktyabr, №203.

- «Xalq qəzeti», 1992, 2 iyul, №103.

FUAD XƏLİL OĞLU QULİYEV

may 1995 – iyun 1996

Azərbaycan Respublikasının dövlət və təsərrüfat xadimlərindən söz düşdükdə adı hörmətlə çəkilənlərdən biri Fuad Quliyevdir.

Fuad Xəlil oğlu Quliyev 1941-ci il iyulun 6-da Bakı şəhərində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. O, 1948-ci ildə Bakı şəhərindəki 160 saylı orta məktəbin birinci sinfinə getmiş və 1958-ci ildə həmin məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirmişdir.

Gənc Fuad mühəndis olmaq məqsədilə sənədlərini 1958-ci ildə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna vermişdir. O, imtahanları müvəffəqiyyətlə verib institutun neft-mexanika fakültəsinə daxil olmuşdur. 1963-cü ildə institutu bitirib mühəndis-mexanik ixtisası almışdır.

Sovet dövründə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirən mütəxəssislər SSRİ-nin müxtəlif sənaye müəssisələrinə göndərilirdi. O da mühəndis-mexanik kimi 1963-cü ildə təyinatla Belarusiya SSR-in Kriçev sement-şifer kombinatına göndərilir. O, 1963-1965-ci illərdə Kriçev sement-şifer kombinatında sex mexaniki vəzifəsində işləmiş və kombinatda işin ahəngdarlığını artırmaq məqsədilə bir sıra səmərəli təkliflər irəli sürmüşdür.

1965-ci ildə Bakıya qayıdan F.Quliyev Elmi-Tədqiqat Neftmaşınqayırma İnstitutunda işə girir. O, 1965-1973-cü illərdə həmin institutda əvvəl kiçik, sonra isə böyük elmi işçi vəzifələrində çalışmış və neft quyuları üçün avadanlıqların, alətlərin, aqreqlərin layihələşdirilməsi və s. aparılan elmi-tədqiqat işlərində yaxından iştirak etmişdir.

1973-1977-ci illərdə F.Quliyev Bakı kondisioneri Elm-İstehsalat Birliyində konstruktor bürosunun xüsusi texnoloji qur-

ğuların konstruktorlaşdırılması şöbəsinin müdiri, bu büronun baş mühəndisi, 1977-1982-ci illərdə isə Birliyin baş mühəndisi vəzifələrində çalışmışdır. F.Quliyev bu dövrdə Birlikdə özünü çalışqan, səmərəli təkliflər irəli sürən mütəxəssis və təşkilatçı kimi göstərmişdir.

1969-82-ci illərdə Azərbaycan KP MK birinci katibi işləmiş, dünyada tanınmış siyasi və dövlət xadimi H.Əliyevin imzaladığı Azərbaycan KP MK bürosunun 1982-ci il 30 noyabr tarixli qərarında deyilir: «SSRİ elektrotexnika sənayesi nazirliyinin Fuad Xəlil oğlu Quliyevin Bakı Məişət Kondisionerlər zavodunun direktoru təyin edilməsi haqqında təklifini qəbul etmək». Bu qərardan sonra F.Quliyev Bakı kondisionerləri Birliyinin baş direktoru olmuş və 1982-1994-cü illərdə birliyə başçılıq etmişdir. F.Quliyev bu vəzifədə Birliyin müəssisələrində müxtəlif məişət kondisionerlərinin, mətbəx kombaynlarının, elektrik şirəçəkənlərin, elektrik mühərriklərinin və s. istehsal olunması, dünya standartlarına uyğun gəlmələri və birliyin Azərbaycanın qabaqcıl sənaye müəssisələri cərgələrində addımlaması sahəsində xeyli iş görmüşdür.

Azərbaycanın ən böyük və müasir sənaye müəssisələrinin birinə başçılıq edən, artıq özünü istehsalata rəhbərlik etmək qabiliyyətinə malik olduğunu göstərən F.Quliyev 1994-1995-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin tövsiyəsi ilə baş nazirin birinci müavini olmuş, baş nazir vəzifəsini icra etmişdir. O, bu vəzifələrdə respublikanın xalq təsərrüfatının geriliyini aradan qaldırmaq, inflyasiyanın qarşısını almaq sahəsində xeyli iş görmüşdür.

F.Quliyev 1995-ci ilin may ayından 1996-cı ilin iyul ayına kimi Azərbaycan Respublikasının baş naziri vəzifəsində çalışmışdır. O, bu vəzifəyə başladığı ilk gündən sənaye məhsullarının, xüsusən neft sənayesinin aşağı düşməsinin qarşısının alınması, iqtisadi böhranın aradan qaldırılması, Azərbaycan neft sənayesinin və onunla bağlı sənaye sahələrinin

təkmilləşdirilməsi, yeni-yeni texniki avadanlıqlarla təmin olunması, ümumiyyətlə, respublikanın düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarması üçün dünyanın bir çox ölkələrinin müxtəlif şirkət və iri sənaye müəssisələri ilə sazişlər, müqavilələr bağlanması yaxından iştirak etmişdir.

F.Quliyev baş nazir olduğu dövrdə dünyanın bir sıra ölkələrinin baş nazirləri və diplomatik nümayəndələri ilə görüşlər keçirmişdir. O, bu görüş və danışıqlar zamanı Azərbaycanın iqtisadi və siyasi vəziyyəti haqqında söhbət açmış, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə çoxpartiyalı əsasda seçkilər keçirildi. Milli Məclisə seçilənlərdən biri də F.Quliyev olmuşdur.

1980-1990-cı illərdə F.Quliyev xalq təsərrüfatında əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərə görə SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif olunmuş, elm və texnika sahəsində Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan SSR-in əməkdar mühəndisi adına layiq görülmüşdür.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.70, iş 152; siy.32, iş 154, siy.158.

- «Azərbaycan» qəz., 1995, 3 may, №81; 1996, 19 iyul, №197.

ARTUR TAHİR oğlu RƏSİZADƏ

noyabr 1996 – avqust, 2003

və noyabrdan...

Azərbaycanın müasir dövr dövlət xadimlərindən biri A.Rəsizadədir.

Artur Tahir oğlu Rəsizadə 1935-ci il fevralın 26-da Azərbaycanın qədim və böyük şəhərlərindən biri olan Gəncə şəhərində ziyalı ailədə anadan olmuşdur.

A.Rəsizadənin atası Tahir kənd təsərrüfatı mütəxəssisi kimi Lənkəranda yeni yaradılmaqda olan subtropik işlərinə rəhbərlik etmək məqsədilə Lənkərana göndərilir. Rəsizadələr ailəsi 30-cu illərdə Lənkərana gəlir. Artur Lənkəran şəhər 4 saylı orta məktəbdə təhsil almışdır.

A.Rəsizadə 1952-ci ildə Lənkəranda orta məktəbi, 1957-ci ildə isə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunu bitirmiş, neft və qaz mədən maşınları və avadanlıqları mühəndis-mexanik mütəxəssisi peşəsinə yiyələnmişdir.

Gənc mühəndis A.Rəsizadə 1957-1973-cü illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Neft Maşınqayırma İnstitutunda mühəndis, böyük mühəndis, baş layihə mühəndisi, laboratoriya müdiri, şöbə müdiri olmuşdur. 1973-1977-ci illərdə həmin institutun elmi işlər üzrə direktor müavini, İttifaqneftmaş Ümumittifaq Sənaye Birliyinin baş mühəndisi, 1977-1978-ci illərdə isə Neft Maşınqayırma İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışmışdır. O bu vəzifələrdə Azərbaycan neft sənayesinin müxtəlif sahələri üçün dəzqah və avadanlıqlar hazırlanması işində bilik və bacarığını əsirgəməmişdir. Məhz bu gərgin fəaliyyəti nəticəsində A.Rəsizadənin irəli sürdüyü layihə 1971-ci ildə SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Azərbaycanın rəhbəri H.Ə.Əliyevin tövsiyəsi ilə A.Rəsizadə 1978-1981-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsi sədrinin birinci müavini, 1981-1986-cı illərdə Azərbaycan KP MK-nın maşınqayırma şöbəsinin müdiri, 1986-1992-ci illərdə isə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini olmuşdur. Bu münasibətlə 1986-cı il yanvarın 15-də Azərbaycan SSR Ali Soveti rəyasət heyətinin qərarında oxuyuruq: «Artur Tahir oğlu Rəsizadə yoldaş Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilsin». O bu vəzifələrdə də Azərbaycan neft maşınqayırma məsələləri ilə məşğul olmuş, bu sahənin daha da inkişaf edərək müasir tələbata cavab verməsinə çalışmışdır.

A.Rəsizadə 1992-1996-cı illərdə İqtisadi İslahatlar Fondunda məsləhətçi, 1996-cı ilin əvvəllərindən Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Ə.Əliyevin köməkçisi, iyul ayından (2003-cü ilin avqust-noyabr ayları daxil olmamaqla) Azərbaycan Respublikası baş nazirinin birinci müavini, baş nazirin səlahiyyətlərini icra edən, 1996-cı ilin noyabrından Azərbaycan Respublikasının baş naziridir.

A.Rəsizadə baş nazir kimi Azərbaycan Respublikasının yeni şəraitdə – bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə sənayesinin, kənd təsərrüfatının, mədəniyyətinin hərtərəfli inkişaf etməsi sahəsində, xarici şirkətlərin Azərbaycan sənayesinə və kənd təsərrüfatına cəlb olunması və onlarla bir sıra kontraktlar bağlanmasında yaxından iştirak etmişdir.

Bir sıra xarici ölkələrə etdiyi işgüzar səfərləri zamanı Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğal olunduğu, «məzlum» pərdəsi altına girmiş Ermənistanın əsl işğalçı olduğu, Azərbaycanın minlərlə mədəni-tarixi abidələrini, kənd və şəhərlərini xarabalığa çevirdikləri haqqında görüşdüüyü dövlət xadimlərinə məlumat vermişdir.

A.Rəsizadə Azərbaycan KP qurultaylarının, MK plenumlarının nümayəndəsi, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı olmuşdur.

* * *

- Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət arxivi, f.1, siy.65, iş 70, v.147, 149; siy.75, iş 43, v.149, 150.

- Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları. On birinci çağırış. Bakı, 1985.

- Azərbaycanda kim kimdir. Ensiklopedik sorğu kitabı. Bakı, 2001.

- «Kommunist» qəz., 1986, 15 yanvar.

İLHAM HEYDƏR OĞLU ƏLİYEV

avqust – noyabr 2003

Azərbaycanın müasir dövr görkəmli siyasi, ictimai və dövlət xadimləri pleyadası içərisində İlham Əliyev xüsusi yer tutur. O, dünya miqyasında görkəmli və nüfuzlu siyasətçi, tanınmış dövlət xadimi, Azərbaycan Respublikasının 3-cü prezidenti olmuş, Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə tanıtmış və mövqelərini möhkəmləndirmiş Heydər Əlirza oğlu Əliyevin oğludur. İlham Əliyev onun zəngin siyasi, dövlətçilik məktəbindən dərs və tərbiyə almış bir şəxsiyyətdir.

İlham Heydər oğlu Əliyev 1961-ci il dekabrın 24-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. 1977-ci ildə Bakı şəhəri 6 saylı orta məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən İ.Əliyev sovet dövründə ən nüfuzlu ali təhsil ocaqlarından biri hesab edilən Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutuna daxil olmuşdur. O, tələbəlik illərində tez bir zamanda biliyi, dünyagörüşü, bacarıq və qabiliyyəti ilə müəllim və tələbələr arasında böyük nüfuz qazanmışdır. İ.Əliyev 1982-ci ildə İnstitutu bitirmiş, diplomat ixtisası almış və aspiranturada saxlanılmışdır. Bir neçə xarici dili mükəmməl öyrənmişdir.

1982-1985-ci illərdə Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun aspiranturasında oxumuş İ.Əliyev öz biliyi və təcrübəsini artırmaqla yanaşı, bir diplomat kimi də yetişmişdir. O, 1985-ci ildə İnstitutun aspiranturasını bitirmiş və müvəffəqiyyətlə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. SSRİ Nazirlər Soveti yanında Ali Attestasiya Komissiyası həmin ildə ona tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi vermişdir.

İ.Əliyev 1985-1990-cı illərdə Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda müəllimlik etmiş, gənc müəllim, alim və diplomat kimi öz bilik və bacarığını tələbələrinə öyrətmişdir.

Atası H.Əliyevi təqib edən sovet rəhbərliyinin göstərişi ilə o, müəllimlik fəaliyyətindən uzaqlaşdırılmışdır. SSRİ dağıldıqdan sonra 1991-1994-cü illərdə İ.Əliyev yeni yaranmış biznes fəaliyyətinə keçmiş və Moskvada fəaliyyət göstərən «Orient» şirkətinin baş direktoru işləmişdir. Lakin Moskvada işləməyin çətinləşdiyini, H.Əliyevə qarşı ölkə rəhbərliyi tərəfindən təzyiqlərin artdığını görən İ.Əliyev atası ilə birlikdə doğma vətəni Azərbaycana qayıdır.

İ.Əliyev 1994-1996-cı illərdə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin xarici iqtisadi əlaqələr üzrə vitse-prezidenti, 1996-2003-cü illərdə isə həmin şirkətin birinci vitse-prezidenti vəzifələrində çalışmışdır. O, bu vəzifələrdə Azərbaycan neft sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayan 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya, Türkiyə, Yaponiya, Norveç və s. kimi dövlətlərinin neft şirkətləri ilə «Əsrin müqaviləsi»nin bağlanmasına səylə çalışmış, fəal danışıqlar aparmışdır. O, eyni zamanda Azərbaycanın quru və dəniz akvatoriyasında yeni-yeni neft-qaz yataqlarının kəşf edilərək istismara verilməsi, neft sənayesinin hərtərəfli inkişafı və bu sahələrə xarici şirkətlərin və sərmayədarların cəlb olunmasına xeyli əmək sərf etmişdir.

İ.Əliyev Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti olmaqla yanaşı, bir sıra ictimai və siyasi vəzifələr də aparmışdır. O, 1995-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı olmuşdur. Bir deputat kimi öz seçiciləri ilə daima görüşmüş, onların arzu və diləklərinin həyata keçirilməsində, seçildiyi Bakının Qaradağ rayonunun sosial-iqtisadi, mədəni inkişafında, yeni-yeni mənzillərin tikilib seçicilərə və qaçqınlara verilməsi sahəsində əzmlə çalışmışdır. Deputat kimi seçicilərinin xüsusi hörmətini qazanmışdır.

1997-ci ildən İ.Əliyev Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti seçilmişdir. O, bu vəzifəyə başladığı ilk gündən idmançılara, onların məşqçilərinə qayğı və diqqəti

artırmışdır, Bakı, Gəncə, Lənkəran, Bərdə, Şəki və Azərbaycanın digər bölgələrində olimpiya kompleksləri tikilib istifadəyə verilmişdir. Hazırda Azərbaycanda idmanın elə bir sahəsi yoxdur ki, inkişaf etməmiş və müasir avadanlıqla təmin edilməmiş olsun. Məhz bu qayğının nəticəsidir ki, Azərbaycan idmançıları dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən yarışlarda qalib gəlir, dövlət bayrağını ucaldır və himnini səsləndirirlər. İ.Əliyevin prinsipial mövqeyi Azərbaycanda idmanın, olimpiya hərəkətinin beynəlxalq miqyasda nüfuz qazanmasına şərait yaratmışdır. Heç əbəs deyil ki, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin prezidenti Xuan Antonio Samaranç Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək başqa ölkələr üçün nümunə olduğunu qeyd etmişdir.

İ.Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının 1999-cu ildə keçirilmiş I qurultayında partiya sədrinin müavinlərindən biri, 2001-ci ildə olmuş II qurultayında isə sədrin birinci müavini seçilmişdir. O, Yeni Azərbaycan Partiyasının birinci müavini kimi partiyanın proqram və nizamnaməsində bir sıra dəyişikliklər edilməsində, tərkibinin gəncləşdirilməsində, partiyağa Azərbaycan gənclərinin böyük bir dəstəsinin qəbul olunmasında xeyli iş görmüşdür. İ.Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının sədridir.

2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası Avropa Şurası Parlament Assambleyasına üzv seçildi. Avropanın bu ali məclisində 2001-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nümayəndə heyətinə İ.Əliyev başçılıq etmişdir. Parlament Assambleyasında İ.Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında Azərbaycan nümayəndə heyəti uğurlar əldə etmişdir: əsirlərin və girovların qaytarılması, Dağlıq Qarabağ ərazisində olan Azərbaycanın tarixi və mədəni abidələrinin ermənilər tərəfindən dağıdılması, narkotik maddələr əkilməsi və onlardan əldə edilən gəlirlərin terrorizm məqsədi ilə istifadə olunması və s. sənədləri yaymışdır. İ.Əliyevin təşəbbüsü ilə AŞPA

Ermənistanı işğalçı dövlət kimi tanımış və Dağlıq Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu bəyan etmişdir. İ.Əliyevin AŞPA-da apardığı gərgin işi, yüksək intellektual səviyyəsi, siyasi çevikliyi və uzaqgörənliyi, qəti prinsipial mövqeyi qısa bir vaxt ərzində ona böyük hörmət qazandırmış, Avropa Şurası Parlament Assambleyası sədrinin müavini və büro üzvü seçilməsinə əsas vermişdir. O, qısa müddət ərzində Avropa siyasətçiləri içərisində böyük nüfuz qazanmışdır.

İ.Əliyev 2003-cü ilin avqust-noyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının baş naziri vəzifəsində çalışmışdır. Ozünü bu qısa vaxt ərzində ölkənin ancaq siyasi-diplomatiya məsələlərini deyil, iqtisadiyyatını və onun səmərəli inkişaf yollarını da dərindən bilən bir xadim kimi göstərmişdir. O, baş nazir təyin edildikdən sonra jurnalistlərə verdiyi müsahibədə respublikada qazanılmış nailiyyətlərdən və qarşıda duran problemlərdən danışaraq demişdir: «... Prezident Heydər Əliyevin siyasi xəttini davam etdirəcəyəm. Bilirsiniz ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatında böyük uğurlar əldə edilib, ciddi nailiyyətlər var. Azərbaycanda iqtisadi islahatlar həyata keçirilir və bunun nəticəsində ölkəmiz əsaslı şəkildə inkişaf edir. Hesab edirəm ki, qazandığımız təcrübəni və mövcud potensialı daha da genişləndirmək lazımdır. Hamımızın məqsədi istifadə edib Azərbaycanı qüdrətli, güclü dövlətə çevirməkdir. Biz buna nail oluruq və mən də gələcək fəaliyyətimdə bu amala xidmət edəcəyəm».

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti, Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası sədrinin müavini və Azərbaycan Respublikasının baş naziri kimi fəaliyyəti İlham Əliyevə Azərbaycan xalqı içərisində böyük hörmət və nüfuz qazandırmışdır.

Məhz yuxarıda sadalanan fəaliyyətin nəticəsində İ.Əliyev 2003-cü il oktyabrın 15-də Azərbaycan Respublikasında keçirilən prezident seçkilərində 8 namizəd arasında böyük səs

çoxluğu ilə inamlı qələbə qazanaraq Azərbaycan Respublikasının 4-cü prezidenti seçilmişdir. İ.Əliyev atası H.Əliyevin qoyduğu Azərbaycana sürətlə inkişaf etdirib qabaqcıl dövlətlər cərgəsinə çatdırmaq yolunu davam etdirir. O, Azərbaycan Respublikasının prezidenti kimi 2003-cü il oktyabrın 31-də keçirilmiş andiçmə mərasimində, Respublika sarayına toplaşmış xalq nümayəndələri qarşısında çıxış edərkən H.Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycanın son illərdə sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsində əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər, siyasi vəziyyət, qarşıda duran vəzifələr və gələcək inkişaf haqqında demişdir: «Azərbaycan gələcəkdə çox zəngin və qüdrətli ölkəyə çevriləcəkdir. Neft strategiyasını davam etdirərək qısa müddət ərzində ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik.

Xüsusilə qeyri-neft sektoruna böyük diqqət göstəriləcəkdir. Yeni zavodlar, fabriklər istifadəyə veriləcəkdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər planı, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanır. Bu çoxsahəli inkişaf proqramı Azərbaycana qısa müddət ərzində zəngin dövlətə çevirməyə imkan verəcəkdir».

İ.Əliyev prezident seçilməklə Azərbaycan cəmiyyətinə yeni nəfəs gətirmişdir. O, Azərbaycan xalqı arasında və xalqla hakimiyyət arasında təbii birliyi möhkəmləndirmişdir. Prezidentliyin ilk üç ili göstərdi ki, İ.Əliyevin daxili siyasəti uğurlu olmuşdur. O, Azərbaycan regionlarının inkişafına, əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Yeni fabrik və zavodlar, iş yerləri açılmışdır. Azərbaycan elminə, təhsilinə və mədəniyyətinə olan diqqət artırılmışdır. İ.Əliyev sadəliyi və səmimiyyəti ilə əsl xalq adamı olmuşdur.

Onun xarici siyasət fəaliyyətinin ilk addımları uğurlu olmuşdur. Azərbaycanın dövlət və milli maraqlarını qətiyyətlə qoruyan İ.Əliyev Fransa, Türkiyə, Rusiya və b. ölkələrə rəsmi səfərlərində, BMT, Avropa Şurası və b. beynəlxalq təşkilatlardakı nitqlərində Ermənistanın Azərbaycana

təcavüzünə son qoyulmasını tələb etmiş, dövlətimizin beynəlxalq mövqelərini xeyli gücləndirmişdir. Azərbaycan xalqını uzun illər boyu düşündürən Təbrizdə Azərbaycan Respublikası konsulluğunun açılması məsələsi məhz İ.Əliyevin hakimiyyətinin birinci ilində həll edilmiş və bilavasitə onun adı ilə bağlı olmuşdur. İ.Əliyev Təbrizə rəsmi səfər edən ilk Azərbaycan dövlət başçısıdır.

* * *

- Azərbaycanca kim kimdir. Ensiklopedik sorğu kitabı. Bakı, 2001.

- «Azərbaycan» qəz., 2003-2005.

- Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsi. 10 il. Bakı, 2002.

- İlham Əliyev bu günün və gələcəyin uğur faktorudur. Bakı, 2001.

- İlham Əliyev böyük siyasətdə: reallıqlar və perspektivlər. I kitab. Bakı, 1999.

- Xudiyev N. Sabaha inamla. Bakı, 2002.